

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1974. MÁRCIUS 1.

IV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-689

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

IV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM — 1974. MÁRCIUS

- 187 HERCEG JÁNOS: A bűnösök (elbeszélés)
198 DUDÁS KÁLMÁN: Kísérlet (vers)
199 LÉVAY ENDRE: Lélekzuhanás (naplótöredék)
204 KOPECZKY LÁSZLÓ: Tücsökörökség (mese felnőtteknek)

KÉZFOGÁSOK

- 211 DRAGUTIN TADIJANOVIĆ: Azt álmodom, hogy ott megyek oldaladon; Magas, sárga búzák; Égbolt; Jelena hímez; A bor meg én; Vágyódás; A késő éjben, a fehér téli éjben; Mintha nem létezne se élő, se holt — Fehér Ferenc fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 217 VARGA ISTVÁN: A magyar falu a Doktor Faustusban (tanulmány)

ÉGTÁJ

- 223 SZEKERES LÁSZLÓ: Rendhagyó jelentés a topolyai ásatásokról
235 PÁLINKÁS JÓZSEF: Szabadka népoktatása IX. (befejező rész)

SZEMPONT

- 242 MILOŠ NIKOLIĆ: Marxizmus, a forradalmi gyakorlat elmélete III. — Nagy József fordítása
253 BODROGVÁRI FERENC: Az irracionális színváltozásai (tanulmány)

ALKOTÓMŰHELY

- 263 DÉR ZOLTÁN: Premier Újvidéken (a Macskajáték és a Play Strindberg bemutatójáról)
272 VÖLGYI ENDRE: A műgyűjtők útját követve (jegyzetek a Vajdasági Magyar Képzőművészek Képtáráról)
275 LÁDI ISTVÁN: Mozivállalataink műsorpolitikájáról

OLVASÓNAPLÓ

- 284 KOLOZSI TIBOR: Jellegzetessége az őszinteség
(Josip Broz Tito: Válogatott beszédek)
- 287 ÁGOSTON ANDRÁS: Hasznos sorozat
(Miloš Nikolić: Razvoj ideje radničkog samoupravljanja; Milan M. Miladinović: Osnovna moralna svojstva komunista; Dr. Dušan Ničić: Samoupravno odlučivanje u radnoj organizaciji; Dr. Stipe Šuvar — Prvoslav Ralić — Varga László — Dr. Koča Jončić: Politika međunarodnih odnosa u kulturi)
- 289 STOJANOVIĆ-KÁICH KATALIN: Egy életmű betetőzése
(Lőrinc Péter: Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején 1880—1918)
- 294 DÉR ZOLTÁN: Etüdök egy kisfiúról
(Németh István: Ki látta azt a kisfiút?)
- 296 KOPECZKY CSABA: Forma és tartalom aszinkronitása
(Brasnyó István: Kései csillag)
- 299 ALMÁSI TIBOR: Gazdag, sokszínű élményanyag
(Burkus Valéria: Irány a tenger)
- 300 ALMÁSI TIBOR: Az elidegenedés tragédiája
(Mirnics Zsuzsa: Ellopott csillagok)
- 302 VIRÁG ÁGNES: Eszmélés és önkeresés
(Slavko Matković: Cvetovi saznanja; Žarko Rafajlović: Pege na sunčanom satu)

MÖMELLÉKLET

Avarkori csontfaragványok Topolyáról és egy noszai csontkarc.

HELYREIGAZÍTÁS

Múlt számunkban sajnálatos elírás történt. Ortutay Gyula *Fényes, tiszta árnyak* című könyvét nem Katona Béla, hanem Katona Imre budapesti egyetemi tanár méltatta. Az elírásért a szerző szíves elnézését kérjük.

A BŰNÖSÖK

Mikor megállt bírái előtt, már nem volt benne semmi félelem. Nemcsak azért, mert tudta, hogy Kossuth érdeklődött az ügye iránt. De megint elfogta az a fásultság, amit Bezdánban érzett, amikor ott kellett hagyni a csatornaparti házat, s bemenni Zomborba. Nem érdekelte, mi lesz vele. Legszívesebben egyedül ment volna a szerbek elé, fegyvertelen, akár a biztos halálba is.

Éjszakánként újabban megint felriadt. Hogy otthon van, Zalatnán, azt álmodta, s Petru Dobra csőcseléke körülfogja a házukat. És az ébredés rosszabb volt, mint az álom. Mert álmában csak félt, felébredve meg összeszorította szívét a rideg bizonyosság iszonya. Mint akkor Bezdánban.

— Ne röhögj! — rivallt rá Niczkyre, aki bokáig érő hálóingben ült az ágya szélén és pasziánszozott. — Nem bírom a folytonos vihogásodat.

— Őrnagy úr! — vágta magát haptákba úgy hálóingesen gróf Niczky, aztán végignézve magán, megint csak kitört belőle a nevetés. — Édes öregem, isten engem úgy segítjen, hogy az imént nem nevettem. Azt próbáltam kivetni magamnak, hogy odabenn Zomborban sikerül-e majd megmenteni az irhámát! Esküszöm mindenre, mi szent előtttem, hogy a számát se húztam félre. Különbön is jól tudhatod, milyen tiszteletben tartom gyászodat és a fájdalomadat.

— Igen, bocsáss meg! — lihegte és feltépte zubbonya gallérját, az ablakhoz támolygott és kinézett a jeges téli világba. Varjak gubbasztottak a zuzmárás ágakon, a vízimalom partra vontatva, féloldalasan állt, s egy csizmás legényféle hosszú nyelű szekercével törte alatta a vékony jeget. Ha lehetett volna, legszívesebben odatartotta volna homlokát a balta éle alá! Ó, hányszor érezte ama gyászos október óta a megsemmisülés utáni vágyat! Hogy elmúljon ő is nyomtalanul, mint a testvérei, mint a szülei, a zalatnai vérfürdő után!

— Őrnagy úrnak jelentem alássan: Rosenzweig Mór! — ütötte össze a sarkát nagy lármával, s kiáltotta bele a csendbe az ordonánc.

— Mit akar? — kérdezte anélkül, hogy visszafordult volna.

— Nem tudom, instállom. Csak azt mondja, igen-igen fontos a dolga.

— Ereszd bel!

Nesztelen lépteket várt, alázatos hajlongást, ahogy már a pajesztes zsidók megjelennek az urak előtt, kaftánosan és fekete bársonykalapjukat zavartan forgatva. Közben kemény léptek riasztották fel, s

ott állt előtte kurta bekecsben, kemény szárú csizmában, mint akár-
melyik idevaló jobb módú paraszt, egy középkorú, mosolygós arcú
ember.

— Mit óhajt, fiam?

Ezt is útálta, ezt az erőltetett katonai modort a leereszkedésben,
amikor »fiam«-nak kellett szólítani nagy kegyesen azt, akinek nem járt
a nemzetes urakat megillető cím, ha mindjárt az apja lehetett is volna,
mint ez.

— Nagyságos őrnagy uram — fogott mondókájába a zsidó. —
Én vagyok a dunai révészgazda. Azt jövök megtudakolni tisztelettel,
kinn tartsam-e még mindig a kompot, vagy pedig húzassam teledöbe, s
eresszem szélnek a legényeket?

Most keménynek kellett mutatkozni, szigorúnak.

— Mért félti úgy azt a dereglyét? Nem tudja, hogy a magyar hon-
védsereg most minden közlekedési eszköz fölött kizárólagos joggal
rendelkezik?

— De igenis, tudom, nagyságos őrnagy uram! Parancsért jöttem!

— Hogy ne vesszen kárba a seft, mi? — szólt rá epésen.

— Nem a seftől van most szó, nagyságos őrnagy úr! — mondta
a révészgazda csendesebben, de határozott hangon. — Most az én
gondom is a győzelem, hiszen oda van mind a két fiam, önkéntes nem-
zetőrként, nem is tudom, mi van velük...

— Bocsásson meg, apám! — ugrott oda a mokány kis emberhez,
megölelte csontos, előreesett vállát, miközben feltört belőle újra a
hangtalan zokogás. — Nem akartam megbántani.

— Most kicsit megereszkedett az idő, a jég is elvonult — mon-
ta amaz kicsit zavartan, de azért úgy, mintha nem vette volna észre a
parancsnok ellágyulását. — Gyertyaszentelő napját ünnepli a nép,
ilyenkor fordul az idő.

Nyitva volt az ablak, mert bolond tisztilegénye éjjel-nappal tömte
a kályhát, s behallatszott a közeli templomból az ének: Boldogasszony
anyánk, hívséges páátrónáánk... Öregasszonyok reszkető hangja nyúj-
totta el a dallamot, miközben a kántor az orgonával előresietett, s
ezért minduntalan meg kellett állnia, hogy utolérjék...

Gyorsan kiadta az utasítást Rosenzweig Mórnak, hogy most csak
vigye nyugodtan megint teledöbe azt a kompot. De ha úgy fordulna a
helyzet, hogy a honvédségnek szüksége lesz rá, hát álljon a rendel-
kezésére.

— Megfeledeztél a télről, amice — nevette el magát Niczky. —
Hogy az majd kegyeskedik-e biztosítani a jégmentes járatot.

Oda se figyelt rá, s csupán egy pillantást vetett a ház előtt a
kétkerékű taligára, amelyre Rosenzweig Mór felkapaszkodott, s fokosát
a két térde közé szorítva, elkocogott a téli fák között a Duna felé, ő
meg elordította magát:

— Jóska, nyergeld föl a lovamat! És három öregbaka jöjjön velem
patrujba! Bemegyünk Zomborba!

— Jesszasz, Mari! — kiáltotta Niczky tettetett rémülettel. — Elment a jóddolgod, őrnagy uram? Nem maradnánk inkább ebben a kellemes fészkekben, amíg vége nem lesz a komédiának? A tisztelendő úr kishúga is épp mára, ma délutánra hívott meg kuglófos habos kávéra...

De ő egyszerre megnyugodott. Nem félt, és mintha az idegei ugyancsak rendbe jöttek volna, miután ezt a kis mokány zsidót, főtisztához és nemes úrhoz igazán nem illő gyengeséggel megölelte, s apjának szólította. Történjék vele bármi, most már keményen szembenéz a végzettel! És teljesíteni fogja kötelességét! Nem hősiességből, nem is bosszúvágyból, de mert ez a sorsa.

Éz most mind oly tiszta és éles fényben tért vissza az emlékezőtétébe, mintha csak egy perccel előbb történt volna. Mintha nem a hadbírótság előtt állt volna Szabadka városában, több mint egy hónappal Zombor eléste, s pontosan tizenhét nappal újbóli felszabadulása után. Fásultán várta sorsát.

Egyedül volt a teremben, csupán a jegyzőkönyvvezetőnek kirendelt patvarista, Makra Ferenc hegyezte egy hosszú pengéjű bicskával a lúdtollát és vékony nyakát nyújtogatva kinézett minduntalan az ablakon. Egy ifjú pár lépett ki a Fekete Sas kétszárnyas ajtaján. A ficsúr galambszürke pantallóban volt, méregzöld selyemfrakkban, fején ugyancsak szürke kürtőkalappal, a hölgy pedig pipiskedve csipentette fel két ujjá hegyével, vékony dereka alatt a lila krinolinját. Mészáról meglátszott rajtuk, hogy komédiások. Az Erdő utcából pedig zöld fával tetejeseen megrakva jöttek a kenetlen székerek.

— Egy titkot kell elárulnom önnek, őrnagy uram! — mondta a patvarista, miután bemutatkozott, azzal a bizalmassággal, ahogy a bájba jutott emberekhez közelít a rangban alattuk lévő. — Egy futár volt itt Pestről, Kossuth őxcellenciája üzenetével, hogy a zombori árulás ügyében folytassanak le tapintatos és méltányos vizsgálatot.

— Kitüntet a bizalmával, barátom — mondta. — Nem is tudom, hogyan hálálhatnám meg a jóságát...

— Sehogy — felelte egyszerűen Makra Ferenc és mosolyogva igazította meg az asztal szélére fektetett piros honvédsapkáját, mintha csak azt akarta volna jelezni, hogy nem egyszerű berendelt civil jogász ő itten, hanem katonai személy, önkéntes nemzetőr. — Csak az ezredes úr tépegette a bajuszát, hogy most kinek tegyen eleget az ember! Mészáros hadügyminiszter úr őkegyelmessége határozott utasítást adott a kemény ítéletre. S az, ugyebár, csak egyféle lehet minálunk, hiszen statárium van.

— Téved, amice — szólít közbe ő, s nevetett és az ujjával a nyakára mutatott, majd begörbítette, mint aki a fegyver ravaszát húzza meg. — Kétféle!

— Na igen — sietett megnyugtani a patvarista —, de erről szó se lehet. A hadügyminiszter úrnak ez személyes ügye, minthogy bácskái, s meg akarja menteni atyafiságának becsületét. Csak hallani kellett volna, milyen nagy hangon zúgtak itt a Vojnicsok és Antunovicsok, az egész szabadkai nemesség, hogy ezt a gyalázatot nem szabad megtorlatlanul hagyni. Szerettem volna látni, azt mondja az ezredes úr, mit szóltak volna ezek a kaszinói urak, ha itt jelent volna még Stejfin

a seregével, Györgyén vagy Tavankút alatt? Azt mondja, odaálltak volna ők is alkudozni, meghunyászkodni, sőt ha kell, bratyizni is talán. A pór nép meg hadd vérezzen, hisz úgyis csak az a dolga! Kossuth öxcellenciája azonban nagyon is fölébe tud emelkedni az efféle szájhőködésnek. Hanem a hadügyminiszter azért mégiscsak hadügyminiszter!

Ebben a pillanatban kivágódott az ajtó és egy fekete sipkás nemzetőr elordította magát, mintha tüzet jelentene:

— A tekintetes hadbírótság!

Makra Ferenc felugrott asztala mellől, ő meg keményen kihúzta magát, s csak a fejével biccentett, de senki se köszönt vissza. Az ezredes, egy száraz, vörös orrú ember, aki a menetet vezette, rá se nézett, a két százados hadbíró sunyin odapislantott befelé jövet, az ügyész megköszörülte torkát, s miután végigmérte őt, tekintetét a mennyezetre emelte, a védő viszont, aki ugyancsak patvarista lehetett, mert félig civilben volt, élénken nézett rá. Mintha bátorítani szeretne volna, holott neki arra semmi szüksége sem volt.

— Őrnagy von Nemeyei Bódog! — mondta az ügyész, miután elrendezte iratait az asztalon, s a jegyzőkönyvvezető felé fordult, mintha ő jelen se volna, s mégis válaszolni kellett neki:

— Jelen!

A generáliák következtek, egyhangúan és unalmasan, miközben még az is fontos lehetett, miként lett belőle tiszt, először százados, majd Kossuth kleroszakolta a nemzeti bizottmánynál őrnagyi kinevezését. Most is a fülében volt a hangja, amint valamiféle hirtelen felcsapó örömmel azt mondta:

— Módot akarok adni önnek, hogy megtorolja azokat a borzalmatokat, melyeket ön ellen ama swarzelb zászló védelme alatt elkövettek! Tudja meg az ország népe, hogy ami a szabadságharcban a magyarok részéről bosszúért kiált, majdan a béke záloga leend! A magyar mindig is olyan volt, mióta nemzetnek hiszi magát, hogy haragjával szerezte magának a megnyugovást!

Odalenn, a Fekete Sas előtt fel-alá sétáltak a komédiások. A város ugyan hadiállapotban volt, a vámkapuknál futóárkokat ástak, s az árkok mellé szálfákat görgettek, hogy elállják az ellenség útját, de azért volt, aki gondoskodott róla, hogy a tisztikar ne érezze unalmasnak a várost. Őket is megállították tegnap Szegedről jövet, mielőtt elgurították volna a frissen vágott rönköt, s pallót fektettek volna az árkon által. A furmányos tizedesnek le kellett szállnia a bakról, hogy megnézzék, mi van a kocsiülés ládájában.

— Hadnagy, vigyázzon a hálóréklímre meg a bajuszpödrömre! — humorizált Niczky, mikor kirakták a poggyászukat, mire az őrség párancsnoka komolyan véve a dolgot, vigyázzba vágta magát és azt mondta:

— Igenis!

Az Erdő utcán még mindig jöttek a szekerek, talán a város másik végébe vitték a kivágott fát akadálynak. Idebenn egymás után hang-

zottak el a kérdések, melyekre ő unottan igennel és nemmel felelt. Hanem akkor az ezredes egyszerre megkeményítette a hangját és feléje fordult:

— Ön, őrnagy von Nemegyei, Zomborba érkezvén, a plébánián szállásolta be magát bizonyos — itt az aktába nézett — Kelle Ernő prépost úrnál. Minő okból tette át székhelyét néhány nappal később, pontosan február kilencedikén Bikár Izsák... — tagolva és mégis ügyetlenül mondta az idegen szót —, a sti-ta-onica elnökének házába? — »Csitaonica« — javította ki félhalkan Makra Ferenc, miközben percegve járt kezében a lúdtoll. — Valóban nem lett volna tudomása róla, hogy ezen Bikár Izsák a szerbek spionja?

— Egyáltalán, tisztelt hadbírószág! Engem az az elhatározás vezérelt, s ezt százszor elmondtam már, hogy megküzdök az ellenséggel. De egy hete vesztegeltünk a megrémült városban, és nem történt semmi. Azonkívül, persze, hogy képtelen rémhírek terjedtek el, amelyekkel a főtisztelendő úr szünet nélkül gyötört engem, mert reszketett, mint a nyárfalevél, hogy majd őt fejjel lefelé lógasztiák a kútba, s az apácanővéreket pőrére vetköztetve kergetik végig a város utcáin a megdühödött szervianusok. Nem volt egy perchnyi nyugtom, tisztelt hadbírószág. És közben nem történt semmi. Idegtépő várakozásban teltek a napok. Akkor jelentették be, a város más notabilitásai után, Bikár Izsák urat.

— Nem ön hívatta? — szólt közbe az ügyész. — Hogy fondorlatos plánját vele megbeszélje? Miután, természetesen, már előre elhatározta a város gyáva feladását, s a honvédseregek szégyenletes elvonulását.

— Tiltakozom az inszINUÁCIÓ ellen! — jegyezte meg a védő, inkább csak a forma kedvéért, s mélyen lehajtotta a fejét.

— Nem én hívtam Bikár urat. Tiszteletét jött tenni, s ama meggyőződés lett úrrá rajtam, hogy nem kevésbé fél, mint a plébános úr.

— Kitől félt? — kérdezte megint az ügyész. — A szervianoktól talán? Nem tartja nevetségesnek ezen feltevést?

— Zomborban mindenki mindenkitől félt — felelte most már kicsit izgatottan, ahogy visszaemlékezett. — Jöttek a magyar urak, s kijelentették, hogy ők a szerbekkel a legnagyobb egyetértésben élnek, s arra kértek, óvakodjam minden meggondolatlan lépéstől, amely sértő lenne rájuk nézve. Burkolt célzásokat tettek, hogy amennyiben Stejin és Nenadović, a pap, támadást intézne, ne fejtsek ki ellenállást. Zombor, mondták, mindig a béke városa volt. Azt mondták, a városon át sosem vezetett a hadak útja. S jöttek a német polgárság képviselői, ugyancsak a békéről szónokolva. A prépost úr meg folytonosan siránkozott nekem, s a kezét tördelte, mikor esténként be kellett ülnöm hozzá, s meginni vele az öbligát herbateát. A rémképeit ismételtette unostalanul, hogy a tisztelendő nővéreket meztelenül kergetik az utcákon.

Eszébe jutott Niczky hülyéskedése, midőn azt mondta: »Öregem, én a Tunner-ház ablakából, gukkerral fogom nézni őket a firhang mögé bújva. Na hallod, egy ilyen látvány nem mindig tárul az ember

szeme elé!« Muszáj volt nevetni rajta, s az elképzelésén, hogy ő majd efféle obszcén látványban fog élvezni, mintha nem volna tiszt és az ő helyettese.

— Azt akarja mondani, őrnagy von Nemegyei — szólalt meg halkan, s valami atyai melegséggel a hangjában a hadbírótság elnöke —, hogy mindez kihatással volt az ön lelkiállapotára?

— Bizonyosan. Az én lelkiállapotom különben is nagyon rossz volt a családom kiirtása után. Úgy éreztem, nem vagyok való katonának. S főleg parancsnoknak nem. Kihallgatást kértem Kiss Ernő altábornagy úrtól, s elmondottam, hogy nem érzem elég erősnek magamat. A felmentésemet kértem. Lekiabált, gyávának nevezett, s azt mondta, szégyelljem magam! Most, amikor minden jóra való magyar embernek fel kell áldoznia életét a haza oltárán, vagy kivívni a győzelmet, a nemzet szabadságát, én meghátrálok. Én, akit sűrű tartó bánat ért a családom elpusztításával. Azt mondta, ha gyenge vagyok, forduljak a felcserekhez, majd azok kikúrálják.

— Önt Bezdánban felkereste két zombori polgár, nevezetesen Demerác István és Petrovics Sándor — mondta az ügyész a perirat felzetéről olvasva a neveket. — Miért hívták volna a város védelmére, ha tényleg nem akarták Zombort hadszínterré tenni? Ezen magyar urak...

— Ezen magyar urak — kiáltotta közbe a védő — szerbek! A nem egyesült keleti egyház hívei! Kérni is fogom a kihallgatásukat, aminek, minthogy Zombor ismét felszabadult, nem lehet semmiféle fizikai akadály. És szíveskedjék jegyzőkönyvbe foglaltatni, tisztelt hadbírótság, azon tény is, miszerint Latinovics Károly városi szenátor úr, midőn a közgyűlésen felolvastattott Nenadović pópa felhívása a város feladására nézve, így válaszolt: »Jól fontoljuk meg a dolgot, minden lépés, melyet a császári hadsereg tesz, pénzbe kerül, és azt majd nekünk kell megtéríteni.«

— Igen — replikázott az ügyész diadalmasan —, de engedtessek meg nekem, ugyancsak Zombor város ominózus közgyűlésének jegyzőkönyve szerint, melynek másolata, íme, a birtokomban van, Zsulyevics Dömjén kvietált főhadnagy, akkori főbíró felszólalása — s már olvasta is: — »Tagadom, hogy a lázadó csoport császári hadsereg lenne, és ha az is volna, nem hódolunk neki. Mi csak királyt és királyi hadsereget ismerünk!« Ezután következett a jegyzőkönyv szerint a záradék: »Erre a város védelme az utolsó csepp vérig elhatározott.«

— Nagyon szép elhatározás — jegyezte meg mosolyogva az ezredes. — Csak hát a város bölcs vezetői amaz utolsó csepp véruket nem a sajátjukból vélték feláldozni. A civilek olykor igen nagylelkűek tudnak lenni, ha mások véréből van szó. Akkor könnyen repülnek a szavak: elhatározott, kiontatott!

Ezen az ügyésznek is nevetnie kellett. Ő is útálta a civileket, akik most oly nagy hangon szállnak síkra a harc érdekében. És a tárgyalás egész további menetében érezhető volt a megenyhülés fordulata. Az ezredes elővette ezüst burnószelencéjét, csippentett az aranyárga dohányból, orrával felszippanította, s miután kellémesen eltüsszentette magát, így szólt:

— Hát akkor mondja el mégis, hogy történt az ön átköltözése? Közvetlenül mi készítette erre az elhatározásra? Egy álló hét után a plébánián!

— Maga főtisztelendő Kelle prépost tett folytonosan célzást arra, hogy jelenlétemmel csak bajba hozom őt és Isten házáat. Igen fájlalja, mondotta, hogy a katolikus egyháznak ez a zombori nem is fellegvára, inkább békés tuszkulánuma, most egyszerre harci célpont lett. Hivatkozott arra az állítólagos ősi tradícióra, mely szerint az egyházak papjai ebben a városban a legnagyobb keresztényi testvériségben éltek. Egymás ünnepein mindenkor felkeresték egymást, kifejezték jókívánataikat, s mindennek most egyszerre vége. Az ellenségeskedés, a gyűlölet mély szakadéka tátong közöttük, amit én azzal, hogy a plébánia épületében szállásoltam el magam, még veszesebbé tettem.

— Felszólította, hogy költözzön át a szerbekhez? — kérdezte kicsit élesebb hangon az ügyész. — Na és ön ennek az óhajának engedett?

— Nem mondtam, hogy felszólított. Csak célzásokat tett folyton, milyen nagy baj az, ha kaszárnját csinálnak Isten házából. Éppen jelen volt, midőn Bikár úr tisztelgő látogatásra jelentkezett. És előtte szintén ebbéli aggodalmának adott kifejezést. Ha nem tiszteltem volna a korát és egyházi méltóságát, megsértődtem volna, és sértődöttségemnek bizvást kifejezést is adtam volna minősíthetetlen udvariatsága miatt. Úgy beszélt burkoltan a jelenlétemről, mintha nem tehetne róla, hogy betolakodtam hozzá.

— S erre hívta meg önt vendégszerető házába az a szerviánus? — kérdezte az ezredes ugyancsak a hitetlenség árnyalatával.

— Alázatosan megjegyezném, tekintetes hadbíróság — állt fel a védő —, hogy nem mindenki szerviáner, aki szerb. Bikár úr köztisztelvényben álió zombori polgár. Szerviánereknek viszont azokat tekintjük, akik a Száván túlról jöttek. Kérem a továbbiakban erre a körülményre tekintettel lenni.

— Milyen érzékenyek itt az árnyalatokra! — mondta az ügyész, s nevetve nézett össze az ezredessel.

— Ennyi lokálpatriotizmus csak nem vehető rosznéven tőlünk! — felelte a védő erőltetett humorral, miközben piros volt, mint a rák. — És időnként kénytelenek vagyunk felvilágosítani a tájékozatlan idegeneket.

— A magyar honvédség talán mégsem idegen ebben a hazában! — szólít közbe rendreutasítón az ezredes. Aztán kicsit lejjebb engedte a hangját: — Legfőljebb arról lehet szó, hogy nem mindenki ismeri az itteni viszonyokat.

— Igen, csak arról, tekintetes hadbíróság! — védekezett az önértzet és alázat váltakozó hangján a védő. — Csupán az ügy érdekében voltam bátor iménti megjegyzésemet megtenni. És amennyiben szávaiban lett volna halvány alludálás, az nem a jelenlegi állapotokra, csupán a történelmi múlt némely szakaszára vonatkozott. Nem akarom itt megismételni XI. Lajos francia király jelszavát, hiszen mindenki ismeri. Hát azzal jöttek ide a múltban az idegenek mind. Mégis ki kell mondanom: divide et impera, s ezzel a Bácskát...

— Határozottan rendreutasítom a védőt — mondta az ezredes és erélyesen kattintotta be a dohányszelence födelét. — És figyelmeztetem, ne térjen el a tárgyalás menetétől, mert kénytelen leszek megvonni tőle a szót! Egyúttal felszólítom a hazaárulással vádolt őrnagy von Nemegeyeit, mondja el részletesen elköltözésének történetét. És őszintén, persze, ha egyáltalán enyhíteni akar a sorsán.

Először hangzott el a szó: hazaárulás. És mintha vádlottnak is először mondták volna. Vagy csak nem vette észre eddig. Gondolatai folytonosan elkalandoztak. Nem a félelem miatt, hiszen nem félt. Csak valamilyen belső remegést érzett folyton, egyébként közönyös volt és fásult, nem érdekelte, mi lesz vele. Ha nem tudott volna Kossuth közbelépéséről, akkor se félt volna.

— Ott éreztem először jóságot és családi melegséget — kezdte és elszorult a szíve. Nem, ez nem volt szerelem, akármilyen bájos volt is Natalia, a házikisasszony, ahogy pukedlit csinált minduntalan, ha szóltak hozzá, és menüettekét játszott az öreg cseballón a ripszhu-zatos szalonban.

— Érezte otthon minálunk magát, őrnagy úr — mondta a háziasszony és kézcsokra nyújtotta kezét. Ez lehetett volna üres udvariaság is, de ő nem annak érezte. Őt hónapja volt már ekkor, hogy táborba szállt és megjárta a csatateret, s mintha először hallott volna csengő női nevetést, mintha hosszú idő után első ízben került volna egy olyan házba, ahol nem volt szó győzelemről és vereségről, csak az életnek egyszerű hétköznapi dolgairól beszéltek.

— És amennyiben mégis betörnének a szerbek, nem lesz kellemtelen, hogy az önök vendége voltam? — kérdezte aggódalmasan, mire a háziasszony azzal a kacérsággal felelt, amit nem volt szabad félreérteni, hiszen a mamája lehetett volna, de éppen ezért nagyon kedvesen hangzott:

— Majd azt mondjuk, kénytelenek voltunk az erőszaknak engedni!

Este, vacsora után, mikor a befőttet is kikanalazták, amelynél a háziasszony mentegette magát, amiért nincsen szegfűszeg benne, mert nem tudta, hogy náluk, Zalánán is kerülnek ezeket a penetráns német ízeket, s Szent György szomben lévő templomának tornyában elkonogatták a kiténcet, Bikárné asszony Nataliához fordult:

— Ha álmos lennél, drágám, nyugodtan lefekhetsz, majd mi elszórazoztatjuk az őrnagy urat! Hacsak nem álmos ő is!

Gyerekség volt, persze, de valósággal boldoggá tette, hogy Natalia nem volt hajlandó a szobájába vonulni. Csak ült velük tovább a háromágú gyertyák fényében, s még csak a fekete selyemkendőt sem érezte szükségesnek összehúzni meztelen vállán. Bikár úr hosszú szárú pipából pőfékelt, amitől Natalia minduntalan elköhintette magát, s ki kellett oldani darázsderekán a halcsontos fűzöt, amitől keblének domború halmai egy csöppet alábbszálltak, de talán épp ezért lett még kedvesebb a kislány.

— Már rég kivettem volna apáduram szűrét a pipatóriumba, s aztán pőfékeljen ott kedvére magában, csupán az őrnagy úrra vagyok tekintettel — mondta a ház úrnője, s ezen mindannyian nevettek.

Odaát, a másik téren, a másik templom tornya alatt ilyenkor már felváltva imádkoztak hangosan az apácák, úgyhogy az éjjeliőr is halkabba fogta hangját, amikor a Láncokhoz érkezett, ahol a szekerek szalmájában tátott szájjal aludtak az esti piacra érkezett kupuszinai parasztok, olykor még a subát is elfelejtve magukra húzni. Hajnalban meg felverték a gregoriánok, melyeket kórusban énekeltek megint csak az apácák, úgyhogy még koromsötét volt, amikor felkelt a refektóriumban már várt rá az álmatlan prépost és a reggeli.

— Nem érezte az ellenséges manővert ebben a meghívásban? — szölt közbe, mikor vallomásának ehhez a részéhez érkezett, az ezredes. — Talán a kedveskedés se volt őszinte abban a házban...

— De igen, abban nem kételkedem! — sietett tiltakozni, mintha nem is vendéglátóit védte volna, csak a szép emléket. — Különben, mint hallom, nagyon megalázták őket Stejninék. Mikor Bikár úr tiszteletét akarta tenni a város szerb lakosságának nevében, az őrnagy kiüzent, hogy várjon, mert más dolga van. És ami talán az egész helyzetet megvilágítja, ugyanily rideg tiszteletlenséggel bántak Platon Atanacković atyával, a bácsi püspökkel, a felelős magyar minisztérium tanácsával.

— Azokat meg a másik oldalon tartották — húzta fel az ezredes a szemöldökét, mint akinek már kezdett érdekes lenni a dolog —, ha nem is áruháznak, mindenesetre bűnösöknek. És az ő szempontjukból talán igazuk is volt! Utóvégre katonák vagyunk és nem sírányozó vénasszonyok!

Ezt úgy mondta, a hivatás szolidaritásával, mintha semmi különbség nem lett volna közte és az ellenség parancsnoka között. Legalább, ami az ilyen bűnös város nyavalyás civil lakosságának megítélését illeti. Ő is lekutyateremtettézte volna az ilyen berezelt főpapokat és gyáva polgárokat!

— Tisztelettel kérném a tekintetes hadbírószágot — állt fel a védő —, kegyeskedjék megállapítani a tény, hogy az elköltözés meg a feltételezett áruházás között semmiféle okozati összefüggés nincsen. Ugyanis merem állítani, hogy nincs a világon az a megátalkodott áruházi, ki ilyen szembeszökő hibát vétene, mint amivel védencemet gyanúsítják.

— Hát akkor ki itt a bűnös? — tette fel a kérdést reszelős hangján az egyik szavazóbíró, aki mindaddig a száját se nyitotta ki. — Tegyük fel, hogy őrnagy von Nemegeyi, ha nem is katonás korrektességgel, de jóhiszeműen járt el. Akkor még mindig fennáll a visszavonulás ténye.

— A város a bűnös! — felelte határozottan az ezredes. — A polgárság, a gyáva és megalkuvó civilek szemét népsége! Az eddigiekből arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy itt szerbek és magyarok és svábok között semmi különbség nem volt! Ezek mind-mind harc nélkül akarták átvészélni a dolgot! Ennek a fraternizáló bűnös magatartásnak voltunk tanúi annak idején Elzász-Lotharingiában! És ha érdekli az urakat személyes megfigyelésem, hát elmondom, hogy minél civilizáltabb vidékre értünk, annál kevésbé akart a polgár harcolni.

ni! Gyáván és árulásra készen húzta meg magát, s nem volt hajlandó meleg väckäből kirohanni a háború havas éjszakáiba! Csak köpni tudott volna az ember!

Kis szünetét tartott és körülhordta tekintetét a jelenlevőkön. Aztán megint szippantott egyet a burnótból, majd nágyot tüszszertett és harsányan fújta ki vörös orrát hatalmas zsebkendőjébe.

Erre szólalt meg az ügyész:

— Most csak a visszavonulás érdekelne még. Miént vonult a harc felvétele nélkül vissza? Valóságos laufschriftben!

— Megbízható kémeim jelentették, hogy a szerbek már feljöttek Szivácról Pusztá-Kuláig, vagyis magasabban vannak Zombornál. A másik szárny előőrsei pedig a csatornapart nádasának védelme alatt szivárogtak fel Monostor felé. Ki kellett térnem az átkaroló hadművelet elől. Meg kellett mentenem a katonáimat!

— Persze, mert állandó jelentést kaptak a reszkető polgároktól — mondta az ezredes, és most már mindenki beszélt, oda sem igen figyeltek egymásra. A tárgyalásnak még nem volt vége, de a lényegen már túljutottak. A felmentő ítéletet még nem mondták ki, de hogy kik a bűnösök, már megállapították.

Csak a túlbuzgó védő okvetetlenkedett még:

— De mit tehetne ezen a mi vidékünkön a védtelen polgárság? Most, mondjuk, a pirossapkás nemzetörök győznek és alaposan megtorolnak minden sérelmet. Amikor pedig úgy hozza a helyzet, hogy vissza kell vonulniuk, jönnek a szerbek, hogy bosszút álljanak. Még Rákóczi idejében okult itt a változó hadiszerecsén vidékünk vegyes lakosságú népe!

— Nem szívesen zavarom meg a védő úr retorikáját! — mondta az ügyész gúnyosan. — De árulja el, tulajdonképpen kit véd? Eddig azt hittem, von Nemegeyi őrnagyot! Most kiderül, hogy a feltételezett bűnösöknek is védelmére kel. Megint valamiféle lokálpatriotizmustól felbuzdulva?

— Hát hiszen, ami azt illeti — szölt közbe az ezredes, s mosolygott, úgyhogy meg se lehetett haragudni rá — ő is csak civil. És idevaló! Bácskai!

Mindenki nevetett, csupán Makra Ferenc tette le a lúdtollat, s kicsit felemelkedett a székeről, mintha itt neki is lenne némi mondanivalója. De csak hápogott és visszaült újra.

— Hogy kiegészítsem a történetet — folytatta az ezredes —, elmondom a második rész érdekességeit. — Csend lett, mindenki odafigyelt. — Nos hát, a másik oldal, a magyar párt, szóval a hángosak maroknyi serege szintén futásnak eredt. De nem Nemegeit követte. Annál okosabb volt. Nyugat felé indult, Bezdánnál akart átkelni a Dunántúlra. Csakhogy a révészgazda, valamilyen ugyancsak gyáva fickó, bizonyos Rosenzweig, teletöbe vontatta a kompot, úgyhogy az urak kénytelenek voltak, miután huszonötöt verettek rá, holmijuk hátrahagyásával, s életük kockáztatása árán lélekvesztőkön átkelni a Dunán. No de azért ne tessék nyugtalankodni, átkeltek épen és egészségesen mind! Ők terjesztették fel egyébként a vádat őrnagy von Nemegeyi el-

len! Ugyanis otthon vannak újra és igen élénken veszik ki részüket a municipális ügyek intézéséből! És ezzel, azt hiszem, el is rendelhetem a szünetet. Őrnagy von Nemegeyeinek a hadbírótság megengedi, hogy az ítélet meghozataláig elhagyja a parancsnokság épületét. Csak mondja meg a jegyzőkönyvvezetőnek, hol lesz megtalálható!

Megvárták, amíg a hadbírótság kivonul. Megint az ezredes vezette a libasort, ezúttal azonban a védő lemaradt és odalépett hozzája.

— Köszönöm a védelmét — mondta és kezet nyújtott neki. — Ön nélkül, ki tudja, mi lett volna velem!

— Mondtam már a futárt... — vágott a szavába Makra Ferenc, de aztán mindjárt el is hallgatott zavarában. A védő meg halkán, tündödvé:

— Mindenesetre furcsa helyzetbe kerültem. Önt akartam védeni és saját magunkat marasztaltam el. A polgárságot. A civil lakosságot. Az idevaló népet az idegenek előtt, akik sosem értették meg az itteni viszonyokat.

Erre nem tudott mit felelni. Éreznie kellett, hogy ő is idegen.

— Mi lesz velünk? — állította meg a folyosón halálsápadtan gróf Niczky, akire szünet után került sor. — Bevallom, nagyon félek!

Csak akkor nyugodott meg, amikor közölte vele, hogy átmegy a Fekete Sasba, oda várja az idézést.

A színészek ingujjban biliárdoztak, a színésznők a poéneket jegyezgették krétával a kis fekete táblára, s percenként megigazították homlokukon a frufrut, miközben csábos mosollyal düllesztették ki dagadó bájaikat.

— Ein einspinner und á krigl biá! — adta fel bécsiesen a megrendelést a fogadósnak és gondolatban hazatért, Zalatnára, a messzi bányavároskába, amelyet most talán ugyanilyen barátságosan ragyog be a márciusi nap.

Mi lett volna, ha ott se szálltak volna szembe? Mi lett volna, ha ott is kitértek volna a harc elől, s megpróbáltak volna szót érteni Petru Dobra embereivel, mielőtt rájuk szabadították volna a hegyi mócokat...

Erre most gondolt először. Soha eddig eszébe nem jutott, hogy az oláhokkal valamiféle megértésre lehetett volna jutni. Ahogy ezek megértették egymást. A bűnösök! A bűnös város lakosai! A zomboriak! És általában az itteni népek! Talán tényleg a szenvedés tanította meg őket erre a bölcs békére!

Mi lett volna? — folytatta tovább a gondolatait, mint aki nem akarja tudomásul venni, hogy most már késő.

Szemben vele egy madonnaarcú szőke kis színésznő oly frivolan húzta fel a szoknyáját, s tette keresztbe a lábát, hogy csaknem a térdét is látni engedte. És a kocsmáros is akkor lépett oda, s hiába volt honvédtiszt, kardbojtja meg vékony piros-fehér-zöld szalaggal átfonva, német szóval tette elébe a fél virslit paprikás lében és a korsó barna sört:

— Bitte schön, herr Major!

És elkacsázott.

Sapkája fityegője tempósan hintázott utána.

DUDÁS KÁLMÁN

KÍSÉRLET

W. H. AUDEN emlékezetének

*A lelkesedés nem alkotó lelki állapot
Plazmáiban a mélyen átélt örökséggel
Da Vincitől is tudta ezt a Sámán
Eszménye vesztett társadalmában
erőszakos, rideg kísértetek közt
őrizni jobb hitet korántsem kiváltság —
az irónia görbe tükrével nem éri be
a moralista —*

*parancs a mindennel szembenezés
kihívása indulat heve, elme ítéléte
hogy láttelete kegyetlen legyen
a kérlelhetlen telkiismeretnek
elemző társa a maró gúny lehet —
Kijózanítás megszállottja, vajh
hogyan lett mégis misztérium Spain?
Látnok halottkém mire bukkanhatna
a végsőt dobbanó agy tekervényeiben
vagy nyelved alatt épp a búcsúórán?*

*Ebben a felemásan torladó nyüzsgésben
— bolond tétel: hiába is tagadnád —
az intellektus megtagadott bálvány
Tiltakozása, jól tudják a hangyák,
bukott angyal szava, merő fájdalom:
mértéke undorral sem ér fel
a rettegés sem méltóképp heves —
elsorvad az ige a bukó koromtól ...
Némán irtózz hát, befelé legalább
az áldozatos állati társadalom
idegfogyasztó eljövételétől
a tartalmában végzetes
tökélyű hangyabolytól
ahol a rangjelzett herék
a kötelesség Moloch-képletével
hamarvást megteremtének
az unalom káprázatát
s a kárhozat unalmát*

1973. szeptember

LÉLEKZUHANÁS

Egy öreg barátom, igaz, városszerte ismertén megrögzött könyvmoly volt, egyszer azt mondta nekem: az a kép határozza meg az embert, amelyet befelé nézve minden elfogultság, minden érzelmesség nélkül, önbírálattal, hinni akarással s nem önmarcangolással magáról alkot. Ami tiszta szándékkal kívülről jön, minden kísérő elemével együtt csak megerősítheti ezt a képet.

— De állandósítani nem tudja — vetettem közbe.

Csodálkozva nézett rám, mint aki nem hisz a fülének.

— Mit lehet állandósítani, amikor minden változó, minden mulandó. Ami megmarad, az lehet, hogy egy óra múlva, egy hónap múlva, vagy egy év múlva új képet ölt.

— Mindig emberit, s olykor nem állatit, vagy...?

— Én hinni akarom, hogy mindig emberit, hacsak... hm... nem roppant össze a saját életének súlya alatt.

Az elmúlt évtizedek alatt nem egy ilyen megalkotott kép, akár Dorian Gray arcképe, szertefoszlott, a tévedések játékában új képek keltek életre, melyek érdekében a régieket meg kellett tagadni, önmagamban, vagy nem csupán önmagam előtt, mert közben körülöttem és bennem minden megváltozott: lépteimmel, lélegzetvételemmel, hangszínemmel együtt életérzésem is.

És belépett valami más. Eddig ismeretlen, amit nem lehet összehasonlítani a magában hangosan beszélő emberrel, az egyedül sétára induló álmodozásaival, sem a magányiszonnyal, sem a tömegetől, vagy a harsogó zenétől való intózással.

Ez valahogy úgy volt, hogy magyarázatot eleinte nem tudtam rá találni. Ma már azt sem tudnám megmondani: hány esztendeje történt először.

Akkor — bárhol is voltam, bármerre is mentem, utazgattam, vagy bolyongtam a hegyek között, völgyekben, ismert és ismeretlen folyók mentén, fürödtem, vagy csak épp hogy megmosakodtam, hogy mégis cselekedjek valamit — egyszerre csak úgy éreztem — ez belülről jött —, hogy lehullott a lelkem. És a következő pillanatban már mint egy érzéketlen robot mentem tovább. Láttam, de nem éreztem a fákat, a majdnem a fejemre hajló lombkoronákat, a fű máskor bársonyosnak tűnő szőnyegét; láttam, de lényükben, jelenvalóságukban nem fogtam fel az embereket, a hangokat, a szél által sodort papír zöreijét. Az esőt sem éreztem, még akkor sem, amikor végigcsurgott az arcomon. Csak némán, önmagamban viaskodtam, mint egy idegen az idegennel, akik nem ismerik egymást, talán soha nem is találkoztak, csak lehet, hogy

most először. Aztán, máskor, ki tudja mikor és hol, megint egy idegen találkozott bennem az idegennel, s ha mondtunk is valamit egymásnak, hosszú körmondatokban, végtelennek tetsző szóáradatban, vagy csak néhány tömör szóval, mindig minden belső dialógusban egyetlenegy szó volt a domináns: MIÉRT?

Amikor ez a belső lélekzuhanás először jelentkezett bennem, akkor még teljesen ismeretlen volt. Eluraltta egész lényemet olyannyira, hogy szinte alig vonszoltam az életemet. De akkor nem sokáig tartott, mert a tudat valami megnevezhetetlen erővel hirtelen megállította, s fokozatosan, de elég óvatosan eloszlatta, mint az erősebben föltámadó északi vagy északkeleti szél a lappangó, mindent befonó, elérjítő, vakul eltüntető ködöt.

Később, mivel az időt nem érzékeltem, nem tudom mikor történt: mintha valaki erősen megfogta volna a karomat, s rántott volna egyet rajtam. Fölcsovédtam, s mint aki mély, süket álomból ébred: ismét jelen volt az igaz énem. Majdnem tapogatva vágtam neki újra a már elvesztettnek hitt útnak, és bolyongásaim közben azt vettem észre, hogy mindent érzékelek: a fákat, a leveleket, a fű bársonyos szőnyegét, az úttest nyaktörő gödreit, az útszegélyek tövises cserjéit, a zuhogó eső langyos cseppjeit élveztem, amikor végigperegtek az arcomon. Megismerem az embereket, leolvastam arcukról a gondolatok árnyait, bár félig süket vagyok — ez a dunai fürdőzés, a vizimalmokról való fejesugrás következménye —, tisztán felfogtam a hangokat, az erdő zsongását éppen úgy, mint a zenéjét, de az emberek leghalkabb suttogásából is, vagy egy kóbor kutya távoli lehegéséből is kiéreztem, mit akarnak. A vidám hangok mosolyra derítettek és éreztem, hogy így sokkal jobban megy a munka.

»Csak írni, írni!« — biztatgattam magam. — »Leveleket írni, és a válaszokat türelmesen várni, bármikor is érkeznek meg. Mert a levél az a majdnem egyedülálló műfaj, mely a leghitelesebben tárja fel az élet rezdüléseit, szépítés vagy elkendőzés nélkül a lélek titkait, a vágyak beteljesülését, vagy a vágyak soha be nem teljesülését...«

És írtam leveleimet szerte az országba, szerte Európába, Amerikába, Afrikába. Ázsiába csak azért nem írtam, mert — bár ifjúkorom óta nagy rajongója voltam Kőrösi Csoma Sándornak — nem tanultam meg sem a kínai, sem a japán nyelvet, sem az általam igen nagyra becsült Omár Khájám nyelvét.

Nemsokára érkeztek a válaszok az egyik országból is, a másiktól is. Számomra minden levél olyan nagy örömet, boldogságot, keserűséget, vagy újjászületést jelentett, hogy hosszú időre teljesen kihunytt belőlem a lélekzuhanás, a vaktában való ténfergés, a céltalan bolyongás, a sokszor hiábavalónak tűnő kutatás, amikor az elveszett értelem nyomába szegődtem.

Teljesen kiéltem magamat a levelezésben, egészen addig, amíg az érkezett válaszok összeválogatására, rendszerezésére és természetesen újraolvasására sor nem került. Mert egyetlen levélnek egyetlen sora sem volt üres szófecsérlés, konvencionális hízelgés, vagy ostoba halandzsa, amely megnyugtató, vigasztalás, a bajban segíteni akarás, vagy a tiszta együttérzés helyett csak még jobban megkeseríti az ember

óráit, napjait: életét. Mert volt ezekben a levelekben valami, melynek sugallatára újra kezdtem élni ifjúkori éveimet, az indulás éveit, amikor a szívekben élő remények tízszer, százszor akkorák voltak, mint a lehetőségek. A tervezgetések a tó partján, a Gyöngyszigeten, a távoli szőlőskert forró homokján, a népligetben villámfénynél, amikor a hatalmas tócsák előtt megtorpanva együtt kiáltottunk fölfelé: »No, most világíts, úristen!«

Mi minden volt akkor kibontakozóban, éppúgy, mint amikor sarjad a vetés... Sarjad, szépen sarjad, és nem veszi észre, hogy az ég alján gomolyognak a fekete felhők.

Mintha petárdát gyújtottak volna alájuk, úgy roppentek szét s váltak semmivé a tervek. Velük együtt szétröppentek azok is, akik a leveleket írták: ki erre, ki arra... Ki a másvilágra, még mielőtt élhetett volna, és elmondhatta volna: mit is szeretett volna adni, mint egy pelikán...

Így a lázas munkában a régi, megsárgult levelek közül a kezembe került a már elveszettnek hitt levél, amely a hullás, az alig élés, a vergődés és reménykedés idején, harminc esztendővel ezelőtt íródott. Vigyázva nyitottam szét az összehajtott, itt-ott megtört levelet, nehogy még nagyobb kárt tegyek benne, hiszen a költő életének utolsó sorai voltak ezek:

»Kedves jó Barátom!

Úgy látszik, a züllés középső fokán értem meg, hogy kölcsönt kaptam, nem adtam meg és mégis írok. Elvetemült lélek kell hogy legyen a lelkem, de ne haragudj rám, írok. A Lipótmezőn nagyobb bolondot nem hiszem, hogy kezelnek, ekkora örültem még ott sem vennének fel, amilyen én vagyok. Sorjában rátérek a szimptomákra, legyél egy percig türelemmel.

A harminc aranyat, noha úgy esküdtem, hogy nyomban, amint visszatérek, postára adom, imígyen ígérem: tüstént, amint a palicsi kavicsokon augusztus 20-án végigbandukol vénülő roncsom, visszaúzó cipzáraid mögé.

Na, a szimptomák. Gondok koppasztotta fejemmel már nem is tudom, nyögtem-e neked arról, hogy s mint kerültem Makóra és Makóról vissza, elég bolond könnyelműség volt. A Makói Újság meghívott, hagyjam itt fenébe a filiszteri pályát, mikor újságíró is lehetek (régi betegségem), azt mondja a Makói Újság, ott kezdte Juhász Gyula is. No, Juhász Gyula is csendes örülteként fejezte be, még vigasztal, hogy ennyiben is megelőztem, megelőzhettem, hogy én meg mindjárt kötni való bolondként kezdtem. Majd 500 pengős segédjegyzői állásomról sietve lemondtam és usgyi, be Makóra népes családommal. Korona szálló, Lucullus komához hasonló kis vacsoralukulluszok, nagyképű könyvnyomatos szemle a nyomdában és másnap irtózatosszerű összeroppanás: khöm... hm... (vigyázat, ez a pujiatató főszerkesztő!) khöm... hm... így kezdte: na, és kolléga úr hogy is áll avval a sajtókamarával, tudniillik khöm, hm, — na, szervusz, fényes tükrös Korona szálló.

Aztán már csak ott Szabadkán következtél Te. Országos hírvő könnyelműséggemmel (lehúztam volna két pofont, aki nem úgy reméli) szentül hittem, hogy itt szépen visszaereszkedek majd segédjegyzői székembe, és: »no, hát irnokkisasszony, hol is hagytuk abba?, ja!... tehát: alulírt község előjárósága, ezennel hivatalosan...« Mint a pinty, olyan hivatalosan tudtomra adta az alispán, hogy a fenébe menjek, de egyelőre ki-nevezésre ne számítsak. Nnna! Makó. Így.

A fizetéstől természetesen immár második hónapja szépen eldunsztolom a szájam ízét, úgy elsején csak nagyokat ásítózok és a magam szórakozására nagy örömmel széjjelnezek életnek rugaszkodott alvó kis szerencsétlenjeim fölött. Mi az? Csak hajnali 5 óra még? Na, mindegy. Aludni lehetetlenség (úgy látszik, elkallódott bennem valahol egy kis lelkiismeret még) — kivonulok íróasztalomhoz, gondosan meghegyezem plajbászomat és mások feneketlen gondját, baját illedelmesen versbe kintlódok...

Ebben a hülye állapotban mit írjak még, kedves jó Barátom? Annyi rengeteg időm van, hogy velősebben lehetetlenség vernem ezt a gépet. Olyan piszkos keserűség az én életem, hogy csodálom már sokszor reggelente magam is: nini, megint felébredtem!

És az Isten kezének kell ebben a dologban is lenni. Valahányszor még imára pujgató pillanatok voltak, amikor a feleségem vadul a kezémhez kapott esténkint: »Érzéd?« — a kölkök odaát, mint az ár és az apály hullámozott szíve alatt, rendszerint, de legalábbis eddig még mindig, immáron harmadszor, a télnak kellett közelegnie és nekem távoznom az állásomból ki az utcára. Gonoszság ez az én valahol megfeneklett sorsomtól, hogy egyetlen gyermekem sem jöhetett a világra eddig olyankor, amikor azt mondhattam volna: na, végre rendezett viszonyok között találja az apját ez is. Itt a harmadik két hét múlva, tartom is a párhuzamot, mert már két hónap óta kint várom a Boulevard de tous les Misérablaen. Egye meg a fene, franciául is elfelejtettem már, hejh! Istenem, amikor Afrika még egy gondtalan bácskai költő inváziója alatt rettegett. Igen, három gyermekkel neki a télnak. Ha az idegeim is kibírják, haszthatatlanul különbékét kell kötnöm az egekkel.

Nyilván összevissza lotyogtam itt neked, bocsásd meg, jó Barátom, hámozd ki a tragikus értelmet ebből a bombatalált idegrendszer nyavalygásaiból. Tulajdonképpen nem is akartam neked semmit sem írni, csak annyit mindössze, hogy ne szídj meg a szabadkai háborgatásért.

Igazi szeretettel ölel öreg barátod:
Bulcsú

Amióta megkerült ez a levél, azóta itt őrzöm az íróasztalom fiókjában. Nem tudom, hányszor olvastam már el, és azt sem tudom, hogy még hányszor fogom újra elolvasni. Az is lehet, hogy mindennap, mint

ahogy vannak versek, melyeket újra, meg újra olvasok, és vannak képek, amelyek előtt úgy állok meg nap nap után, mintha soha nem tudnék tőlük elszakadni.

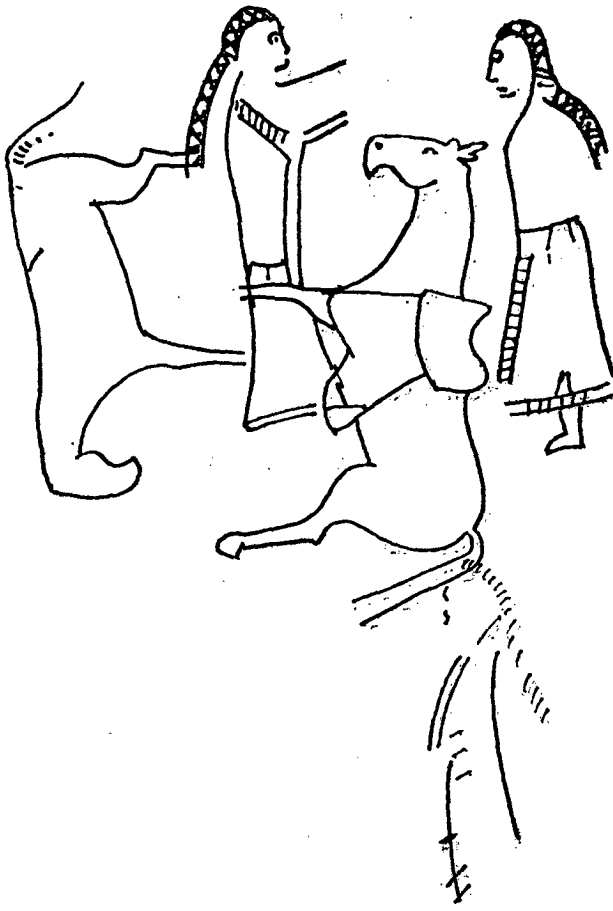
Miért tartanak fogva?

Ez az a domináns MIÉRT?!

Talán azért, mert a vergődések újra átélése árán lendül át az ember a soha senkinek be nem vallott szenvedések árján, és talán azért, mert azt hiszi, hogy vívódások szárait folyton követve megelérheti valahol azt a nem is tudom miből alkotott és hány dimenziós tartó erőt, amelyen az élet és a fölötte tátongó úr között megkapaszkodhat a lefele hulló lélek is az el nem érhetőnek hitt boldogság peremén.

És ha még hinni is tud, akkor a világ minden állati jegyének ellenére is — emberi képet ölt.

Kérdés — hogy ez sikerül-e még?!...

KOPECZKY LÁSZLÓ

TÜCSÖKÖRÖKSÉG

(mese felnőtteknek)

Szereplők:

TÜCSÖK
HANGYA
MÉHECSKE
VERÉB
VARJÚ
HANGYAKÓRUS

TÜCSÖK *(fázósan)*

Hideg szél fú,
Száras levelet kerget,
Nincs szép melódiám,
Csak nyekergek,
Minden ujjam dermedt,
Feszült húr pattan,
A Nyarat elsirattam,
Az Őszt megkönnyeztem,
A Tél pedig sebesen közelít,
Suhint felém a vesztem.

HANGYA *(elégedetten)*

Töprengni a veszten
Én hamarébb kezdtem,
Amikor a dús nyárutó gyümölcse
A kamrát kell színültig töltsé,
S miközben te a kottán kotoltál,
A magon majd hasra botoltál,
Raktam roskadásig szekereim,
Szent György után is lesz nékem kezem.

TÜCSÖK

Bölcs a hangya,
S ezt nemcsak ő mondja,
Elismeri az egész világ.
Ki van az rágva, amit ő kirág,

Dolgozik is, nemcsak pózol,
Fel van stószolva, amit stószol,
Be van készítve, ami készre érett,
S most, hogy... alázattal kérek...

HANGYA (közbevág)

Kérni kérhetsz,
Jöhet a rimáncodás nagyja,
Nem lesz foganatja,
Nem mintha nem jutna s maradna is bőven,
S a szívem sincs megmintázva kőben,
De az elvem nem hágy ekként cselekedni,
Hát tessék Nyarat várni, s akkor melegedni.
Hát...
Hidd el a te javadat szolgálom azzal,
Hogy máshoz, aki szintén nem ád,
Küldlek a panasszal.
Meg kell komolyodnod. Ismert már a nóta vége,
Addig nem lesz házad táján béke,
Míg meg nem tanulod:
Előbb a tüzelő, kenyér, husika,
S aztán a muzsika.

TÜCSÖK

Értem a leckét, s rászolgáltam bőven,
Hogy fagyra nem gondoltam hőben,
Ígérem is... ezután... csak most még...

HANGYA

Ígéretért nem jár más, csak moslék,
De még az se... A pohár egyszer betel,
Folyton csak ígéretel!
Itt most elmetszem a szálát,
Boldog Nyárra nem jöhet csak bánat.

TÜCSÖK

Ne hagyj elveszni a költőt!

HANGYA

Énekelj magadnak felöltöt,
Puha kenyeret,
Az fel se töri majd a tenyered.
Én most munkához mérten,
Jóléremielt nyugovóra tértem.

TÜCSÖK *(kétségbeesetten)*

Várrj! ... Az utolsó szó jogán ...

... Itthagytott a pogány!

(fűtyül a szél, hószilánkot vagdos)

Bizony, öreg bohém, szemed-füled nyisd ma,

A dalokért immár nem jár alamizsna,

Csak ontsad, ne várj hálát,

Mindenki dugdossa előled a tálát.

Elégtétel, tüzed kilobbant,

Nem segítenek, csak mondják a »hogó kell jobban«-t.

Hiszen jó lesz így is, rosszul,

Daloz lélek az sohasem bosszul,

Nincs benne gonosz indulat ...

Most majd magamnak muzsikálok ... A tücsök mulat.

Miközben a szél fehér lepellel befed,

Torkomra fagyasztva az édes éneket.

(dúdól)

Szállj fehér csillag, püha pihe,

Halkan dobban a tücsök szíve,

Hiába fogna dalba,

Nincs, aki hallja,

Hát kondít utolsót, csendeset,

Voltam és daloltam ...

Most már csak ... nem leszek ... *(elnémul)*

o

(gyásznép a sír körül)

HANGYA

Hangyák! ... Tisztem a tücsköt temetni.

Bár nem maradt utána remekmű,

— Ezért fekete a mezték — a Köz vesztett,

Derék fickó volt, de nem evilágra való,

Látjátok, szél befűtta, eltemette a hó,

S fagyott ajkán mégis dalával

Ölelkezett a Halállal.

Már torkig ért a fehér vatta,

De ő csak a vonóját szorongatta.

Az élet nem dal és játék,

Az boldogul, aki előretekint,

Hát ezúttal is igazunk volt, s megint,

Lelkiismeretünk egyenes és tiszta,

Nem csalódik, aki magát józan észre bízza,

És most ki-ki ejtsen érte könnyét,

Vagy sóhajtson — már ahogyan könnyebb.

(csend van)

MÉHECSKE

Szép beszéd volt, s minden szava igaz,
De úgy érzem én, kéne egy kis vigasz.

HANGYA

Nincs vész, gondolom, boldogulunk egyedül.
Köztetek társaim, van olyan, aki hegedül?

HANGYÁK KARA

Nincsen . . . Ujjunk játékhoz goromba,
Ha kell, belesírunk borunkba borongva,
De pengetni húrokat,
Hangicsálni mollokat és dúrokat,
Nyútt vonót nyögetni?
Feltúrjuk szívesen a röget mi,
De — halt!
Tőlünk ne várjon senki dalt.

MÉHECSKE

Unalmas lesz tán az élet eztán.

HANGYA

Szervezés kérdése.
Mintsem gondolnád, lesz dal hamarabb,
Mire valók hát az éneklő madarak?

MÉHECSKE

Na hiszen, ki lenne olyan kába,
Hogy utánuk baktat Afrikába?

HANGYA

Akkor se nincs még minden veszve,
Nem esünk mi össze minden neszre.
Ha választék nincs, hát beérjük azzal,
Aki rekedten bár, de megvigasztal.

MÉHECSKE

Derék!
És ki lenne az? . . . A veréb?

HANGYA

Miért ne?

MÉHECSKE

Még ha hozzá értene!

HANGYA

Mer a bátor,
A többi az jön magától.

(megkeresik a verebet)

VERÉB

Kellene a dalom?
Helyes . . . vállalom.
De most az érdekel főleg:
Mekkora az előleg.

HANGYA

Előleg, kincsem? Az nincsen.

VERÉB

Hát akkor ég áldjon bennetek,
Máshová kell mennetek.
Játsznátok az urat,
Aki hitelbe mulat?

HANGYA

Megkapod.

VERÉB

Ha a csőröd megkopott.
Előleg, — ebből egy jottát!

HANGYA

Előbb a nótát!

VERÉB

Énekeljen néktek az öreg kánya
Legifjabb lánya!

HANGYA

Nem hiszel nékem?

VERÉB

A tücsök is meghalt éhen.

HANGYA

Azt akartuk: önállóbb legyen.

VERÉB

Fáj a begyem!

HANGYA

Ez az utolsó szavad?

VERÉB

Ez. Örültem örültem a megtisztelésnek,
Ha nem igaz, — ne lássak több havat!

o

(a hangyák az erdőn bolyongnak)

HANGYA

Ott egy szép fekete madár!

MÉHEOSKE

Bár ő kötélnek állna legalább!

HANGYA *(a varjúhoz)*

Énekelnél nekünk?

VARJÚ *(rekedten)*

Nagyon szívesen!

HANGYA *(diadalmasan)*

Na ládd!
Ő az emberünk,
És nem kell előleg.

VARJÚ

Tőled?

Semmi nem kell,

Csak hallgass áhítattal.

Aufpassen: a d a i! (*rémesen recsegve*)

Akarjuk vagy nem akarjuk,

Mi vagyunk a setét varjúk,

Így is varjak,

Úgy is varjak,

Jer ide, hogy beléd marjak!

HANGYA (*halkan sóhaj*t)

Jaj be száraz, jaj be nyeszlett,

Ó, istenem, már csak ez lett:

Vidít minket gyászmadár.

VARJÚ

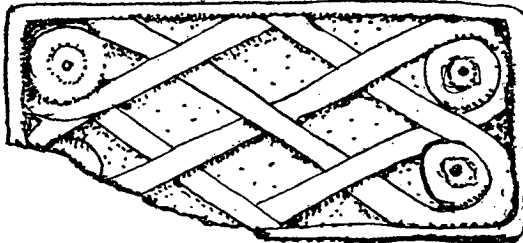
Tetszett?

HANGYA (*szinte kiáltva*)

Nem!

VARJÚ

Kár...

KÉZFOGÁSOK

DRAGUTIN TADJANOVIĆ

AZT ÁLMODOM, HOGY OTT MEGYEK OLDALADON

(Sanjam kako idem pored tebe)

... de ahányszor messze megpillantalak,
Átvágok az utca túlsó oldalára,
Ahol nem fogsz észrevenni
A sok járókelő között.

Sarkokon fordulok be,
Vastag fák mögé
Bújok előled.
Éjjel azt álmodom, hogy ott megyek oldaladon.

Rastušje, 1923.

MAGAS, SÁRGA BÚZÁK

(Visoka žuta žita)

'Ha biborszín hajnalokon
Vagy derűs reggeleken
Ballagok
A harmatos mezőkön,
Ahol a korai fuvallat lengeti a magas, sárga búzák
Súlyos kalászeit,
Hirtelen megtorpanok;
És ni!
Szívem az örömtől úgy ketyeg, hallhatóan,
Mint az aranyóra.

Rastušje, 1923.

ÉGBOLT

(Nebo)

*Az égbolt kékszín vászon,
Amelyre egy kéz láthatatlanul
Új meg új képet rajzol szüntelen:*

*Nézd csak, ott, az ég alján, tehérgyapjas
Juhnyáj legelészget édesen.
Hol a pásztoruk?*

*Bíborszín virág nyúlt föl
Illatosan
Az égig.*

*A mennyei legelőkön
Az én drága szülém
Tereli juhait.*

Rastušje, 1923.

JELENA HÍMEZ

(Jelena veze)

*A virágzó körtefa
Alatt kendőt hímez.
Az öreg fa ingatja fejét a szélben.
A lányos, drága kézen
Zöldköves gyűrű.
Jelena neszt hall: messze kőrisek suhognak.*

*Leleke rejtett mélyén, hímzés közben,
Az motoszkál, hogy ő közelget.
De nem! Szél hintázza az alvó ágakat.*

*Hímezi az arany
Kendőt a körtefa alatt.
Hát nem hallja, a távolban, a násznép zsvajját?*

Zágráb, 1926.

A BOR MEG ÉN

(Vino i ja)

Útszélen fekszem, részegen, kint a határban,
Míg sárga búzákra sárga hold világít . . .
Urasága a hold fenyeget engem. És hív.
Hallgasd csak, sír!

De én csak nevetek az égre meg az ősz holdvilágra:
Fogaim fehérленek a holdsütésben.
Jobbra a házunk, a domb alatt.
Kormos kéményekből füst szívároг az égbe.

Hangom súgdos szélnek és madárnak.
Jól tudom: ágak közt verebek hallgatónak.
Altatgat suhogásával a lomb.
Anyásan. Mint anya kisgyerekét.

Beboroztam, ejnye,
beboroztam. Jóféle borból . . .
És asszonyi vállra, fehér csípőre vágyom.
Nézném csak. Simogatnám.

Rá se hederítetek, hogy a szelíd és
Zöldszín holdvilág is
Simogatja majd — a fűvet síromon,
Holnap, holnapután.

Nővérem a szőlőben kapál,
Húgom meg tehenet
Őriz a mezőn. S az erdőben.
Ó, hogy énekelnek, hogy énekelnek!

Hát igen, itt vagy . . . te is. Meg barátaim.
Csak hát a te húgod, ha, ha! . . . Chopint és Lisztet játszik,
S én csak nevetek,
Jóízűen nevetek . . . ha egy-egy gyümölcsfa kivirágzik.

Ezt most komolyan mondom:

*Hát nem mindegy, hogy az érett
Búza közt heverek, megbújva, részegen,*

*Vagy hajnalban a kaszálóra tartok,
S apámmal füvet kaszálók,*

S szótlán apámmal kaszálók . . .

Rastušje, 1927.

VÁGYÓDÁS

(Čeznuća)

*Az én szülőföldem fölött, a búzaföldek fölött is
Nagy, nehéz felhők vonulnak,
Akárcsak e sűrű erdő fölött,
Amelyet most járok, nélkülöd.*

*Az erdő az egyedüli barátom:
Előtte szelíden megnyílik
A szívem ebben a csöndben
(Imakönyv istenfélő kézben).*

*Az erdőnek mondom el: a felhők miatt,
Az ő háza fölött úszó felhők miatt a bánatom.
Reszketek, suttogok — magányos erdei alak:
Lelija tört szívét még enyémnek mondhatom.*

*Ó, mikor is láthatom újra
A gyapjas, nagy föllegeket,
Amint mennyei suhogással
Csak vándorolnak messze, messze . . . az otthoni égen!*

Zágráb, 1928.

A KÉSŐ ÉJZEN, A FEHÉR TÉLI ÉJZEN

(Dugo u noć, u zimsku bijelu noć)

A késő éjben, a kongó téli éjben
Anyám szövö a fehér vásznat.

Hogy alakja hajlott, s haja őszbe vegyült,
Ezen többé már nem sírdogál.

Az ablak lámpacsikja az egész udvart átszeli,
Míg kint szállong a hó
A végtelen csöndben, a végtelen csöndben:
Az angyalok, gyöngéd kezekkel, dermedt kis csillagokat
Eregetnek az égből a földre,
Óvatosan, hogy föl ne ébresszék a kedvest.

A késő éjben, a kongó téli éjben
Anyám szövö a fehér vásznat.

Ó, bánatos anyám! Mondd,
Mi csillog úgy a szemedben

A késő éjben, a fehér téli éjben?

Rastušje, 1931.

MINTHA NEM LÉTEZNE SE ÉLŐ, SE HOLT

(Kao da nema ni mrtvih ni živih, nikoga)

Tudom, hogy bárki megírhatná mindezt. Ezért kérem,
Ne rójanak meg, amiért épp ezeket az én szerény,
Régóta ismerős, érthető soraim olvassák.
(A vers már elkezdődött, ha ugyan nem csalódom.)

Itt jártam ebben a parkban. Tegnapelőtt. Beszélgettem
 A támlátlan, zöld padon üldögélve, egy távoli
 Kisfiúval. Negyven nappal apja halála után
 Született, akit megöltek a németek nagyvenőt
 Januárjában. »Amikor az én édesapám
 Bejött a faluba (a nevét se akarom kiejteni!)
 Megkérdezte egy ablakon kihajló asszonytól:
 Van-e itt német? Az a szemébe mondta: Nincsen!
 Egy percre rá golyózápör érte apámat, s egy golyó
 A bal szemét találta. Akkor esett el.
 Bármikor meséli újra anyám ezt a dolgot.
 Engem ráz a hideglelés, éjjel-nappal csak reszketek.
 Szeretném, ha jók lennének az emberek. Ha nem
 Ölnék egymást. És szeretném, ha lenne édesapám,
 Kis testvérem, meg húgom, az van. És nevelőapám.
 Tizenhárom éves vagyok. De ahogy mondtam már,
 Reszket az egész testem, akár a levél, hogyha eszembe
 Jut apám halála. Látja, most is!« Így mesélt
 Aznap az a kisgyerek, akit nem látok többé
 Soha. Verset akartam róla írni, de nincsen
 Hozzá erőm. Nem megy sehogy sem. Ma ismét kijöttem
 Erre a padra, és a papír fölé hajolva,
 Egyik szót a másik után rakosgatom, hogy fölidézzem
 Az ismeretlen kisfiút, az ő sebzett szívét.
 Nem fogom elfelejteni. Nem felejthetem
 Soha. Valahányszor visszagondolok majd (ó, évek!)
 Egy alkonyatra, midőn emlékezetembe
 Próbáltam idézni az én kis gyermekem, nem ennek
 Az ifjúnak az alakja jelenik majd meg előttem,
 Aki kéz a kézben mendegélt a kedvesével
 A távoli ösvényen az erdőbe (a lány tekintete
 Mintha csak kérdezte volna: Magányos jóember e padon,
 Hát nem látod, hogy a boldogság vezet kézen?);
 Annak a régi gyereknek az arca jelenik majd meg
 Ismét előttem, és a szívemben
 Visszhangzanak egyszerű szavai. Elfelejtem majd
 A tücskök kitarató ciripelését, s a verőfényes napot,
 A cédrusokat s a békés fenyőket, de a te
 Jóságos szemedet nem, tizenhárom éves kisfiú.
 Megsejtettem bennük a könnyet. No, de elég is
 Ebből. Hadd terüljön szét köröttem
 Az esti csönd a levelek között. Lemegy majd a nap,
 És előbújik a hold, gondtalan, sárga arccal
 A csillagok között. Tovább járja majd az útját,
 Mintha nem léteznék sem én, sem te, kisfiam,
 Mintha nem létezne se élő, se holt, se senki.

Velj Lošinj, 1958.

Fehér Ferenc fordítása!

ÖRÖKSÉG

VARGA ISTVÁN

A MAGYAR FALU A DOKTOR FAUSTUSBAN

Kevés jelentős író tanúsított olyan nagy érdeklődést idegen nemzetek kultúrája iránt, mint Thomas Mann. Hosszú élete folyamán sokat utazott, mivel nem tartotta elegendőnek a közvetett megismerést, hanem közvetlen élmény útján igyekezett értesülésekhez jutni. Beutazta a nyugati földtekét, de a II. világháború előtt közép-európai államokban is járt, így egyebek között Magyarországon is. A magyarság jellegzetes kultúrája és a korabeli magyar társadalmi viszonyok, azon túl egy-egy magyar művész alakja vonzó volt számára. Fáradságot és időt nem sajnálva többször is ellátogatott Magyarországra, egy-egy későbbi látogatása erősen politikai színezetű volt, amivel egyébként ő is tisztában volt. Az olvasó azonban még ma is kissé meglepve olvassa sorait a *Doktor Faustus*ban, amelyek egy magyar faluban uralkodó életkörülményeket igyekeznek bemutatni. E munka célja, hogy fényt derítsen arra, hogyan került sor a magyar falu ábrázolására az említett műben, illetve a válaszadás arra a kérdésre, hogy az ábrázolt magyar falu mennyire és hogyan illeszthető be Thomas Mann Magyarországról alkotott elképzelésébe.

Th. Mann realista, sőt talán naturalista módon ábrázolja a magyar falut. Néhány mondattal írja le azokat a lesújtó és elmaradott állapotokat, amelyek az Adrian Leverkühn és barátja által meglátogatott faluban uralkodtak. Szegénység, tudatlanság, mocskosság — e szavakkal jellemzi a falut. Hőse és annak barátja egy kastélyban tartózkodnak tizenkét napig. A kastélyban pompa uralkodik, ötnyelvű könyvtár, hangversenyzongora, házi orgona van szobáiban. Az összehasonlítás spontán és ugyanakkor mélyen szándékos. Felvetődik a kérdés: hogyan jutott Th. Mann a fenti adatokhoz?

Mielőtt a kérdést tisztáznánk, hangsúlyoznunk kell, hogy Th. Mann műveinek írása közben keveset támaszkodott képzelőerejére. Amikor alkotói módszereiről beszélünk, szem előtt kell tartanunk korunk egyik kiváló Th. Mann-ismerőjének megállapítását: »Von Anfang an zieht Thomas Mann das Finden dem Erfinden vor.«¹

Minden valószínűség szerint ebben az esetben is az ábrázolt kép nem az írói képzelőerő szüleménye, hanem meghatározott élmény által szerzett információ művészi lejegyzése. Erről tanúskodik a leírás részletekben is pontos realizmusa, ami szintén jellemző Th. Mann írásművészetére. Egy író információkhoz két úton jut: empirikus és intellektuális élmény

útján. Az empirikus élmény alatt azt az élményt értem, amelyet az író közvetlen módon él át, azaz mint az esemény résztvevője vagy tanúja lát és hall. Az intellektuális élmény közvetett, egy olyan valaki továbbítja az írónak írásban vagy előszóval történő elbeszélés útján, ki közvetlenül vett részt egy eseményben. Ilyen »közvetett«¹ intellektuális élmény az olvasás vagy mások meghallgatása. Th. Mann műveiben e két élménytípus meszerien keveredik, bár az intellektuális élmény általában túlsúlyban van. Ezért helyes Veres Péter megállapítása, amelyet a *Doktor Faustus* keletkezésének olvasása alkalmával tesz: »és persze az is kiderül a könyvből, amit addig is gondoltam róla, hogy Th. Mann erősen eklektikus tehetség, inkább literátor és gondolkozó, mint elementáris költő.«² E regényrészlet esetében az olvasó azonban úgy érzi, hogy Th. Mann maga látta az ábrázolt falut, győződött meg nyomorúságos helyzetéről. E benyomás a legközvetlenebb empirikus élményre utal.

H. Bürgin és H. O. Mayer, illetve Győri Judit végérvényesen megállapította, hogy Th. Mann hat alkalommal látogatott Magyarországra. Első három látogatása alkalmával csak Budapesten tartózkodott, a negyedik alkalommal viszont vidéken is járt, méghozzá a Hatvany-birtokon. Ismeretes, hogy Hatvanyhoz Th. Mannt mondhatni baráti szálak fűzték. Negyedik látogatása alkalmával, miután felolvasása befejeződött, Hatvany Lajos családi vidéki kastélyába vezette vendégeit. A látogatás igen rövid volt, mivel még aznap este visszatértek Budapestre. Cs. Szabó László részletesen beszámolt Th. Mann vidéki tartózkodásáról, amelyre 1935. január 27-én, vasárnap került sor. Állítólag nagy érdeklődéssel szemlélte meg a régi Grassalkovich-palotát, valamint a kerti szobrokat, amelyek közül az egyik turbános, törökös ruhájú vitézt ábrázolt. Egyébként Th. Mann rendkívül hálás volt Hatvanynak e kedves vendéglátásért, amit 1935. február 11-én keltezett levele igazol.³

Felvetődik a kérdés, vajon alkalom mutatkozott-e Th. Mann számára e rendkívül rövid vidéki tartózkodása folyamán azoknak az információknak a beszerzésére, amelyeket aztán a magyar falu tömör ábrázolásakor felhasználhatott a *Doktor Faustus*ban? A regényrészlet pontos adatokat tartalmaz, amelyekhez Th. Mann minden valószínűség szerint közvetlen élmény útján ekkor csak részben juthatott hozzá, azonban a meglátogatott kastély és a kertben látott, számára keleties szobrok valószínűleg a tartós élmény erejével hatottak rá.

Egy évvel később, 1936. június elején, újra Magyarországra látogatott. Hatvany Bécsből autójával vitte el Budapestig a neves vendéget. Hatvany említi, hogy a Balatont is meg akarták látogatni, de erre nem került sor, mivel az esőzés megakadályozta őket ebben. Győrön és Esztergomon keresztül jutottak Budapestre. Véleményem szerint Th. Mann ez alkalommal nem kerülhetett olyan szoros kapcsolatba valamelyik magyar faluval, mint előző látogatása folyamán Boldog községgel, hogy aztán a szerzett adatokat regénye írása közben felhasználhassa. A közvetlen empirikus élmény lehetősége tehát ebben az esetben is ki van zárva. Más látogatások alkalmával Th. Mannak nem nyílt lehetősége, hogy saját szemével győződjék meg a magyar felvakban uralkodó helyzetről.

Összefoglalva a fentieket megállapíthatjuk, hogy Th. Mann a regényben említett információkhoz csak részben jutott közvetlen, empirikus élmény útján. Ez a megállapítás azokra a magyarországi látogatásokra vonatkozik, amelyek ismertek számunkra. Tudniillik felvetődik annak a lehetősége, hogy Th. Mann esetleg hetedszer is járt Magyarországon. Sós Endre hét látogatást említi, de Győri említett munkájában tisztázza Sós tévedését és a látogatások számát hatra csökkenti. Véleményem szerint Győri állítása teljes mértékben helytálló.

Az intellektuális élmények közül az első helyre az olvasás útján szerzett információ kerül. Hatvany helyesen jegyzi meg, hogy Th. Mann az agyában elraktározott benyomásai közül mindig azt szedte elő, melyre pillanatnyilag szüksége volt.⁴ Melyik könyvbéli benyomás, illetve pontos információ volt az, amelyre a magyar falu említett ábrázolásakor támasz-

Kodott? Elsősorban azokra a magyar művekre kell gondolnunk, amelyek német nyelvű fordításai ismertek voltak számára és azokat esetleg olvasta. Sós Endre szerint Móricz Sárarany című regényét már 1922-ben ismerhette, mivel létezett német fordítása.⁷ Egy nyilatkozatában Th. Mann közölte, hogy ismerte Móricz több könyvét. A Sárarany nem tartalmaz információkat, amelyeket felhasználhatott volna a *Doktor Faustus* írása közben. Nyílt marad a kérdés, vajon mely más Móricz-műveket olvasott még. Th. Mann említett nyilatkozatában közli, hogy ismeri Hatvany *Das verwundete Land* című könyvét is. Sós szerint valójában olvasta e német nyelvű könyvet és általa sok mindent tudott meg Magyarországról.⁸ Hatvany fenti, L. Rolland-nak ajánlott, a magyarság sorsa miatt aggódó és patétikus hangnemben megírt könyve nagyon kevés adatot tartalmaz a magyar parasztságról.⁹ Egy helyen sem találhatjuk a magyar falu olyan konkrét és főleg aprólékos leírását, amelyet Th. Mann később beilleszthetett volna regényébe. Mindenesetre, amennyiben e művet valójában olvasta, akkor abból csak azt tudhatta meg, hogy Magyarország félféudalista állam, a könyv hangneme pedig valószínűleg némileg különös és enyhén keleties országnak mutatta be Magyarországot. Innen származhat esetleg benyomása arról, hogy Magyarország valamilyen fajta egzotikus, számára szinte meszeszerűen ható ország. Érdekes, hogy ez az alapjában véve téves nézet párhuzamosan áll fenn nála azzal a valóságnak megfelelő nézettel, amelyet a korabeli Magyarország társadalmi mozgásairól alkotott más információi útján. Tehát e műből a magyar falu *Doktor Faustus*-beli konkrét leírása nem származik, de esetleg olvasása minden valószínűség szerint nagy mértékben befolyásolta nézetét Magyarországról.

A legújabb magyar Th. Mann-irodalom egyik termékében néhány sor a *Doktor Faustus*-ban ábrázolt magyar faluval foglalkozik: »Egyik sétája a szomszédos faluban, a szinte archaikus nyomor, elmaradottság és mocsok élményével meglepően azonos Kasimír Edschmid 1924-ből származó magyarországi útleírásának néhány lapjával.«¹⁰ E mozzanat részemről egyelőre megválaszolatlan kérdés. Pók nem közöl részletesebb adatokat, hol bukkant ezekre a sorokra. Mindenesetre érdekes momentum, hogy K. Edschmid útleírása abból az évből származik, amikor Adrian Leverkühn járt a regényben Magyarországon. Amennyiben Th. Mann még németországi tartózkodása folyamán olvasta volna és akkor »raktározta« volna el ezt az adatot, azzal, hogy egyszer egy művébe beépíti, akkor a feljegyzés valószínűleg a fasizmus ismert barbár gesztusának lett volna áldozata. Erősen vitatható a tény, hogy a *Doktor Faustus* írása közben az Egyesült Államokban épp K. Edschmid útleírását olvasgatta volna és akkor bukkant volna rá. Bár elég sokat olvasott, nem valószínű, hogy kevés szabad idejét egy nem különösebben jelentős író mondhatni periferikus művének olvasásával töltötte volna el. E mozzanat bonyolítása további kutatómunkát igényel.

Az említett műveken kívül itt is számolnunk kell az ismeretlenség tényezőjével. Fennáll a lehetőség, hogy Th. Mann a szükséges információkat egy számunkra ismeretlen műből merítette. Itt nemcsak szépirodalmi alkotásra, hanem útleírásra vagy esetleg újsághírré gondolunk.

A másik intellektuális élmény a hallott hír. Th. Mann magyarországi látogatásai folyamán és több más alkalommal beszélgetéseket folytatott a magyar szellemi élet képviselőivel. Móricz, Hatvany, Bartók, Kosztolányi, Sós Endre, Lukács György és még sokan mások beszélgettek vele. De olyanokkal is elbeszélgethetett, akik nem tartoztak a szellemi élet kiválóságai közé. Sajnos lehetetlen megállapítani, ki volt az, akitől szóbeli úton a regényben közölt adatokhoz jutott. Ugyanakkor azt is meg kell újra állapítani, hogy Th. Mann általában sokkal többet támaszkodott az írásbeli, azaz olvasott, mint a szóbeli, azaz hallott információkra. Ez erősen kétségbe vonja a szóbeli közlés elehetőségét.

A *Doktor Faustus*-ban szereplő magyar falu identifikálásával az utóbbi időben Mádl Antal próbálkozott. Munkájában igen alapos vizsgálódás eredményeképpen a következőket állapítja meg: »A magyar falu Th. Mann

regényében tehát egyértelműen Boldog községre vonatkozik.¹¹ Allításának egyik fő bizonyítéka a Szabadság című lapnak adott Th. Mann-nyilatkozat, amely 1936. június 14-én jelent meg.

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a magyar falu a *Doktor Faustusban* elsősorban a közvetlen élmény, azaz a Boldog községben tett rövid látogatás eredménye. E látogatás alapján Th. Mann valószínűleg egy általános, de ugyanakkor mély képet alkotott magának a korabeli magyar faluról, ez azonban nem volt minden bizonnyal elegendő a regénybeli egzakt leíráshoz. Irodalmi mű a fentiek alapján nem segítette ebben elő. A legvalószínűbb a feltevés, hogy a Boldog községben tett látogatása alkalmával Hatványék vagy azok környezetéből valaki nyújtotta azokat az adatokat, amelyeket aztán saját közvetlen élményének kiegészítésével beillesztett a regénybe. Ezek voltak azok az élmények, amelyek lehetővé tették a magyar falu ábrázolását a *Doktor Faustusban*. Egészen más kérdés azonban az, hogy melyek voltak az indító okok, amelyek Th. Mannt arra késztették, hogy ezt a részletet beiktassa művébe. Minden kétséget kizáróan erre tudatosan került sor.

A *Doktor Faustusban* ábrázolt magyar falu hűen tükrözi vissza Th. Mann akkori viszonyát a korabeli társadalomhoz és saját világnézeti fejlődésének alakulását. Th. Mann-nak viszonylag szoros kapcsolatai voltak egyes magyar művészekkel és közéleti személyiségekkel. E kapcsolatok tanulmányozása és tudományos feldolgozása igen gyakori témája a legújabb magyar Thomas Mann-irodalomnak. Így mindjobban kibontakozik a Th. Mann—magyarság viszony a maga összetettségében. Ezek a munkák ugyanakkor jelentős hozzájárulások szerzőnk világnézeti fejlődésének illesztéséhez. A Th. Mann—magyarság viszony nem volt statikus állapot, hanem dinamikusan alakult a társadalmi viszonyok kibontakozásától függően. Szigorú értelemben véve Th. Mann-nak kialakult és pontos nézete a magyar társadalomról valószínűleg nem volt, inkább egy-egy alkotóval kifejlődött kapcsolata alapján formálódott meg véleménye a magyarságról általában. Kérdés tehát, hogyan jutott el a valóságnak megfelelő nézethez. Megállapíthatjuk, hogy e viszony legerősebb ösztönzői a közvetlen élmények, Th. Mann magyarországi látogatásai voltak. Egy-egy ilyen alkalommal lehetősége nyílt arra, hogy megismerje a magyarság problémáját.

Hat látogatását e téma tanulmányozásakor és Th. Mann általános világnézeti fejlődésétől függően két csoportra oszthatnánk: az első csoportba az első három, a másodikba pedig a második három látogatás sorolható be. E látogatásokról legtöbbször és legösszefoglalóbban levelei és nyilatkozatai vallanak. Első látogatásáról megemlíti, hogy kedves és gazdagon tartalmas volt.¹² Második látogatása véleménye szerint művészułazásnak tekinthető,¹³ »pompásan ment a dolog«¹⁴ — írja barátjának, Ernst Bertram-nak. Harmadik látogatása alkalmával nagy hatással van rá a magyar hallgatók őszinte tetszésnyilvánítása felolvasása után.¹⁵ Szem előtt kell tartanunk, hogy világnézeti fejlődésében ekkor indul meg egy rendkívül fontos, mondhatni döntő folyamat az I. világháború és a nagy októberi forradalom eseményeinek hatása alatt, amely Th. Mann barátságát eredményezte.¹⁶ Ekkor alakulnak ki elképzelései az »új humanizmusról«.

A magyarság iránti viszonyára rendkívül nagy hatással vannak találkozásai a haladó magyar polgárság képviselőivel. A Pester Lloydnak adott nyilatkozatában igyekszik megmagyarázni a hasonlóságot a korabeli német és magyar irodalom között, de ezen túl ez már magyarázat arra a differenciálódásra is, amely e két társadalmon belül lejátszódott.¹⁷ Jellemző, hogy Th. Mann a »harmadik« erőt (a proletáriátus és annak képviselőit) nem említi, bár kommunistákkal is volt alkalma találkozni.

Igen fontos kinyilatkozása a magyarságról a Pesti Hírlap szerkesztőségének írt levél.¹⁸ E levélben igen hízgelően nyilatkozik a magyarság jellemzőjéről, művészetéről, polgári képviselőiről, kiemeli Budapest számára keleties jellegét stb. E sorok után váratlanul hat az igazságra rátá-pintó megállapítás: »Országuk, melyet a természet boldogságra teremtett, ma boldogtalan és politikailag gúzsba kötött.« Erre a megállapításra valószínűleg élményeinek, valamint a vele kapcsolatban levő polgári írók és

művészek információinak alapján jutott. Rendkívül fontos megnyilatkozása az 1928. március 20-án írt levele.¹⁹ Ez a levél nemcsak Hatvany védelmében íródott, hanem nyíltan támadta a korabeli magyar állam és kormány igazságtalan magatartását Hatvanyval mint a haladó polgárság jelentős képviselőjével szemben. E levélben elismerően szól *Das verwundete Land* című könyvéről, amelynek olvasása maradandó hatást gyakorolt rá.

Ezzel a levéllel zárulna a Th. Mann—magyarság reláció első része. E korszak végén az író már aránylag tiszta képpel rendelkezett a magyarországi társadalmi viszonyokról. Nyilatkozatai és levelei erre utalnak. A Hatvany-per alkalmából írt levél szinte jelzi humanizmusának új arculatát, a »harcos humanizmust«.

Th. Mann harmadik és negyedik magyarországi látogatása között tizenkét év múlt el. Ez alatt a rövid idő alatt Európában lényeges események játszódtak le, amelyek közül a legfontosabb a fasiszmus németországi hatalomra jutása. Szerzőnk érdeklődéssel néz újabb kelet-európai felolvasóútja elé, kíváncsi az ottani megváltozott viszonyokra.²⁰ Rövid látogatása után köszönőlevelet intéz Hatvanyhoz.²¹

Magyarországról és a magyarságról alkotott nézetének kialakulására döntő hatással volt utolsó két látogatása. Ezek alapos tárgyalását és bemutatását Győri említett könyve tartalmazza. Bátyjának fogalmazott levele igen fontos.²² Leleplezi a magyar kormány magatartását, ugyanakkor kiemeli beszédét a »harcos humanizmus« érdekében. Nincs kizárva, hogy a látott magyarországi viszonyok is hozzájárultak új humanizmusfogalmának kialakulásához.²³ Utolsó látogatásával kapcsolatban levélbeli feljegyzés nincs, de Kerényinek írt levelében²⁴ megemlíti, hogy a magyarországi helyzetet nehezen tudja áttekinteni.²⁴ Flesch Péternek írt levelében újra kinyilvánítja rokonszenvét magyar olvasói iránt.²⁵ A magyarországi viszonyokról még Lénárd Sándornak küldött levelében ír.²⁶ Röviden megemlíti Budapesten tartott beszédét a harcoss humanizmusról, majd megalapítja: »Magyarország feudális jellegű ország, többé-kevésbé forradalom előtti állapotban.«

Magyarországról tett nyilatkozatai és a magyar viszonyokkal kapcsolatos levelei alapján megállapíthatjuk, hogy nagy vonalakban látta és érezte a magyarországi társadalom mozgását, jobbratolódását és e körülmény valójában hozzájárult a fasiszmus elleni nézete kialakulásához.²⁷

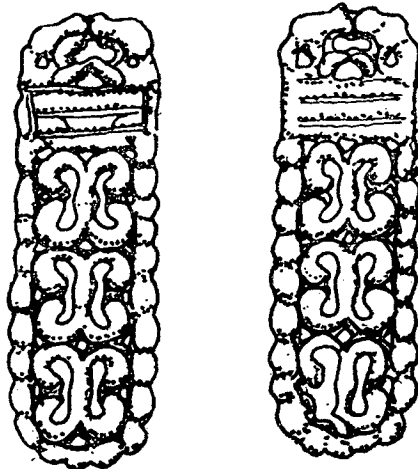
A fenti tények ismeretében kell megtárgyalnunk a Th. Mann által ábrázolt magyar falu képét is. Bármilyen módon jutott is a szükséges információkhoz, a lényeg az, hogy a *Doktor Faustus* írásakor nagyjából kialakult nézete volt a magyarországi társadalmi viszonyokról. E nézet irodalmi megfogalmazása a falu, amelynek naturalista és szinte lesújtó ábrázolásában nyilatkozik meg realista és bíráló véleménye a magyarországi viszonyokról. Érzékletesen ábrázolja a magyar társadalom erőteljes differenciálódását, a különbséget azok között, akiknek van és akiknek nincs. A falu kiemeli a korabeli magyar társadalom egy igen jellegzetes vonását: félfudalista jellegét. Ebben az epizódban fejezi ki és összegezi Th. Mann nézetét egy számára rokonszenves nép megalázott helyzetéről. Ugyanakkor a falu képe híven illusztrálja a szerző világnézeti fejlődését is.

»A naplók (amelyekből a *Doktor Faustus* keletkezése csak kivonat) még rejtenek titkokat«²⁸ — írja Mádl, s e megállapításával egyet kell értenünk. Valószínűleg csak Th. Mann naplójának nyilvánosságra hozatala után derül teljes fény arra, hogyan jutott a nagy német író adatokhoz a magyar faluról. De már most leszögezhetjük, hogy bárhogyan és bárhonnán jutott is hozzájuk, tudatosan illesztette őket művébe.

A regény említett részének meghatározott célja, funkciója van. Célja, hogy bírálatot mondjon a félfudalista magyar társadalom egyik jellegzetes megnyilatkozása, az elmaradott magyar falu felett. Másrészt e bírálat ékes bizonyítéka Th. Mann balratolódásának, harcoss humanizmusa kialakulásának. Ismeretei a fasiszálódó magyar társadalomról nem voltak bőségesek, de tartalmazzák a lényegét. A *Doktor Faustus*ban ábrázolt magyar falu tökéletes visszatükröződése Th. Mann ilyen vonatkozású ismereteinek és illusztrációja világnézeti fejlődésének.

J E G Y Z E T E K

1. Paul Scherrer—Hans Wysling: *Quellenkritische Studien zum Werk Thomas Manns*. Francke Verlag, Bern und München, 1967, 298.
2. Veres Péter: *Évek során* (Naplójegyzetek). Magvető, Budapest, 1965, 100.
3. H. Bürgin—H. O. Mayer: *Thomas Mann — Eine Chronik seines Lebens*. Frankfurt/Main, S. Fischer Verlag, 1965.
4. Győri Judit: *Thomas Mann Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Bp., 1968.
5. Thomas Mann: *Levelek 1934—1955*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1967, 34.
6. Hatvany Lajos: *Öt évtized*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1961, 134.
7. Sós Endre: *Thomas Mann és Magyarország*. Kortárs, 1965. október, 1280—1282.
8. Sós Endre: I.m.
9. Hatvany Lajos: *Das verwundete Land*. E. P. Tal Co.—Verlag, Leipzig—Wien—Zürich, 1921.
10. Pók Lajos: *Thomas Mann világa*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1969, 158—159.
11. Mádl Antal: *Élmény és mű magyar vonatkozásai a Doktor Faustusban*. Irodalomtörténet, 1970/2, 473—484.
12. Thomas Mann: *Levelek 1889—1933*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1965, 125.
13. Uo. 212.
14. Uo. 216.
15. Uo. 229.
16. Klaus Hermsdorf: *Thomas Manns Schelme*. Rütten-Loening Verlag, Berlin, 1968, 99—110.
17. Mádl—Pischel—Győri: *Briefe von Thomas Mann*. Acta Litteraria, 2, 3—4, 431, 1965.
18. Lásd a 12. jegyzetet! 236—237.
19. Uo. 302.
20. Lásd az 5. jegyzetet! 31.
21. Uo. 34.
22. Uo. 58.
23. Mádl Antal: *Adalékok Thomas Mann humanizmus-fogalmához*. Filológiai Közlöny, 15, 1—4, 291, 1969.
24. Lásd az 5. megjegyzést! 108.
25. Uo. 164.
26. Uo. 370—371.
27. Lásd a 17. jegyzetet! 433.
28. Lásd a 11. jegyzetet! 475.

ÉGTÁJ

SZEKERES LÁSZLÓ

RENDAHAGYÓ JELENTÉS A TOPOLYAI ÁSATÁSOKRÓL

Ma reggel nem a legalkalmasabb időpontot választottuk ki az indulásra.

Augusztus negyedik hétfője, háromnegyed hat. A szemaforoknál torlódások. Hosszú kocsisorok állnak füstölgő, berzenkedő, még be nem melegedett motorral. Mindenki pontos szeretne lenni a munkahelyén, de hazulról mégis a legtöbben az utolsó pillanatban indulnak el.

Végre zöld fény: az autók dörögve, mérgesen rándulnak, bőgve köpködik a kékes gázt. Mi is nekilendülünk, sokatmondó tekintettel méregetve egy szabálytalankodó, tolakodó autóbuszsofórt. Azután, nagy nehezen mégis kijutunk a városból, a sándori bekötőúton is túl vagyunk már, kiint haladunk a nyílegyenes úton, az egykori Péterváradi úton, amely a XVIII. században keletkezett. Ma E 5-ösnek nevezik.

Nyugodtabban vezethetek, gondolkodhatok is közben, fészkelődök. A kormánykerék apró jobbra-balra mozgatásával tartom egyenesben négykerekű hű bajtársam, a már kopott, de kitartó vörös Škodát. Sokszor utaztunk már Szabadkáról Topolyára, jól ismerjük az út majdnem minden rögét, zugát, a megszokott nyolcvanassal gurulunk. Útitársam is van, fiatal régész kollégám, Péter ül mellettem. Újságot olvas, a sportrovatba mélyedt s csak néha közöl egy-egy érdekesebb hírt; az idén folyamatosan jó téma a Spartacus...

Hétfő van. Fut az autó, fut az idő, hat óra körül jár és a búzatarlók, kukoricaiföldek fölül erősen a szemünkbe villog a reggeli nap. Fél hétkor Topolyán szeretnénk lenni, a vágóhídnál, ahol harmadik hete folytatunk régészeti ásatásokat. Harmadik (negyedik, ötödik... tizedik) hete vagyok részben vagy teljesen a munkálatok előkészítésével elfoglalva. A terepmunkák kezdete óta pedig minden időmet az ásatás foglalja el. (Így érezheti magát a filmrendező, amikor beindította várva várt filmjének forgatását.) Haza csak vasárnaponként szaladok pihenés ürügyén, s akkor intézem el a hét folyamán felgyülemlt ügyeket. Hétfőnként azután vissza. Bele a mély gödörbe, 1200—1500 éves avar vagy szarmata sírokba, mint a vājár az aknába. Csak mi régészek nem úgy fohászkodunk, mint a bányászok: jó szerencse helyett inkább azt kívánjuk, bár jó, száraz maradna az idő az elkövetkező hét folyamán is! Milyen jó lenne.

Figyelem a motor zúgását (állítani kellene a gyújtáson és az olajcsere is esedékes már). Egészen felmelegedett, szépen fut, mintha jövőre nem is lenne már iskolaköteles, nem töltené be hetedik életévét. Kezd a forgalom élénkülni. Egymás után érnek utol és robognak el mellettünk a pirostáblás hivatalos kocsik. Szembe alig jön jármű, elvélve egy-egy szekér, vagy pótkocsis traktor. Átgondolhatom az elmúlt napok alatt felmerült problémákat.

Lesznek ma is újabb munkára jelentkezők? Az állandó munkások közül vajon hányan fognak ma hiányozni? Kik vannak mára bejelentve a látogatók közül? A héten esedékes László Gyula professzor érkezése is. Mit csináljunk a 18-as sírral, amelyik egy betoncsatorna alá nyúlik? Kiássuk, nem szakad le majd a rengeteg föld? Találunk-e ezen a héten bolygatatlan sírokat, s ha igen, hányat? Ilyesmi kergetőznek a fejemben.

Közben áthaladunk Nagyfényen. Nagy ívben, rázós úton kerüljük ki a rövid sűvegű templomot, majd ismét sima az út, egy nagy, zuhogó bolgár teherautót előzünk. Péter már nem olvas, de nem is szól. Nyilván újból valamilyen »gépesítési« problémán töri a fejét. Könnyíteni, gyorsítani szeretné az ásást. Ő is. Tulajdonképpen mind a ketten dolgozunk már, pedig oda sem értünk a munkahelyünkre.

A közhiedelem szerint a régészek kiválasztanak egy megfelelő helyet, valahová kivonulnak, elkezdenek ásni és úgy szedik ki a földből az értékes leleteket, mint más a burgonyát. Voila! Pedig mennyire tévednek, közel sem olyan egyszerű, könnyű munka az ásás, — inkább kimerítő. Vannak irigylésre méltó izgalmas pillanatok, váratlan fordulatok a régészkedés során. Új felfedezéseket tenni, figyelni, jegyezni rengeteg időt igénylő feladat. A mellett az ásás megszervezése, lebonyolítása közben rengeteg problémával kell megküzdeni. Élmények, örömök, kétségek és kiábrándulások váltakoznak néha villámgyorsan a régész szívében. Móra Ferenc jegyezte meg egy ízben, úgy tűnik, egy Csókán, ásás közben írt levelében, hogy ahány nagy temetőt felás, annyi regénytervét ássa el. Az ő munkabírásáról pedig legendák szólnak. Regényt írni sohasem akartam, nem is arról jutott eszembe Móra, tény azonban, hogy azt a munkát, amelyről a nagyközönség hírt kap, híreket hall, a tulajdonképpeni feltárást, megszámlálhatatlan mellékes tennivaló kíséri és hetekig tartó előkészítés előzi meg. Nem tudom, miért, a munkának ezt a kezdő részét kedvelem mindig a legkevésbé. Pedig érdekes feladat. »Ahány ház, annyi szokás« alapján igen érdekes tapasztalatokat lehet összegyűjteni. Nagy vonásokban, például, már az első lépések megtétele közben le lehet mérni egy-egy közösség kulturális pulzusát, segítőkészségét, megértését az áldozatokat követelő elvont kérdések iránt. Úgyszólván az első pillanattól kezdve meg vannak a pártolók, feltűnnek a közönyösek és természetesen a munka, a kutatómunka ellenzői is. Bátorító, hogy ez utóbbiak nyíltan igen ritkán lépnek fel...

Affené...! Hirtelen kell fékezniem, mert egy fekete Citroën váratlanul bukkan fel a velem szemben haladó tehergépkocsi mögül — teljesen szabálytalanul. Kís híján összekoccanunk. Azután újból rálépek a gázpedálra és ránézek Péterre.

— Fantasztikus — jegyzi meg lakonikusan.

Elhagyott százéves iskola mellett haladunk. Nyugati irányban a tárló felett ellátni a Bácsér, a Krivaja völgyéig. Külátszanak belőle az öreg nyárfák koronái. Sík, növénytelen tábla húzódik odáig. Egy részén

a tarlót felperzselték, ami hihetetlenül vigasztalan képet nyújt. A tájárjárás, török dúlás korát juttatja eszembe.

Nem lehetett dús vegetációja ennek a területnek a középkorban sem, amikor a távoli völgy szélén még állt a kis, téglából épített templomocská (az idén tavasszal találtam meg a helyét) a körötte elszórtan fekvő zsellérházakkal. Abban az időben, amikor a különböző okiratokban Nagy Fenyérnek (gyér növényzetű területnek) volt feltüntetve. Lehet, hogy a balra, a tőlünk keletre elterülő földeket, Csantavért is Fenyérnek, Csont-fenyérnek nevezték?! Nehezen felfogható veszteség, hogy a török hódoltság alatt a településekkel együtt elpusztultak a családi levéltárak és hivatalos irattárak is, majdnem egy szálig. Oriási veszteség. Nem vagyok történész, de mint régész kutatóim során gyakran érzem hiányát olyan forrásoknak, amelyek segítségével legalább megközelítő pontossággal lehetne rekonstruálni egy meghatározott terület térszíni alakját. Még külföldi, középkori utazók leírásai között sem remélhetünk adatokat, mert a »nemzetközi« főút akkor a Duna vonalát követve haladt és kötötte össze a keletet nyugattal és északkal. Micsoda segítséget jelentene történeti kérdések megoldásakor, mondjuk, ha ismernénk, hogy tájaink az egyes korszakokban milyen jellegűek voltak, milyen vegetáció volt rajtuk túlsúlyban, merre húzódtak a szántóföldek, merre voltak a vízjárta területek, hol voltak a halastavak, milyen volt a vadállomány vagy mondjuk az éghajlat stb. Csupa izgalmas, izgató kérdés. A Bácsér völgye és környéke az avar korban nagyon jelentős legelőterület lehetett, ennélfogva megtelepedésre is felettébb alkalmas térség. Ez kétségtelen, ezt ma már tudjuk. De mettől meddig terjedhetett annak a nagycsaládnak (vagy a törzsszervezet más alapegységének) fennhatósága, amelynek a tagjait a topolyai Bánkertben temették el, akiknek a földi maradványait az idén nyáron kutatjuk nagy odaadással...

Néhány mondat erejéig Péterrel társalgunk, az előbbi Citroénról folyik a szó, azután újból gondolatainkba merülünk.

Mostanában a szokottnál is többet izgat a kérdés, hogy milyen lehetett a Bácsér és a Csikér völgye és ezek környéke éppen 1400 évvel ezelőtt, amikor az avarok első hullámai megjelentek ezen a tájon és kivették a hatalmat a hunok egyik örökösének, a gepidáknak a kezéből. Melyek voltak azok a külső tényezők, amelyek megtelepedésre készítették az említett törzsrészt, egy láthatóan előkelő csoportot, amely a Bácsér és a Mészék völgyében csordogáló erecske közé ékelődő hosszúkás emelkedőt választotta magának temetkezéshelyül. A Krivaja bő vize, amely a sűrű növényzet között (bizonyára voltak rekesztések is) csak nehezen talála lefolyást helyenként tetemesre duzzadhatott, egész tavakat alkothatott? A messze terjedő legelők és a völgy két oldalán elterülő hatalmas sík táblák, jó tavaszi legelőt nyújtó puszták a mai Topolyától és Bajsától fel Moravicáig, vagy Hegyestől Gunarasig meg Csantavérig? Vagy valami más?

Az is meglehet, hogy egy adott pillanatban valamiféle »nemzetgyűlésen« határozták meg az egyes avar nemzettestek és az avarokat kísérő népcsoportok, néptörödékek letelepedési helyét. Hogy ilyesmi is előfordulhatott, elég csak arra a honfoglalás kori hagyományunkra gondolni, amely Szerhez, a mai Pusztaszerhez fűződik.

Merre voltak a legközelebbi erdők és mekkorák voltak azok? — töprengek tovább a problémán. Ha itt nálunk nem voltak, akkor hon-

nan szerezték be az ittlakók azt a kevés fát, amelyre feltétlenül szükségük volt (a jurtok vázához, kocsikészítéshez — kétkerekű kordéik voltak —, kevészámú bútorkhoz, az ijgyártáshoz stb.), a Tisza vagy a Duna mellékéről. Micsoda fantasztikus, meglepő kép tárulna elénk, ha valamilyen csoda folytán vissza juthatnánk azokba az időkbe. Hajlamosak vagyunk ugyanis arra (még szakemberek is), hogy az egykori eseményeket a mostani körülményekbe, keretekbe vetítsük bele. Erről a bibliai jelenetek ama középkori ábrázolásai jutnak eszembe, amelyeken a szereplők nem korabeli palesztinai és római, hanem középkori gúnyába vannak bűjtatva. A *Képes krónika* miniatúráin megjelenő nomádok sem a tényleges viseletüknek megfelelő öltözékekben vannak, hanem páncélruhákban díszlegnek. Anakronizmus. A szerzetes művész a körülötte látottak alapján ábrázolt. A tudomány területén azonban nem szabad ilyen hibába esni. Fel kell kutatni és alkalmazni kell más tudományágak eredményeit — ha vannak ilyen eredmények. (Azt hiszem, kulturális színvonalunk szempontjából nagyon lényeges, hogy van-e, vagy hogy mennyi ilyen eredmény van szellemi életünk tárházában elraktározva. Az adott pillanat állapota jellemző lehet társadalmi és tudományos életünk fejlődésének mértékére.)

Néhány pár perc múlva Kisbelgrádba érünk. A faluszélen leveszem a gázt és hatvanassal hajtok. Általában itt szoktak horgonyt vetni a közlekedési rendőrök és ellenőrizni a járművek sebességét. Ezúttal nem voltak ott, elmeséltem viszont Péternek egy jó történetet — azon mulattunk egy darabig.

Már majdnem a zobnaticai méntelepnel vagyunk, és mielőtt elérjük az akácost, csak egy pillantást vetünk a napban fürdő, meredek partoktól határolt, félszigetszerű fennsíkra, amely a telep mögött húzódó völgy nyugati oldalán emelkedik. Óskori, népvándorlaskori és középkori régészeti nyomokat találtunk rajta az idén tavasszal. Sok reményünk fűződik ehhez a lelőhelyhez — lehetséges, hogy egykor földvár volt. Nem messze ettől a helytől, kissé délebbre, a művésztelép közvetlen-közeliében azonban van egy sokkal »nevezetesebb«, az emberek számára sokkal vonzóbb, fantáziagyújtó létesítmény: egy alagútszerű pince, amelynek két bejárata van.

Természetesen legendák fűződnek hozzá.

Betyárok, kincsek, szorongattatások és sikeres menekülések. Érdekes, hogy egy mély folyosó milyen hosszú ideig, több évszázadig, s talán még tovább is, ébren képes tartani a közeli lakosság képzeletét. De csak a képzeletét, mert ezeknek a föld alatti alagutaknak (az osztrák-török háborúk idején készített katonai raktáraknak, vagy a telepítések idején [kiásott] élelmiszerraktáraknak) a kikutatására sikeresen eddig még — tudtommal — senki sem vállalkozott. Nem új dolog, hogy a síksági ember idegenkedik a föld alatti világtól.

De nemcsak alagutak gyűjtják fel a képzeletet. Közismerten más, néha történelmi események is nyomokat hagytak a titokzatosra érzékeny néplélekben, a terepen ezt sokszor tapasztaljuk.

Megszokott dolog, hogy amint valahol megindulnak a régészeti feltárások, elkezdődik a kíváncsiskodók és érdeklődők menete. Kérdések hangzanak el és szerény megjegyzések szállnak felénk, de a tarsolyokból előbb-utóbb előkerülnek a mondák, a históriák is. Sokmindenfélét lehet ilyenkor hallani. Külön esemény azonban, amikor a terepen jó előadókészségű, mesélős kedvű egyén tűnik fel. Sok unalmas szájtátót kánpótol ilyenkor, szívesen hallgatjuk. Egyébként is az

flyen mesélők nem egyszer kitűnő adatszolgáltatók is; esetenként általunk ismeretlen régészeti lelőhelyekről is tájékoztatnak.

Szabály, hogy mindenféle fellelhetők a különböző mesés kincsek-ről szóló históriák, hiedelmek, mesék. Vannak azok között helyre vagy tájra jellemzőek és vannak széltében ismert változatok. A Tisza vidékén például a legelterjedtebbek az Atilla temetése köré fonódó hiedelmek, a hármas koporsóról szóló mesék. Közép-Bácskában viszont a »kőkecskéről« mesélnek szívesen. Pár mondatba sűrítve a történetet, e szerint, egy meghatározott helyen (ahol ma sok tégl- és kötőrmelék lehet találni) egykor egy nagy kőkecske állt, amelynek a belsejében töménytelen kincs volt felhalmozva. Történt azután egyszer — szól a mese —, hogy évtizedekkel ezelőtt megjelent néhány férfi az illető kecskénél. Ezek a férfiak Törökországból érkeztek és egy magukkal hozott kulccsal felnyitották azt a titkos ajtót, amely a kecske belsejébe vezetett, kiszedték a tömérdek kincset és magukkal vitték.

Mind a két említett területen egyaránt előfordul a lidérccláng jelezte kincsek, vagy föld alatti folyosók üregeiben elrejtett kincsek meséje is. Ezek a históriák mind nagyon mélyen gyökereznek a köztudatban. Egyikük-másikuk nagyon távoli időkben fogant. Van viszont olyan is amelyik meglepően újkeletű. Ki hinné például, hogy az egyik legismertebb (az Atilla sírjáról szóló) a legfiatalabb monda, és hogy alig idősebb száz évnél. Akármilyen ősinek tűnik is, és bár rendelkezik minden, a mondákra jellemző forma feltétellel, a múlt század dereka táján, szinte a napjainkban terjedt el a köztudatban! A kőkecske meséje, bár bizonyítani nem tudnám, sokkal régebbi.

Elterjedtségét szerintem azzal lehet magyarázni (nemcsak Topolya környékén mesélik), hogy bizonyos mértékben felvilágosítást látszik nyújtani azokra a régi templomromokra nézve, amelyek az Alföldön mindenféle oly nagy számban találhatóak.

Az említett mondák hordozói, terjesztői többnyire szemmel láthatólag hisznek meséjük igazában és sok évi gyakorlatom közben rájöttem, hogy keveseknél lehet ésszerű magyarázattal érvelve azt állítani, hogy a mondákban csak annyira lehet bízni, amennyiben azoknak a magja valamilyen valós történeten alapszik, szó szerint azonban őket ma már nem lehet értelmezni. És hogy mi régészek nem kincseket keresünk, hanem régen letűnt emberi társadalmak történetét, életformáit kutatjuk. Észrevettem már, hogy olykor figyelnek is rám, többször azonban azt hiszik, hogy nem mondok igazat, vagy magam sem hiszem azt, amit mondok. Megeghet, hogy egyszerűen nem szeretük, ha a tárgyllagos tudomány nevében rombolom illúzióikat. Hiszen olyan szép dolog hinni a kincsekben és abban, hogy egyszer temérdek pénzre, értékekre bukkanhatunk . . .

Az óra mutatója közel jár már nagyon a fél héthez, lent szaladunk a völgyben, Topolya főutcáján. Perceken belül kint leszünk a vágóhídnál és kezdjük a munkát. Kubikosaink és a fiúk mind ott vannak már, a szerszámok még egy halomban pihennek. A munkát eredetileg kint kezdtük a szövetkezet földjén, de a múlt hét óta bent dolgozunk a vágóhid udvarán, mert erre felé terjed a temető. Hosszú, imítt-amott kiszélesedő árkok húzódnak észak-déli irányban. A kiszélesítések ott vannak, ahol sírok jelentkeztek és az eredeti árkokon túl nyúlnak. Meglehetősen sűrűn jönnek elő a sírok, a déli lejtőn egy nagyobb szelvényben egyszerre kilencet bontunk. Kiosztom a feladatokat és kezdődik a munka. Hét órára mindenkinek belemelegszik, a nap is mindinkább fűt, serényen »termel« mindenki.

Hogyan is kerültünk ide? Mikor is határoztuk el, hogy ezen a helyen fogunk ásni?

Régen, pontosan 15 évvel ezelőtt, 1958-ban inaskoromban kezdődött a mostani topolyai történet. A vágóhid mai helyén a szövetkezet munkásai sílógödröket ástak, miközben sírokat találtak. Összeszedtek egypár lelettörmelékkel, íj- és tegezveretet, meg két épen maradt emberi koponyát és beküldték Szabadkára a múzeumba. Éppen abban az évben voltam katoná, s a próbaásatás csak a következő évben, 1959-ben következhetett; tudni szerettem volna, hogy pontosan milyen temetőt fedeztek fel. Eredmény: a bánykenti magaslaton egy helyben két különböző korú, egy szarmata és egy avar kori temető helyezkedik el egymásba olvadva. Mindjárt nyilvánvaló volt, hogy tudományos szempontból fontos lelőhely került a múzeum nyilvántartásába, és hogy érdemes lenne megásatni. Csak honnan lehetne pénzt szerezni rá? Fogas kérdés, tudtam, egyhamar nem is igen oldható meg. Jégre kell a temető ügyét egy időre tenni, várni kell türelmesen. Ki tudja meddig?!

Régebben, egy emberöltővel ezelőtt, még 1911-ben befejezte Gubicza Kálmán a kishegyési avar temetők feltárását. Első volt ezen a területen, és hogy mennyire úttörő munkát végzett, abból is látszik, hogy azóta Vajdaság területén összesen csak négy helyen ástak avar kori cintermeket. Nagyon keveset ahhoz képest, hogy milyen sok fontos részlet vár ezen a területen is tisztázásra a népvándorlás korának idejéből. Időközben Magyarországon és Szlovákiában rengeteget ástak. Olyannyit, hogy a mi kutatásunk fehér foltjai szegyenpírt festenek arcunkra. A körülmények a két háború között kritikán aluliak voltak. A felszabadulás után javulás állt ugyan be, nagy volt az igyekezet, de a tudományos munka csak dőcögve indult el, nem volt elég pénz. Az ötvenes évek végén a Szabadkai Városi Múzeum éppen csak vegetált. Összesen két képzett szakembere volt, inkább csak dísznek, mintsem komoly kutatási program megvalósítására. 1959-ben Topolya fellendülőben van (színház, művésztelep, iskolahálózat, ipari létesítmények), de még csak lassan veti le magáról a korábbi kisváros örökségeit. Pénzről, segélyről, ásatásról még nem lehetett szó, azonkívül alig egy éve volt diploma a kezemben, nem is vettek volna komolyan, ha anyagi segílyt kérek, meg... nem is kértem.

A dolog több mint egy évtizedig feküdt.

1971 tavaszán azután újból jelentkeztek az ősök. Ismét úgy, ahogyan ők szokták: szótlánul, titokzatosan. (Mondanivalójukat csak azoknak közlik, akiknek a füle finomabb kulturális rezgésekre is érzékeny.)

Telefonhívást kaptam Topolyáról. Szlivka László barátom jelentkezett, rögtön megismertem a hangját.

— Gyere ki! A napokban, a vágóhid építése során több sírt találtak. Allítólag leletek is voltak bennük. Edények. A dolog sürgős, mert folyik a munka, tovább ásnak.

Taplót dugott a fülembe. Másnap már kint is vagyok Lacival Topolya déli szélén. A helyszín ugyanaz, mint 12 évvel ezelőtt, az elem táruló kép azonban egészen más. Régész szemével nézve sokkal szomorúbb. Ismét ástak a Bánykertben és ismét sírokat leltek. Ezúttal azonban nem sílógödröket, hanem hosszan futó épületalapokat befogadó árkokat nyitottak. Az árokrendszer, mint egy hatalmas pókháló terült el a magaslaton, sok helyen átszelve az ősök évszázados nyugvóhelyeit. Tizesével, vagdosták őket ketté. Sokfelé virítanak embercsontok a friss földkupacokon (ezek már mind elvesztek a tudomány számára!).

— Voltak-e leletek? Láttak-e olyan csontokat, amelyeket zöldre festettek a mellettük levő bronzok?

Az egyik ásós embert vallatom imígyen, aki a legközelebb volt a csontokhoz.

— Csak néhány köcsögöt találtunk, kettőt vagy hármat. Elvitte őket a munkavezető.

— Miért nem értesítették rögtön a múzeumot, akkor, amikor az első csontvázakat megtalálták?

— Szóltunk mi a munkavezetőnek. Talán telefonált is be Szabadkára, vagy hová. Össze is gyűjtöttünk egy csomó koponyát, itt voltak az árok szélén, de nem jött értük senki. Azóta meg elhányódtak. Biztosan mind törökök voltak.

A megszokott kérdések és a jól ismert válaszok. Valaki elkéymeskedte a dolgot.

Feldúlt sírok fekszenek előttünk. Az árkokban az alapok már benne terpeszkednek és néhol már ki is tekingetnek a kidobált föld púpjai mögül. Összeszorul a szívem, ha elgondolom, hogy mennyi adatot semmisítették meg itt a kubikosok ásói és mi minden lehet még az alapok által körülhatárolt területen. Mind a jövőendő épület alá fog kerülni. Mit lehet itt tenni?

Fájdalom, nem sokat. A földmunkákat, igaz, a törvény értelmében egy időre megállíthatnánk, de hiába, mincs pénzünk arra, hogy az építkezésre kijelölt területet átkutassuk. Szlivkával tárgyalunk és egyetértünk abban, hogy a munka megállítása nem hozna annyi hasznot, amekkora kárt okoznának azzal, hogy ha most, amikor a munka teljes lendülettel folyik, akadékoskodnék. A helyzet azonban bánt, nehéz belenyugodni: esetelem előtte a veszteség nagyságát, a pusztulásra ítélt adatok értékét, bár jól tudom, hogy ő is érzi a helyzet komolyságát. Talán ha korábban értesültünk volna a munkálatok kezdetéről akkor sok mindent megmenthettünk volna. Mindamellett, hangoztatom, úgy vélem, mincs minden veszve, mert az a magaslat, amely a nemzetközi úttól halad nyugati irányban a Bácsérig (mintegy 600 m hosszan), szerintem még nagyon sok sírt rejteget. Itt fenn sokat tönkretettek már, de arrább maradt talán még elég. Az lenne hiba, ha azokat is sorsukra hagynánk. Azoknak a feltárását viszont az én múzeumi Péter-filléreimből nem bírom elvégezni. Segítségre lenne szükség.

Száraz, szeles, napos április délelőtt volt — emlékszem jól. Ideoda mászkáltunk, hol szürke, hol sárga porban toporogtunk, vigasztalanul szemléltük a terepet, és megoldáson törtük a fejünket. Laci, szokásos mozdulatával, szórakozottan igazgatta bal keze két ujjával hájának egy egyébként szófogadó fürtjét. Állandóan ugyanazt. Egyszer csak, minttha valamit menet közben alakítana ki, arról kezdett beszélni, hogy talán van lehetőség arra, hogy az ásatásokra a topolyai község teremtsen elő pénzt. Megörültem. Elsősorban azért, mert tőle származott a már javaslatáért ötlet, habár akkor még nem voltam egészen meggyőződve terve kivihetőségében. Jólesett a remény kis sugara is, mégis szomorúan motoroztam haza Szabadkára aznap délután.

Pedig tamáskodásom alaptalan volt, mert megszavazták a kért összeget. Igaz, mire minden procedúrát befejeztünk, ősz lett és az ásatást a következő évre kellett halasztani.

1972 nem volt szerencsés évem: kéztöréssel kezdődött, lábtöréssel folytatódott és még jó, hogy a fokozásra nem nyílt alkalmam. Amikor

a legtöbbet kellett volna az ásátás szervezésén dolgoznom, csak félórásckákat biceghettem bot segítségével. Aggódtam a topolyai pénz miatt, de ha a községi emberekben korábban megvolt a jóakarát, akkor most nem hiányzott a megértés: meghosszabbították a szerződést.

Eljött végre 1973 nyara is. Május, június — előkészítés, szaladgálás. Majdnem mindennap Topolyán vagyok, nyúvóm a Skodát. Két helyen vagyok legtöbbet, a községházán és a Topolya és Környéke szerkesztőségében. Két legfontosabb támogatóm főhadiszállásán. Szlivka utasít, tájékoztat, egyengeti ügyes-bajos dolgaim megoldása előtt az utat. Szabó Jóska önzetlenül vállal feladatokat magára, telefonálgat, címekeket jár velem keresgélmi, hogy a vendégkollégákat könnyebben helyezhessem el és jobb ellátást biztosíthassak nekik.

Megvan már az ásátás fedőneve is: »BT/73« (Báctopolya, 1973). Lassacskán mozgásba hoztuk a gépezetet. Ellenállást sehol sem érzem kimondottan, habár a szövetkezettel elég lassan értettük meg egymást. A hereföld egy részének feláldozásáról volt szó, ahol a kutatást szándékomban volt elkezdeni. Idővel azonban teljesen tisztáztunk mindent, az együttműködés példás lett. Szlivka Lacival is már csak az előttünk álló ásátásról, a kutatás esélyeiről beszélgetünk, valahányszor találkozunk. A szokásos többi téma, az ornitológia és az apró művészpletykák teljesen kiszorultak társalgásunkból.

Sokféle beállítottságú és vérmérsékletű régész működik a földgolyón. Egyik ezt, a másik azt tartja fontosnak, döntőnek. Én például sohasem tartottam mellékesnek, hogy az ásátás mindig új ismerősökkel ajándékoz meg, új barátságok megkötésére ad alkalmat és régebbi barátságokat fűzhet szorosabbra. Egy jó ásátás kitűnő reklám lehet a régészet számára.) Mindezek a körülmények, ha közvetve is, a munkálatok menetéhez, az ásátás történetéhez tartoznak. Egy-egy ásátás teljes sikeréhez nem egy esetben az őszinte, tettekre kész emberek járultak hozzá a leghatékonyabban. Egyáltalán, sok minden függ attól, hogy munka közben milyen munkatársak veszik körül a kutatót.

A topolyaiak 1973 nyarán szinte versengeni látszottak abban, hogy ki fog többet tenni az ásátás érdekében. Ha póteszközök kelletek az ásátás folytatására — megkaptuk; ha sátorra vagy egyéb felszerelésre volt szükségünk — nem vártattak meg bennünket; amikor a kiasott árkokat kellett gépi erővel betemettetni — az adott ígéretet, ha némi késéssel is, de beváltották. Egyáltalán, minden akciónk mögött állt valaki, álltak valakik. Az volt az érzésünk, hogy minden topolyai, vagy legalábbis a topolyaiak nagyobb része (a környékbeliakat is beleértve), baráti figyelemmel kísérte az ásátást, és hogy azt egy kissé magáénak is tekintette. Hogyan is lehetne megmagyarázni az olyan egyszerű embernek az elhatározását, aki a zsebéből egy maroknyi leletet, adatokat jelentő régi pénzeket szed elő és a következő szavakkal adja át: »Ezeket itt a közelben, a környéken találtam. Nálam elkallódnak, elveszhetnek, hát inkább maguk őrizzék őket a múzeumban a jövő nemzedékek számára!« És ajándékához semmiféle feltéltelt nem szab. Szokatlan dolog. Vagy miképpen kellene értelmezni azt, amikor egy kétkézi munkás saját keze erejét ajánlja fel (ingyen!) csak azért, hogy cselekvő része lehessen az ásátásnak? Éppen azért fel sem sorolhatom, talán fel sem tudnám sorolni mindazokat, akiknek valamiért hálával tartozunk. Ebből a lajstromból nem hagyhatnám ki saját fizetett munkásaink egy részét sem.

Igen, így vált 73 nyarán Topolya, az egykori kis zsellérfalu átmenetileg az észak-bácsi régi régészet fellegvárává.

Itt ülök sátrunk előtt a hereföld szélén és szokásos naplójegyzeteimet készítem. Csak a legszükségesebbeket jegyzem ma be, röviden, mert estig rengeteg munka vár még rám, egyebek között több sírt is »tisztába kell tenni«, alaposan dokumentálni kell. Azonkívül újabb látogatókat is várunk, és a sajtó emberei is itt vannak. Szinte mindennapos vendégek, velük kell beszélgetnem. Többnyire az eddigi és a várható eredményekről szoktunk csevegni, de a beszélgetéseket általában azzal szoktam zárni, hogy folytatni kell a feltárásokat!

Ebben benne van az, hogy nagyon meg vagyok elégedve azzal, amit elértünk, de benne van valami szubjektív is ezenkívül, ami nemcsak nálam van meg, hanem magában hordozza minden vérbeli kutató, bármilyen területen dolgozik is. Hiszen végeredményben ő is csak ember, még ha lépten-nyomon igyekszik is örökké kiegyensúlyozott, tartózkodó, tárgyilagos tudós maradni.

A régész fejében ásatás közben számtalan gondolat fordul meg. Minden egyes feltárt sír, minden kis megfigyelt részlet, amelynek mondanivalója lehet, apró tárgyacska, elszíneződés a talajban — kiegészítheti eddigi ismereteit. Ellenben olyan problémákat is támaszthat, amelyeken azután törheti a fejét. Kutathat az irodalomban, kérdézősködhet, levelezhet, izzadhat. Mégis örül az új adatoknak. Olyan ez, egy hasonlattal élve, mint amikor a hegymászó a völgyből sóvárogva néz fel az előtte tornyosuló hegytömegre és azt kívánja, hogy mielőbb fenn lehessen a csúcson, mert azt reméli, hogy akkor jobban fog mindent látni. Végül, hosszú, fáradságos út, küszködés után eléri célját és fenn van a csúcson. Körülnéz és ha akkor a kilátás gyönyörködtető képe nem nyűgözi túlságosan le, be kell látnia, hogy korábbi reménye nem valósult meg maradéktalanul. Igaz, többet lát, de ahogy körülhordozza a tekintetét, olyan távlatok nyílnak meg előtte, amelyeknek felfogása egy helyben állva nem lehetséges; újabb csúcsok megmászására van szükség. Vagyis, átfordítva most már a szót a tudomány nyelvére, a régészeti feltárások közben a felfedezés »magaslatairól« az emberi élet megnyilvánulásainak beláthatatlanul bonyolult tarka változatait, emelkedőinek és völgyeinek kombinációit láthatjuk hol ragyogó napsütésben, hol pedig sejtelmes, alig áttetsző ködben.

Csak pirinyót kell a felmerülő problematikába belemélyedni és máris megoldásra váró feladatok tömkelegében találjuk magunkat. Olyan tömkelegben, ahol a logikus magyarázatok néha véres verejték árán kovácsolhatók össze, s még akkor is megtörténhet, hogy azok nem kielégítőek — újabb és újabb adatokra van szükség.

És az adatokkal hogyan boldogulunk?

Gyakran előfordul, hogy önmagunkkal vívunk harcot. Adáz küzdelmet folytatunk olyan céllal, hogy a részletek egy képbe való pázszítgatása során ne hagyjuk magunkat elragadtatni vonzó, de felszínes, tudománytalan megoldásokkal. Hogy amennyire tölünk telik, mindig megmaradjunk tisztán látó és józanul ítélő bírók. Akkor is, amikor megfigyeléseket végzünk, és akkor is, amikor környezetünknek, egyszerű kíváncsiszkodóknak vagy komoly érdeklődőknek tolmácsolunk.

Végül is az apránként összeszedetetett adatokat, így vagy úgy, összefogó képpé kell formálni. Olyan egésszé, olyan gépezetté, amelyben a számtalan fogaskerék, a sok adat, a lehető legideálisabb módon illeszkedik egymáshoz. És nemcsak illeszkedik, hanem a kerekkek mozgásba hozva akadozás, erőltetés nélkül is működnek. Olyan szép és olyan nehéz feladat ezt elérni.

A BT/73 esetében mi még nem vagyunk ennél a fázisnál. Közél sem. Sok port le kell még majd nyelni, rengeteg földet meg kell majd mozgatni, míg véglegesítjük eredményeinket. Eddigi gyűjtésünk és megfigyeléseink sok szép, színes mozaikkockája azonban már szép számban fekszik itt előttünk. Van, köztük mindenféle, egyszerű is nagyszerű is. Erdemes egyikét-másikat ezúttal közelebről is megvizsgálni.

Most már könnyebb a dolgom, hiszen a terepen a munkát már csaknem fél éve befejeztük, a leleteket az értékes dokumentációval együtt betakarítottuk, és kényelmesen, az irodában tanulmányozzuk az eredményeket.

A tavalyi nekilendüléskor összesen 74 sirt sikerült feltárni, amelyeknek legnagyobb részét még a népvándorlás korában feldúlták. Mindezek ellenére számos értékes régészeti leletet találtunk. Olyan darabok is előfordulnak közöttük, amelyek ritkaságszámba mennek nemcsak nálunk Vajdaságban, hanem szerte az országban is.

Immár teljes biztonsággal mondhatjuk, hogy a vágóhíd építése során megbolygatott, igen nagyméretű (a sírok száma több százra, talán négy-öt százra tehető) a Közép-Dunamedence és Bácska történetének sorsdöntő szakaszában, az első évezred közepén keletkezett.

Legelőször ezen a helyen szarmaták temetkeztek a III—IV. század folyamán. Utánuk pedig az avarok voltak azok, akik elegendő indokot találtak arra, hogy éppen itt adják vissza a természetnek földi maradványaikat. Maga az a tény, hogy a többé-kevésbé rendetlen sorokba tömörülő sírok úgy helyezkednek el, hogy a korábban itt nyugalomra helyezett szarmaták közé a jelek szerint minden zökkenő nélkül illeszkedtek bele a később érkező avarok sírjai, már magában véve is fontos megfigyelés. Nem biztos, de kellő bizonyítékok birtokában fontos következtetések leszűrésére vezethet.

Az itteni szarmaták annak az iráni származású népcsoportnak voltak a tagjai, amelyik időszámításunk harmadik évtizedében, tehát az első század elején és utána feltehetően még két hullámban telepedett át a mai Ukrajnából a Duna-Tisza közére és a Tiszántúlra. A szarmaták egy része megérte Atilla uralmát és minden valószínűség szerint túl is élte a hun birodalom bukását. Egyes csoportjaik tanúi lehettek a hunok örökébe lépő germán gepidák uralkodásának is, míg végül maguk között láthatták az úgyszintén keletről ideszakadt és a keleti nomádok minden jellegzetességét magukon viselő avarokat. Hogy a szarmaták találkozás az avarokkal milyen lehetett, azt pontosan senki sem tudná megmondani. Lehet azonban, hogy éppen a topoiyai temető adhatna némi felvilágosítást ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

Az avarok, akiknek a földi maradványai a bánkerti temető legnagyobb részét foglalják el, pontosan meghatározható időpontban tűntek fel a Kárpát-medencében és tájainkon. Tulajdonképpen a mindenható bizánci diplomácia beavatkozása folytán kerültek új hazájukba. A longobárdokkal szövetkezve (akik a Dunától nyugatra elterülő Pannóniában tanyáztak) 567-ben győzték le a gepidákat (az Alföldön, a Dunától keletre tartották kezükben a hatalmat). Történetük két határozottan kirajzolódó szakaszra osztható: koraira és késői szakaszra. Az első 567-től kb. 670-ig tartott és akkor ért véget, amikor újabb avar (?) tömegek tűntek fel (szintén keletről), amelyek átvették a korábbi államszervezetet, de talán még a korábbi honalapítók nevét is. A késői avarok a IX. század első évtizedében ért véget, amikor

a frankok, de még inkább a belső viszályok megtörték hatalmukat. Ezek a népek és korszakok lényegében maradék nélkül fellelhetők a bánykerti temetőben.

Az eddigi munkálatok során legnagyobb részben a kora avar periódus temetőjének kerekén záródó magját tártuk fel. A keleti oldalon erre a részre törés nélkül csatlakozik a második avar periódusban keletkezett temetőrész, míg a szármata sírok az egész érintett területen laza rendben jelentkeznek. A kora és a késő avar periódus érintkezési vonalához éppen akkor értünk, amikor szeptemberben elfogyott a pénzünk. Hogy a két temetőrész összefüggésének különösen izgalmas kérdésére némi fényt deríthessünk, utólagos segílyt kértünk, amit a szükséges gyorsasággal meg is kaptunk. Miután megállapítottuk, hogy az adott helyen a régebbi temető csakugyan véget ér, és hogy a későbbi időszak sírjaihoz értünk, még indokoltabbá vált korábbi félelmünk azzal a tervvel kapcsolatban, hogy a vágóhid udvarának azt a részét, amelyen a szükséges további kutatásokat elvégezhetnénk, még a tél vagy a tavasz folyamán le fogják betonozni. Őriási kár lenne.

Az említett két temetőrész között, habár mindkét esetben avarokról (?) van szó, lényeges különbségek vannak. Elsősorban a mellékletek voltak mások az egyik és megint mások a másik részben. Például a korai részben nem találtunk kerámiái termékeket, ezzel szemben hét esetben tártunk fel olyan férfisírokat, amelyekben az egykor félelmetes avar íjak megmaradt csontrészeit találtuk meg. És ha már az íjaknál tartunk, közbevetőleg ide kíváncozik az az adat is, hogy két sírban a korabeli íjgyártás olyan részletei voltak megfigyelhetők, amelyekre eddig még nem volt példa. A későbbi temetőrészben egyszerre megszaporodtak az agyagedények és — a gyermeksírok. Nagyon szembeötlő volt a két rész között a különbség abban a tekintetben is, hogy a régebbi sírok méreteikre nézve zömmel nagyobbak voltak és sokkalta mélyebbek is. Gondosabban voltak ki is ásva, oldalfalaik simábbak voltak, az érintkező síkok, a sarkok pedig pontosabban megmunkálva.

Nagyon izgalmas pillanatok voltak azok, amikor a 11-es sírt bontottuk. Már jókorán megállapítottuk, hogy az már alaposan meg volt bolygatva, következésképpen nem tartalmazhat érdekes adatokat vagy értékes leleteket. Normális ütemben folyt a munka mindaddig, amíg egyik munkatársunk a földből ki nem bogarászott egy gyönyörű, ametisztkövel ékesített aranyfülbevalót. Ezt követően mindenki minden idegszálával oda figyelt, hogy a felületesen dolgozó sírrablók még mit felejtettek benne az egykor gazdag mellékletekkel rendelkező sírban. A fülbevaló párját nem találtuk meg, ellenben a sír széléből előkerült egy nagyon szép, korai jellegű bronztűkör. Ehhez hasonlót egy bánáti (Idős) gepida sírban találtak pár évvel ezelőtt, s nincs kizárva, hogy ez a darab is az 567-ben legyőzött gepidáktól került avar tarsolyba mint hadizsákmány. A párját vesztett fülbevaló VI. századi bizánci munka.

Volt még egy sír, a 42-es, amelyik sok gondot, munkát, de izgalmat és örömet is hozott. Felváltva körülbelül tíz napig bajlódtunk vele. Szokatlanul nagy folt alakjában jelentkezett, és ez mindjárt elárulta, hogy nem közönséges sírral lesz dolgunk. Sajnálkozva állapítottuk közben azt is meg, hogy már kirabolták; szépen lehetett látni azt a sötétebb részt, amelyet a sírrablók ástak ki. Mégis abban reménykedtünk, hogy hagytak az utókor számára is valamit. Minél

mélyebb lett a sírgödör, annál inkább reménykedtünk. Amikor az addigi átlagot, a három métert is meghaladta, és amikor a beszakadás veszélye miatt már ki is kellett dúcolni az oldalait és a kidobandó földet már csak vödörök segítségével tudtuk kiszedni, kíváncsiságunk a tetőfokára hágott. 400 cm körül már félelem kerülgetett. Ha Péter volt lent, akkor miatta, ha pedig magam mentem le, a fölem tornyosuló föld miatt. Ezen a szinten azonban már megtaláltuk a »nagyszony« koponyáját és felső végtagjainak csonttöredékeit, ami azt jelentette, hogy a rablók mégsem voltak restek és lehatoltak kiszemelt zsákmányukig, meg azt is, hogy a sír alja nem lehet már távol. Úgy látszik azonban, hogy azok, akik sajnos megelőztek bennünket vagy 1300 évvel, nem tudták pontosan, hogy az ide helyezett idős nőt milyen ékszerekkel bocsátották utolsó útjára, mert nem forgatták fel az összes csontokat. Csak a medencétől és a csuklótól felfelé eső részeket bántották, mert, mint utóbb kitűnt, nem vitték mindent magukkal. Habár az is nagyon valószínű, hogy olyan gazdag zsákmányra tettek szert (fülbevalók, csatok, karperecek, nyaklánc stb.), hogy nem is nagyon igyekeztek abban a félelmetes mélységben oldalt ásni és épségüket kockáztatni. Amikor a tisztogatással az épen hagyott alsó részhez értünk, mindkét kéz gyűrűs ujján találtunk egy-egy aranygyűrűt, a bal kéz mellett pedig még egy bronztükröt is. De, fájdalom, a leletekből ez volt az egész. Volt azonban valami, ami némileg lekápróolt bennünket. Az érintetlen rész bontogatása közben vettük észre, hogy a sír szerkezete nem a szokásos. A megboldogultat rekordménységű sírba helyezték (a sír alját 410 cm mélyen állapítottuk meg!), előbb azonban alá egy keresztléccel összetákoltt deszkalapot tettek. Ezután egy olyan hosszúka koporsófedélszerű ládával fedték be, amelynek külső és belső fala is be volt valamivel vonva. Talán elefántcsonttal. A koporsó felett fektették keresztbe azokat a vastag deszkapallókat, amelyeknek a nyomai tökéletesen megmaradtak a talajvíztől jócskán nedves földben. A deszkalapok két, a sír hosszabb oldalai mentén párhuzamosan futó gerendán nyugodtak, ezek pedig négy függőlegesen álló és a sír négy sarka közelében gödröcskéibe állított, szabályosan kifaragott gerendákon feküdtek. Fényűző tetetést rendeztek az aszszonynak az utódok, kétségtelen. Köztisztelőtben álló, gazdag személy lehetett. A sír délkeleti felében remélt egyéb mellékletek elmaradtak, ellenben olyan szerencsésen megmaradt szövetlenyomatokat emeltünk ki a földből, amelyek értékes adatokat nyújtanak az avarok szövéstudományáról. Az elhunyt ruhájának díszes voltáról a sírban több helyen konstatált tenyérnyi nagyságú, összegyűrődött vékony aranylemezek tanúskodtak. A »koporsófedélről« el kell még mondani, hogy nem biztos, hogy az elefántcsonttal volt bevonva. Egyelőre csak mi tartjuk annak azt a harántosan hasadó és szétmáló fehér anyagot, amely az egykori deszkát közrefogja. Arról, hogy az anyag ténylegesen mi volt, csak a vegyelemzést végző szakember mondhat majd végleges véleményt. A 42-es sírral kapcsolatban lényeges azt is elmondani, hogy a vágóhíd udvarának sarkában volt, és azon túl feltehetően lenni kell még hasonló gazdagságú sírnak, síroknak. Lehetséges, hogy azt (vagy azok valamelyikét) nem bolygatták meg. Nagy szerencsénk lenne.

Reméljük, hogy a további feltárásoknak nem lesz akadálya, és hogy jelen beszámolómat hasonlóval fogom az év végén folytatni, amelyben további eredményekről, sőt végeredményekről is számot adhatok majd.

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (IX.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

NÉPISKOLÁINK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Vajdaság az I. világháború befejezésével jól kiépített elemi népiskolai hálózattal illeszkedett bele az új jugoszláv állam iskolarendszerébe. 1918-ban Vajdaságban 903 elemi népiskola működött 2634 tanítóval. A vajdasági elemi népiskolák száma az egyesülés utáni években jelentősen nem változott. Később sem. Ezek szerint az I. világháborút követő években az új jugoszláv állam 5600 elemi népiskolájának nem egész egyhatoda Vajdaságban működött.

Az új iskolarendszer alapja az elemi ismereteket nyújtó népiskola. Erre épült fel a középiskola, a középiskolára pedig a főiskola és az egyetem.

Nem bővelkedett az új jugoszláv állam iskolákban. Különösen kevés volt a népiskolák száma. Húsz év alatt csak 3700 elemi népiskolát épített fel a jugoszláv polgári társadalom az egész országban. Ez a 9300 elemi népiskola közel sem volt elég a megnövekedett számú iskolaköteles gyermekek befogadására és így évente több száz ezer iskolaköteles gyermek nem sajátíthatta el az írás és olvasás ismereteit.

Az elemi népiskolák hálózatának kiépíttelenségéből eredt az a nagyfokú írástudatlanság, amely különösen jellemző volt az ország déli részeire. 1921-ben az ország férfilakosságának 41, a nőknek pedig — alárendeltségükből kifolyólag — 61,2 százaléka írástudatlan.²¹⁷

A kiépítetlen népiskolai hálózat tehát a két világháború között nem biztosíthatta a jugoszláv népek kulturális felemelkedését. Nem is volt ez célja az uralkodó burzsoáziának, hiszen a tudatlan, iskolázatlan parasztot így könnyebben kiszípolyozhatta.

Közvetlenül a világháború befejezése után a jugoszláv állam még nem rendelkezett egységes iskolatörvénnyel, de az iskolák nagy részét államosította és megindult az egységes iskolarendszer kiépítése útján.

Az iskolák szervezését a közoktatásügyi minisztérium mellett megszervezett közoktatásügyi tanács irányította a tartományi tanügyi szerveken, a tanfelügyelőkön és járásbírákon át.

Az uralkodó burzsoázia az iskolák feladatává tette az oktatást és nevelést, ugyanakkor megkövetelte az iskoláktól, hogy megbízható tisztviselőket és államhű polgárokat neveljenek. Ennek ellenére nagyon keveset törődött a népműveléssel, az iskolák számának növelé-

sével. Szolgáljon erre példaként Szabadka magatartása a népműveléssel szemben. Igaz, hogy a húszas években iskolahálózata közvetlenül Belgrád és Zágráb után következett. Száznál több tanítója és 75 tantermet számláló népiskolái még sem tudták felölelni a város minden tanköteles gyermekét. Még vagy harminc tanteremre lett volna szükség az összes tanköteles gyermek befogadására. A város vezetősége mégsem ezt tartotta fontosnak megoldani; ehelyett felajánlott a kormánynak egymillió dinárt egy francia nyelvű líceum megnyitására azzal a céllal, hogy néhány gazdagabb szabadkai szülő gyermeke franciául tanuljon. A szegényebb szülők gyermekei ezt az iskolát a magas tandíj miatt nem látogathatták volna. A városi tanács elvetette ezt a javaslatot, a francia iskola nem nyílt meg, de a felajánlott egymillió dinárt sem fordították iskolai célokra.

A többi jugoszláv városhoz viszonyítva Szabadka jelentős számú népiskolájával és jól kiépített középiskolai hálózattal illeszkedett bele az új iskolarendszerbe. Mégis azt kell megállapítani, hogy a város a két világháború között fejlődésében lemaradt. Lemaradásának okait pedig abban kell keresni, hogy határvárosi műveltáiban erőforrásainak jelentős részét elvesztette, másrészt pedig a vele szemben folytatott diszkriminációs gazdasági politika egész gazdasági életét pangásra ítélte. Mindez visszatükröződik művelődésében is. Bár 1920-ban elemi és középiskolái mellett egyetemet is kap,²¹⁸ kulturális élete nem fejlődik olyan ütemben, mint a hasonló nagyvárosoké. Iskoláinak száma alig szaporodott valamit. Tanyavilágában ugyan felépítettek nyolc elemi népiskolát, ugyanakkor 1929-ben a kormány megszüntette a város nagymúltú tanítóképzőjét azzal, hogy sok a tanító az országban. Pedig hány község volt még iskola nélkül és hány iskola tanító nélkül!

Iskolái újjászervezését Szabadka ugyan már 1918. november 20-án megkezdte. Két év kellett azonban arra, hogy a rendszeres oktatás az elemi népiskolákban megkezdődhessen. Sok iskolaépületet a városban és a tanyákon a katonaság tartott megszállva, többet közülük pedig a város használt fel valamilyen célra. Néhány iskolaépület annyira megrongálódott, hogy emiatt a kinevezett tanítók nem akarták állásukat elfoglalni. Tanító sem volt elegendő, különböző járványok is közbeszóltak, a legnagyobb gondot mégis a tüzelőanyag hiánya okozta. A négy évig tartó világháború az iskolák felszerelését is megtépázta. Sok iskolában tönkrementek a bútorok, a taneszközök, sok helyen megtörtént, hogy a tanító a legszükségesebb felszerelést sem találta meg munkája megkezdéséhez. Mindezt valahogy rendbe kellett hozni és megteremtteni a tanítás alapfeltételeit.

Iskolarendezésében a város lakosságának nemzetiségi összetételét és a Bánát, Bácska és Baranya szláv lakossága 1918. november 25-én Újvidéken megtartott nagy nemzetgyűlésén hozott határozatok 5. pontját vette alapul, mely szerint »Azon nem szláv nemzeteknek, akik a mi határaink között megmaradnak, biztosít (a nemzetgyűlés) minden jogot, amellyel mint kisebbség korlátlanul élhetnek és nemzeti létüket fejleszthetik«. Ennek a határozatnak megfelelően az elemi népiskolákat a gyermekek anyanyelve szerint szervezték át és megnyitották a szerbhorvát, a magyar és vegyes ajkú tagozatokat. Nyelv-

tudásuk alapján osztották be az átvett tanítókat is. Azok a magyar ajkú és szerbhorvát nyelvet nem beszélő tanítók, akik felesküdték az új államra, szerbhorvát nyelvvizgára voltak kötelezve. Amennyiben meghatározott időn belül nem vizsgáztak le, állásukat veszítették. Több magyar tanító elhagyta a várost. Ezek helyébe az ország különböző részeiből neveztek ki tanítókat sokszor a kisebbségi tagozatokra is.

A város népiskoláinak irányítását két felügyelő igazgatóságra osztották fel úgy, hogy az I. felügyelő igazgatóság alá kerültek a város belterületi, a II. felügyelő igazgatóság alá pedig a külterületi iskolák. Ezek a felügyelő igazgatóságok hamar önálló tanfelügyelőkké váltak és élükre a tanfelügyelőket a minisztérium nevezte ki. Az új iskolabizottság beleegyezésével 22 iskolakerületi igazgatóságot szerveztek, amelyeknek számát a tanfelügyelőségek 28-ra emelték. Az iskolakerületek élére igazgató tanítókat neveztek ki, akiknek munkáját a felügyelő igazgatók, majd a tanfelügyelők ellenőrizték. Mivel a zárdai iskolát nem államosították — magániskolának minősítették —, külön igazgatósága volt és munkáját az I. kerületi tanfelügyelőség ellenőrizte.

Az iskolákról és munkafeltételeikről tehát az iskolakerületi igazgatók, tanfelügyelők, helyi iskolabizottság, egy ideig a kerületi iskolabizottság és a közoktatásügyi minisztérium gondoskodott.

Bár a közoktatásügyi minisztérium többször sürgette a rendszeres oktatás megkezdését, az említett okok miatt mégsem lehetett az 1918—19. tanévben végrehajtani. Először a minisztérium 1919. április elsejét jelölte ki a tanítás megkezdésének napjával, mégis 1920. március elsejét kell tekintenünk a rendszeres oktatás megkezdésének. Ekkorra — kevés kivétellel — minden iskola felszabadult, a tanítók száma is elegendőnek bizonyult a rendszeres oktatás megkezdésére. Ha még maradt iskolaépület lefoglalva, az idetartozó gyermekek tanítását a legközelebbi iskolában kellett megszervezni félnapos tanítással úgy, hogy minden tagozat akár délelőtt, akár délután sorra kerüljön és legalább négy órát dolgozzon.

Sok vita előzte meg a megnyitandó magyar tagozatok számát. Nacionalis túlbuzgóságukban egyesek nem vették tekintetbe a magyar ajkú gyermekek számát és jóval kevesebb tagozat megnyitását javasolták. 1921-ben már ez is tisztázódott és a város bel- és külterületi népiskoláiban 89 szerbhorvát és 60 magyar tagozat működött. Az iskolák átszervezésével vegyes ajkú tagozatokat is nyitottak, amelyekben a tanítás nyelvét a tanulók többsége határozta meg, az anyanyelv pedig kisegítő nyelvként szolgált. A Neven 1920. február 27-i számában azt írja, hogy a városban 13 vegyes ajkú tagozat működik, amelyekbe bunyevác gyermekek alig járnak. A későbbi tanfelügyelői jelentések a vegyes ajkú iskolákat már nem említik. Meg kell említeni a német ajkú tagozatot és az 1928-tól, 1935-ig működő orosz elemi népiskolát is. Hogy az előbbi meddig működött, nem lehet megállapítani, a jelentésekből azonban kiderült, hogy 1931-ben a VI. körben és Sándorban német nyelvű tagozatokat nyitottak. Bővíteni kellett a trachomások iskoláját és 1930-ban megnyitották a szellemileg elmaradott gyermekek iskoláját a városban.

Ezzel alapjában be is fejezhetnénk a mindennapi elemi népiskolák szervezését. A valóságban azonban nem így történt, különösen a kisebbségi, ebben az esetben a magyar tagozatok szervezése. Már 1921-ben bevezették a névvegyelemzést, ami annyit jelentett, hogy a beiratkozásra kerülő gyermeknek a nemzetiségét többféle szempontból vizsga alá vették, és amennyiben több ágra visszamenően az apai és anyai ág nem magyar, úgy a gyermek nem tarthatott igényt arra, hogy magyar iskolába járhasson. Nem járhatott magyar iskolába az sem, akinek a vezetékneve nem kimondottan magyaros hangzású. Nem vették tekintetbe a gyermek anyanyelvét. Ha bármelyik szülő szláv nevű volt, akkor már a gyermeket az állami tagozatra kellett beírtni. Erre vonatkozólag sokszor kétféle rendelkezés született a tanügyi főhatóságok részéről. A nagyközönség és a világ számára sokszor egészen liberális jellegű intézkedéseket hoztak, ugyanakkor párhuzamosan ezekkel meghozták a bizalmas jellegű utasításokat az igazgatók számára, amelyekben tudatták velük, hogyan kell eljárniok a meghozott intézkedésekben. Sok függött az alantas hatóságok eljárásától is, hogy a meghozott intézkedéseket hogyan foganatosították.

A névvegyelemzés városunkban is kihatással volt a kisebbségi tagozatok számának változásaira. Míg a szerbhorvát tagozatok száma a két világháború között 43 tagozattal növekedett, a magyar tagozatok közül hetet bezártak.

Nagy fogyatékosága volt 1929-ig az iskolaszervezésnek az egységes népiskolai törvény hiánya. Néhány évig a háború után az iskolákat az előző állam iskolatörvényei szerint rendezték. Vajdaságban az erre vonatkozó magyar törvényeket igyekeztek egybehangolni a Szerb Királyság 1904-ben meghozott népiskolai törvényével. A szerb népiskolai törvény a négyosztályú elemi népiskolát vette alapul, a magyar népoktatási törvény pedig a hatosztályút. Így ezeken a területeken az újonnan megnyitott népiskolák négyosztályúak voltak, de működtek itt hatosztályúak, sőt egyes helyeken a hatosztályú iskolához csatolták a kétosztályú felső népiskolát is. Szabadkán a tanyai iskolák már előbb is négyosztályúak voltak, legtöbb belterületi iskola is így működött, s csak egy-két helyen működött hatosztályú.

Az egységes népiskolai törvény hiányában a tanterveket a magyar tannyelvű iskolák részére a magyar kultuszminiszter 1905-ben, a szerbhorvát tannyelvű iskolák részére pedig a görögkeleti szerb oktatási tanács 1909-ben kiadott tantervei alapján állították össze azaz, hogy a magyar iskolák tanterveit a fennálló politikai igényeknek megfelelően módosítják. A szerbhorvát tagozatokban a magyar nyelvre előírányzott órák számát az anyanyelv tanítására fordították. A szerbhorvát nyelv tanítását a kisebbségi iskolákban 1922-ig csak a II. osztályban kezdték, ettől kezdve azonban már az I. osztályban is tanították.

Ez az ideiglenes tanterv változatlanul átvette az említett tantervekből a hittan, számolás, mértan, beszéd- és értelemgyakorlat, természetrajz, természettan, vegytan, rajz, ének, kézimunka és testnevelés anyagát, csak a földrajz és történelem anyagát változtatta meg a IV. osztályban. Földrajzból a Szerb—Horvát—Szlovén Király-

ság leírását, történelemből pedig a kisebbségi iskolákban ama nemzet történetének alapjait, amelyekhez tartoznak és ezzel kapcsolatban a szerb nemzeti történelem kijelölt egységeit kellett tanítani.

Az ideiglenes tanterv meghozása után gyorsan megjelentek a tankönyvek a népiskolák részére. Az 1921. évi tanfelügyelői jelentés már arról számol be, hogy a tanítás a terv szerint folyik a megfelelő és engedélyezett tankönyvek felhasználásával. A nemzetiségi kisebbség gyermekei számára megírt tankönyvek közül a földrajz- és történelemkönyveket rendszerint két nyelven írtak úgy, hogy az oldal egyik felén a kisebbségi nyelvű szöveg, a másik felén pedig az államnyelvű szöveg volt. A többi tantárgy tankönyvei a legtöbb esetben a szerbhorvát szerzők fordításai voltak még a II. világháború előtt is. Kevés magyar tankönyvíró munkája jutott el a népiskolai tanulók kezébe. Esetleg társszerzőként vehettek részt a tankönyvírásban. Még az olvasókönyveket is legtöbb esetben szerb szerzők állították össze, mint pl. az 1921-ben engedélyezett *Olasókönyv a magyar tannyelvű elemi népiskolák III. osztálya számára* Dušan Milutinović szerkesztésében. Több kiadást ért meg ez az olvasókönyv. 1924-ben jelent meg a II. kiadás. Szerkesztője nem tartotta magát nagyon a kiadott ideiglenes tantervhez, amelyben az áll, hogy a nemzeti kisebbségi iskolákban — saját nemzeti történelmük alapjai mellett — a szerb nemzeti történelem kijelölt egységeit kell tanítani. Ha ennek az olvasókönyvnek a *Történelmi olvasmányok* című fejezetét vizsgáljuk, egyetlen magyar vonatkozású olvasmányt sem találunk a hat feltüntetett olvasmány között. Ezen a téren később sem javult a helyzet. Egyébként a tankönyvek igen drágák voltak és sok szülő meg sem tudta azokat venni gyermekei számára.

1926-ban hozták meg a jugoszláv iskolákra vonatkozó egységes tantervet, amely már előre jelezte, hogy a készülő népiskolai törvény a négyosztályú elemi népiskolát veszi alapul. A tantervben megadott óraterv az I. osztályban 22 órát irányoz elő, a II-ban 23-at, a III-ban 26-ot, a IV-ben pedig 27-et hetente. A tantárgyak közül a szerbhorvát nyelvet tanították a legtöbb óraszámmal: a heti 98 órából 28 fordították az anyanyelv tanítására, ha pedig hozzátesszük a beszéd- és értelemgyakorlat heti 7 óráját az I. és II. osztályban, 35-re emelkedik a szerbhorvát nyelv heti óráinak száma. Pontos adataink nincsenek a kisebbségi nyelvek tanításának heti óraszámáról, annyi azonban biztos, hogy ennyi nincs. Második helyet a számtan és mértan foglalja el heti 16 órával, a természettudományi tárgyak viszont csak 6 órát kaptak hetente, ami a XX. század elején már nagyon kevés még az elemi népiskolában is. A hittan tehát — mivel heti 8 órán át tanították — fontosabb, mint a természettudományok ismerete.

Végül 1929. december 5-én meghozták az egységes népiskolai törvényt, amelyen 1931. július 7-én változásokat eszközöltek. Ezzel a törvénnyel vezették be a sikertelen nyolcéves elemi iskolai tankötelezettséget. Az elképzelés szerint a négyosztályú elemi népiskola befejezése után a gyermek a négyosztályú felső népiskolát is elvégzi. A rosszul előkészített terv — kikísérletezés hiányában — nem járhatott eredménnyel, ugyanakkor realizálására sem voltak meg a feltételek,

például a tantermek, tanszerek s legfőképpen a tanítók. A nyolcéves tankötelezettség csak papíron maradt meg, a valóságban továbbra is a négyosztályú elemi népiskola nyújtotta az elemi tudás alapismereteit.

A népiskolai törvény ugyan nem valósította meg a nyolcéves tankötelezettséget, mégis bizonyos formában határvonalat jelentett az oktatás és nevelés folyamatában uralkodó pedagógiai irányelvek alkalmazásában.

Mint ahogy országszerte szokás, a szabadkai tanítók is rendszeres havi összejöveteleiken vagy egyéb értekezleteiken sokat vitatkoztak a tanítás korszerűsítéséről, az újabb pedagógiai kutatások eredményeiről. Néhány szervezeti és technikai újdonságot be is vezettek munkájukba. 1926-ban bevezették az egész napos tanítás helyett a félnapos tanítást azzal, hogy az oktatást egyfolytában vezetik le. Ugyanakkor a város minden belterületi elemi népiskolájába bevezették a villanyvilágítást, amivel sokat javultak a munkafeltételek. Sok vita folyt az elavult módszertani eljárásokról, sokan hátat fordítottak a herbarti elveknek és a »munkaiskola« elveit kezdték alkalmazni munkájukban. Az új keresésében ismerkednek meg Kerschensteiner eszméivel és a többi modern pedagógus által kidolgozott és külföldön már bevált és gyakorlatilag elfogadott munkaformákkal. Iskoláikat is modern taneszközökkel kezdték felszerelni, persze csak szerény formában, mert a gazdasági világválság először is a tanügyben érezte hatását. 1930-ban öt szabadkai elemi népiskola vásárolt például rádiót a tanítás korszerűsítésére, de már 1932-ben ezeket a vásárlásokat — hivatkozva a gazdasági válságra — a minisztérium bizonytalan időre betiltotta. Pedig a jelentésekben a pedagógusok sokat emlegetik a rádió szükségességét a tanításban.

Az új idők szava eljutott tehát a szabadkai elemi népiskolákba is.

1933-ban újabb tantervet hoztak a jugoszláv elemi népiskolák számára. A tanterv 6 órával csökkentette a heti órák számát. Az I. osztályban heti 19, a II-ban 20, a III-ban 26 és a IV-ben 27 órát irányzott elő. Csökken a hittanórák száma, s kimaradt a beszéd- és értelemgyakorlat az I. és II. osztályban. A szerbhorvát nyelv tanítására heti 30 órát irányzott elő a tanterv, a számtan és mértan heti 18, a természettudományok továbbra is 6 órát kaptak hetente azzal, hogy az I. és II. osztályban az alapismereteket földrajzból, történelemből és természetrajzból az anyanyelvórákon sajátítják el. A kisebbségi iskolák anyanyelvének óraszámát itt sem ismerjük pontosan. Újdonság a tantervben, hogy a III. osztályban bevezették a történelem tanítását heti 1 órával.

Az újért, korszerűbbé váló küzdelmében a szabadkai tanítóság a harmincas években egyre inkább felszámolja a régit, elavultat, és a modern pedagógiai eszmék egyre nagyobb teret hódítanak közöttük. Egyre aktívabban vesznek részt a pedagógiai vitákban és gondolataikat, nézeteiket kifejtik a pedagógiai sajtóban is.

Munkájukban tehát a szabadkai tanítók sem maradtak el az ország tanítóságától és igyekeztek lépést tartani a haladással. Hogy tevékenységükben nem fejthették ki és nem valósíthatták meg min-

dig elképzeléseiket, arról nem mindig ők tehettek. A tanfelügyelők és igazgatók mint a rezsim emberei éber figyelemmel kísérték minden lépésüket és sokszor a legártatlanabbul kifejezett gondolataikért is felelősségre vonták őket.

Komoly kérdése volt az iskolai munkának a gyermekek iskola-látogatása. Az I. világháború négy évében nagyon meglazult a tan-kötelezettség végrehajtása, amelyet az új átszervezett iskolának kellett volna valahogy megoldania. Kezdetben úgy látszott, hogy ez a kérdés nem megoldhatatlan. 1921-ben a tanyai iskolákban még csak 2092 gyermeket tartottak nyilván, de már a következő évben ez a szám megkétszereződött: 4129 gyermek járt iskolába. Jobb a helyzet ezen a téren a belterületi iskolákban, ahol ugyanabban az évben 5064 gyermek látogatta az oktatást. 1922 tanulót tartottak nyilván 1922-ben a város elemi népiskolaiban, ami tekintélyes számot jelentett akkor. Jelentősen azonban ez a szám nem növekedett a két világháború között, sőt csökkent. Sok volt a lemorzsolódás és az ismétlés. A gyermekek kimaradását az iskolából a szülők elszegényedésével, másrészt pedig a tehetősebb szülők hanyagságával magyarázhatjuk. Nem ritka a szülők olyan kijelentése: »Nem baj, tanító úr, hogy a gyerek ismétel. Úgysem lesz belőle nagysága, illetve nagyságos úr.« Ez a viszonyulás jellemző az egész korra, amit a megszállás négy éve alatt sem tudtak kiküszöbölni.

A gyermekek 100%-os beiskolázását szocialista társadalmunk oldotta meg. A tankötelezettség végrehajtásának elhanyagolása az írástudatlanok egész hadseregét hagyta örökségül szocialista társadalmunkra, amit csak tervszerű munkával lehet megoldani.

(Vége)

J E G Y Z E T E K

216. Božić—Čirković—Ekmezić—Dedićer: *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1972. 445.
217. Uo. 444.
218. 1920-ban nyílt meg Szabadkán a Belgrádi Egyetem kihelyezett jogi kara.

SZEMPONT

MILOŠ NIKOLIĆ

MARXIZMUS, A FORRADALMI GYAKORLAT ELMÉLETE (III.)

V.

A harmincas években részint egyes polgári gondolkodók hatására, részint pedig Marx *Gazdasági-filozófiai kézirat*ainak megjelenése nyomán Németországban a munkásmozgalmon kívül megkísérlik bírálat alá venni a marxizmus pozitivistá irányvételét, s Marxot is megpróbálják az akkori kommunista és szociáldemokrata mozgalom hivatalos álláspontjától eltérően bemutatni. A *frankfurti iskola* (Horkheimer, Adorno, Markuse, Benjamin stb.) kísérlete abban az időben teljesen hatástalan maradt a munkásmozgalomra, illetve magára a gyakorlatra, a tiszta elmélet síkján viszont ebből a kísérletből szemmel láthatóan hiányzott a tényleges forradalmi osztályalap és irányvétel. A kísérlet azonban, ennek ellenére, a második világháború után mégis gyümölcsözőnek bizonyult, akkor, amikor megkezdődött a desztalinizáció folyamata, éspedig elsősorban a kísérlet gondolati és időszerű filozófiai artikulációja és irányzata révén, minthogy érdeklődése az ember és a marxizmus úgynevezett humanista problémái, bírálata pedig a korszerű kapitalizmus és általában a polgári világ felé irányult.

Ugyanakkor azonban a sztálinizmus bírálata, amely megnyitotta az új utakat és távlatokat, ismét csak magából a gyakorlatból eredt, éspedig a történelmi események dialektikájának megfelelően, annak a mozgalomnak — a III. internacionálé kommunista mozgalmanak — a gyakorlatából adódóan, amelyben a sztálinizmus volt az uralkodó gyakorlat és ideológia. A sztálinizmus ilyen bírálatát, amely megnyitotta a forradalom új útjait, a gyakorlat és az elmélet távlatait, saját tetteivel és elméleti álláspontjaival a jugoszláv szocialista forradalom kezdte el. Olyan autentikus szocialista forradalom volt ez, amely a népfelszabadító háború platformján, Sztálin elméleti dogmái és stratégiai kombinációi mellett és ellenére jött létre, az egyenes összeütközés árán is Sztálinnal és a Tájékoztató Irodával, tehát olyan forradalomban, amely, elsősorban is, a munkásönigazga-

tás felé irányult. A munkásönigazgatás felé való irányulás, újra érvényt szerzve Marx tézisének, amely szerint »a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet«, és érvényre juttatva a munkásmozgalom kezdettől érvényes alapvető követelményét — »a gyárakat a munkásoknak« jelszavát — megnyitotta a munkásosztály előtt a folyamatot, hogy a forradalom alapvető szubjektumává növekedjen fel (mialtál újra érvényt szerzett a forradalom szubjektív tényezője szerepének, miközben ez a szerep már nem redukálódott le az élcsapatra), felvetette az állam elhárításának kérdését, és ezzel egyidejűleg kiemelte a jugoszláv szocialista forradalmat a forradalom első szakaszából, a politikai forradalom szakaszából, és elvezette az átmeneti időszak leglényegesebb, döntő kérdéséhez, a munka felszabadításának, illetve a termelési mód mélyreható megváltoztatásának kérdéséhez. A jugoszláv szocialista forradalom az első szocialista forradalom, amely felölelte ezt a kérdést.

E feladat átfogásával a jugoszláv forradalom, úgy tűnik, gyakorlati és elméleti síkon még nem mutatott fel kielégítő forradalmi alaposságot és merészséget, s kitétte magát annak a veszélynek, hogy az új szakaszban még szükséges dialektikus közvetítés (mindenekelőtt az árutermelés) önállósuljon, öncélúvá fejlődjön — háttérbe szorítva a legfőbb szocialista célokat (hasonlóan az állam önállósulásának veszélyéhez az első szakaszban), s annak a veszélynek, hogy a forradalmat visszavessék a polgári társadalom világába.

Jugoszlávia példája nyomán, Sztálin halála után a nyugati kommunista mozgalmakban is megkezdődik a desztalinizáció folyamata. Ez a folyamat az elméleten belül indul meg, tehát elsősorban elméleti jellegű és két kérdéskörre összpontosul: egy filozófiai és egy gyakorlati-stratégiai jellegű kérdéskörre.

A kérdések első körét azok a viták vetették fel, amelyek Marx korai munkáiról (mindenekelőtt a *Gazdasági filozófiai kéziratokról*), valamint a fiatal és az idős Marx viszonyáról kezdődtek el. A vita középpontjában az ember került mint ember, továbbá az individuális szabadság és általában a szabadság kérdése, az elidegenedés elmélete, a gyakorlat és a történelem filozófikusan felvetett kérdése stb. Hogy milyen mértékben hatott ki e témaválasztásra a tényleges gyakorlat, maga a történelem (igazolva saját döntő hatását az elméletre), azt igen világosan láthatjuk, amennyiben a desztalinizálódásnak ezt az első szakaszát Nyugaton a marxizmus (sztálinista változatú) pozitivista deformációja elleni harc szakaszát összehasonlítjuk a marxizmus pozitivista interpretációjának (a II. internacionálé marxizmusa változatának) bírálatával, amelynek irányítói a húszas évek elején Lukács, Korsch Révai és mások voltak. Ezek a gondolkodók (akik különben gondolataik kifejtésében már előre utaltak Marx akkor még ismeretlen *Gazdasági-filozófiai kézírataira*) kritikájuk, nézeteik középpontjába nem általános emberi problémákat helyeztek (mint a sztálinizmus bírálói az ötvenes években és a hatvanas évek elején), hanem osztály-forradalmi, tényleges történelmi témákat vetettek fel, mint amilyen: a forradalmi gyakorlat, a forradalom szubjektuma, a marxizmus mint a forradalom forradalmi elmélete, a történelem mint a forradalmi történések sora stb. E különbség a témák megválasztásában és tagolásuk tekintetében közvetlenül összefügg a történelmi helyzetet illető különbségekkel. Lukács és Korsch gondolkodásában azok a forradalmi események jutottak kifejezésre,

amelyek Oroszországban játszódtak le, és amelyeket az októberi forradalom váltott ki Európában. Az ötvenes években nem voltak ilyen események, így a sztálinizmus bírálata Nyugaton elsősorban elméleti síkon folyt. Ebből ered ennek a bírálóknak kifejezett filozófiai és általános emberi (voltaképpen absztrakt-humanista) jellege. De ezt a bírálatot is meghatározott gyakorlat váltotta ki; ez a bírálat ugyanis tele volt feltételezéssel, pontosabban a sztálinista gyakorlat és elmélet ellenpontozásával, s a bírálat tárgya megfertőzte magát a bírálatot is. Ez idézte elő, hogy ez a bírálat nem távolodott el egészen a polgári gondolkodás és gyakorlat horizontjától, amit nemcsak az első kérdéskörben érintett témák megválasztása és tagolása igazol, hanem a problémák felvetésének módja is a második, inkább gyakorlati-politikai jellegűnek mondható kérdéskörben.

A kérdéseknek ebben a második körében ugyanis a kritika éle Sztálinnak a forradalom exportjára vonatkozó tézisére irányul, és egy olyan stratégia kidolgozását szorgalmazza, amely a fejlett kapitalizmus és a polgári demokrácia feltételeihez igazodik, amilyenek között a nyugati kommunista pártok tevékenykednek. Ennek a stratégiának, úgy mondhatjuk, két fő vonása volt. Az egyik: annak hangsúlyozása, hogy minden nemzet sajátos úton halad a szocializmus felé («a szocializmus olasz útja», «a szocializmus skandináv útja»), aminek azt kellett jelképeznie, hogy szakítani kívánnak a nyugati kommunista pártok politikájának a szovjet államok politikájával szembeni teljes alárendelésével, tehát lehetővé kívánta tenni e pártok »elnemzetiesítését«. Másodsor: kísérlet volt ez arra, hogy a munkások, helyesebben a pártok harcát beilleszék a nyugati demokrácia parlamentáris többpártrendszerébe, tehát ez a stratégia próbálta járhatóvá tenni a szocializmusba vezető békés utat. Ennek megfelelően az új stratégia a pártvezetőségek közötti megbeszélésekre és a parlamentáris harcra irányult, és általában nem foglalkozott a munkásság forradalmi akciójával, a forradalmi helyzet előidézésével, azaz »kreálásával«. (Ennek megfelelően a munkásönigazgatást sem irányozta elő.) Más szóval: a forradalmi stratégiának ezek a változásai sokkal inkább a csúcspontot érintették, és jóval kevésbé a bázist — nem irányoztak elő forradalmi akciókat a tömegek körében, és nem foglalkoztak az ilyen akciók minden szintre kiterjedő összekapcsolásának kérdésével. Ez tette már eleve képtelenné e stratégiát arra, hogy valódi forradalmi folyamatokat indítson el.

Mégis, a sztálinizmus e kritikájának mindeme gyöngesége ellenére, a jég zajlani kezdett. Már maga az a tény, hogy megnövekedett az érdeklődés Marx iránt, továbbá hogy gondolkozni kezdtek a szocializmusba vezető sajátos utakról stb., rendkívül sokat jelentett.

A szocialista táborban a desztálinizáció folyamata némileg másként ment végbe. Bizonyos értelemben egy meghatározott gyakorlat itt megelőzte az elméletet, pontosabban szólva, a folyamat általában a régi elméleti alapon kezdődött. A változások hivatalosan a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán kezdődtek el, szigorúan irányított és ellenőrzött folyamatként, szembefordulva mindenekelőtt a sztálinista gyakorlat legembertelenebb megnyilvánulásaival (azokkal, amelyeknek valójában nem is volt semmi közük a szocializmushoz mint szocializmushoz). Ez a kezdet is elegendő volt azonban ahhoz, hogy Lengyelországban és Magyarországon spontán, antisztálinista és antibürokratiztikus kitörések következzenek be,

amelyekben a munkás-, azaz az osztály- és nemzeti elemek elsőrendű szerephez jutottak. (Mindkét esetben maguktól alakultak ki a munkástanácsok.)

A hatvanas években egyes szocialista államokban is megkezdődik a vita Marx korai munkáiról. Előtérbe kerül (ha a Szovjetuniót nem számítjuk) a dialektikus materializmus üres képlettára és a dogmatizmus elleni harc (az alkotószabadság érdekében), és a figyelem középpontjába a humanisztikus problémák kerülnek, pontosabban az ember, az egyéni szabadság, az elidegenedés stb. kérdése. Marx korai munkái itt is elsősorban az általános emberi problémákra összpontosítják a figyelmet. Az egyik legfőbb elméleti eredmény az, hogy megjelenik és fejlődésnek indul a marxista filozófiai antropológia és szociológia (amely nem mentes a polgári szociológia hatásától). Az 1968-as csehszlovák tavasz, egyebek között megmutatta ennek az általános emberi, nem eléggé osztály-forradalmi irányzatnak az erényeit és gyöngeségeit a desztálinizáció és debürokratizálódás folyamatában.

Ugyanakkor az etatista módon irányított gazdasági élet gyöngeségei és a termelőerők továbbfejlődésének elmaradhatatlan szükségszerűsége, tekintettel fejlődésük elért színvonalára, a viszonylagos demokratizálódás és liberalizálódás feltételei között, változásokat követeltek meg a gazdasági elméletben és gyakorlatban is minden szocialista államban. Sorra elkövetkeztek a gazdasági reformok azzal a céllal, hogy tökéletesebbé tegyék az etatikus termelési viszonyokat, jelentősebb szerepet biztosítván a piacnak a gazdasági élet szabályozásában, és ennek megfelelően nagyobb önállóságot adva a vállalatoknak, serkentőbbé téve a javadalmazási rendszert.

Már megállapítottuk, hogy a marxizmus megtisztítása a dogmáktól a nyugati kommunista mozgalomban (és részint a szocialista államokban is), illetve ennek első szakasza, amelynek kezdete a hatvanas évekre esik, egyben a desztálinizáció időszaka volt. Ez a tevékenység ugyanis inkább visszafelé, mintsem előre tekintett, inkább csak bírálta a marxizmus és a szocializmus sztálinista torzulásait, elhatárolta magát tőle és különvált, mintsem arra törekedett, hogy elméleti alapot teremtsen az autentikus forradalmi tevékenységhez. (Minthogy mindez túlnyomórészt elméleti síkon ment végbe, így a kritika inkább csak arra szorítkozott, amit túl kellett haladnia, és nem törekedett arra, hogy ezzel egyidejűleg az újat is bemutassa, azt is, amit érvényre kell juttatni; a gyakorlatban viszont az igazi kritika mindig egyiket és a másikat is megadja.) Kiemelték, hogy a forradalmi tevékenység ösztönzése terén a korábbi irányzat is pozitív szerepet töltött be, de arra már nem volt képes, hogy az elméletben tovább törjön előre, s hogy megalapozza az új gyakorlatot.

A hatvanas évek elején érlelődni kezd, néhány évvel később pedig ki is alakul az autentikus, forradalmi marxizmusért folytatott harc második szakasza. Egészében nézve, ezt az időszakot (amelyet különben már inkább jellemez a gondolati gazdagság, az irányvétel és a differenciálódás határozottsága, mint az előbbit) sokkal inkább nevezhetjük a gyakorlat és az ideológia konkrét kritikája időszakának (amelyben határozottan rámutatnak a termelés tőkés módjára, a polgári életmódra és általában a polgári ideológia hatására, a szocialista gyakorlat eltorzulására stb.), hiszen az érdeklődés ekkor már a forradalmi harc döntő jelentőségű konkrét kérdéseit

felé, a polgári világ forradalmi átalakulása felé fordul. Filozófiai síkon ez azt jelenti, hogy a viták középpontjába (az ember, a szabadság, a gyakorlat, az elidegenülés stb. témájának antropológiai meghatározása helyébe) a munka, illetve a termelés, a termelőerők, a technika, a szubjektum—objektum viszonya, a konkrét történelmi helyzet és gyakorlat, a konkrét elidegenülési formák kérdése körül (összefüggésben nem csupán az egyenes kényszer formáival, hanem a repressziók szubtilisebb formáival is, különös tekintettel a mai kapitalista és szocialista rendszerekben észlelhető manipulációkra stb.). A forradalmi stratégia terén ugyancsak szemléletes változások következnek be. Ezen a téren is megnyilvánul a kifejezett törekvés a konkrétum és a valóság felé, tehát elsősorban a tömegek forradalmi akciójának problémája kerül előtérbe (nem pedig a pártcsúcsok politikai aktivitása). A figyelem középpontjába a munkásosztály problémái kerülnek (különösen a munkásosztályon belüli változások), az érdeklődés tehát általában a forradalmi szubjektum, a forradalmi motivációk, a forradalmi aktivitás különböző formái, és az ilyen tevékenység nemzeti síkon való összekapcsolása, a korszerű kapitalizmusban végbemenő változások jellege, a tudományos-műszaki forradalom lehetőségei és kihívásai felé irányul, és mindezzel kapcsolatban bírálat alá kerülnek a szociáldemokrata álláspontok és a dogmatikus, sztálinista beütések az egyes kommunista pártokba.

Az új irányzat álláspontjáról látnak hozzá Marx műveinek és tanítása fejlődésének elemzéséhez is. Ezeknek az elemzéseknek többé már nem a sztálinizmussal való leszámolás a célja (és ezzel kapcsolatban a marxista tanok filozófiai megalapozottságának bizonyítása stb.), hanem az a törekvés, hogy Marx tanításába közvetlenül beépítsék a korszerű kapitalizmus új jelenségeinek és a szocializmus időszerű tulajdonságainak kritikáját, s hogy kidolgozzák az új, valóban forradalmi munkásstratégiát. Marx tolmácsolásának ez az irányzata sok tekintetben megalapozottnak, érettebbnek (kevésbé dogmatikusnak) bizonyult, és méltóbbnak is Marxhoz azoknál, amelyek az elidegenedés témáját taglalták a kimerültség, s Marx egész fejlődését szinte kizárólag ezen a kérdéscímen keresztül szemlélték.

A forradalmi marxizmus érvényesítésére irányuló háború utáni törekvéseknek ez a második időszaka olyan értelemben is más volt, mint az előző, hogy egyre erőteljesebben és egyre szerteágazóbban jut kifejezésre az egyes marxisták, és a marxizmushoz közelálló polgári gondolkodók hatása. Amíg az első időszakban túlnyomórészt az akkori (filozófiailag és szociológiailag megalapozott) antropológiai irányvételű gondolkodók hatása volt a legnagyobb (Sartre és általában az egzisztencialisták, Fromm, Friedmann, a perszonalisták és mások), az új időszakban a forradalmi gondolkodók kerülnek előtérbe (néhány évtized után ismételtelen megjelenik Lukács *Történelem és osztálytudat* és Krosch *Marxizmus és filozófia* című könyve, és e tekintetben ennek is nagy a jelentősége), akik konkrét történelmi marxista elemzéseket adnak, bírálják a mai polgári civilizációt és a technikát, de olyanok is, akik egy kissé kritikátlanul igyekeznek a forradalom lehetőségeit népszerűsíteni, s végül a forradalmi mozgalmak gondolkodói Európán kívül stb. (Mindezek között Marcuse az egyik legtisztelretméltóbb helyet foglalja el). Jellemző, hogy ebben az időszakban újabb kísérlet történik a pozitívizmus érvényesítésére a marxizmusban, de ezúttal másféle formában. A sztálinista pozitívizmus helyett előretörőben van a korszerű nyugati polgári pozitívizmus, elsősorban is a funkcionalizmus a marxista

szociológiában, továbbá az a próbálkozás, hogy a strukturalizmus álláspontjáról tolmácsolják Marx tanítását és alakítsák ki a marxi elméletet (Altise és mások). A két pozitívizmusnak ez a felcserélődése mintha megfelelné annak a történelmi helyzetnek, amikor a klasszikus bürokrácia helyébe a korszerű technokrácia áll Nyugaton és egyes szocialista államokban.

Mindenesetre a forradalmi marxizmus fejlődésének ezt a háború utáni második időszakát az ezt megelőző elméleti munkák váltották ki, kibontakozását az tette lehetővé, hogy az előző időszak már leszámolt a sztálinizmussal. Elemzésünkéből azonban az is kiviláglik, hogy ehhez a fejlődéshez a gyakorlatban, a valóságos életben végbement változások is hozzájárultak. Külön elemzések mutathatnák csak ki azt a hatást, amelyet e folyamatra, többek között, azok a nyugati kommunista pártokban végbement változások gyakoroltak, amelyek az 1956-os lengyelországi és magyarországi események, a Franciaországot és más országokat megrengető sztrájkok az ötvenes évek végén, a kubai események, a szovjet—kínai viszály, Hruscsov leváltása, a tudományos-műszaki forradalom kezdete, a szovjet—amerikai viszony, Vietnam és különösen a jugoszláv munkásönigazgatás stb. nyomán következtek be.

Különleges hatást fejtettek ki a gyakorlatra, méghozzá éppen az új forradalmi stratégia kidolgozására a marxista tanok desztálinizációjának ebben a második időszakában az 1968-as események.

VI.

Az 1968-as munkás- és egyetemista tüntetések Európában nem minden eszmei előzmények nélkül következtek be. Ezeket az eseményeket a marxizmus desztálinizációjának első időszakában érvényre jutó általános humanista, antropológiai irányzatok készítették elő meghatározott módon (tehát éppen a forradalmi marxizmus érvényesülésének megismételt folyamata), de még inkább az a forradalmi osztályjellegű irányvétel, amely kialakította ennek a folyamatnak a második időszakát. (Gondolunk itt elsősorban az olyan szerzőkre, mint Gorz, Mallet, Baso, L. Magri, V. Foix és mások.)

Az 1968. esztendő azonban vizsga elé állította mindazokat az irányzatokat és felfogásokat is, amelyek az előző másfél évtizedben úgy érvényesültek, mint a sztálinizmus bírálata és mint a forradalmi, alkotó jellegű marxizmus kialakításának kísérlete. Így az 1968-as forradalmi események nem csupán az összes jelentősebb sztálinista és neosztálinista ideológiai irányzatot és stratégiát temették el történelmileg a nyugati munkásmozgalomban (noha ezeknek az irányzatoknak az egyes elemeit erőszakkal még mindig fenn lehet tartani), hanem ugyanakkor történelmileg próbára tették a marxizmus általános humanista, antropológiai irányzatait is, a strukturális reformok stratégiáját és a szocializmusba vezető sajátos nemzeti utak elképzelését is stb., kimutatva ezeknek minden jó és rossz oldalát, minden lehetőségét és tehetetlenségét.

Az általános humanista, antropológiai irányzattal kapcsolatban az 1968. év két dologra mutatott rá. Egyrészt ez az irányzat hozzájárult ahhoz, hogy az osztály-forradalmi törekvés ne csak a szűk politikai nézetekben és akciókban jusson kifejezésre, hanem hogy kritikailag fogja át az

egész osztálytársadalmat, és hogy felfedezze benne mindazt, amit meg kell változtatnia. Amikor ez az osztály-forradalmi irányzat nem hangsúlyozódott ki és nem alakult ki teljesen, hanem az általános humanista irányzat megpróbált közvetlenül a legerőteljesebb sztálinista elemekhez kapcsolódni — Csehszlovákia esete —, akkor a politikai és gazdasági életbe a polgári-eszmei koncepciók törtek be (pluralizmus, technokratizmus stb.), noha nyitva maradtak az ajtók a forradalmi megoldások előtt is. Másrészt, amikor az általános humanista, antropológiai irányzat mint stratégiai elképzelés önállóan próbált megvalósulni a gyakorlatban, akkor ez az irányzat-antiteoretikus, pragmatikus és mégis dogmatikus ultraradikalizmussá átalakulva (amely a maga pozitív irányzataival, az általa felkínált megoldásokkal legfeljebb a primitív kommunizmusig juthat el) — önmagát tagadta meg. (Ennek tulajdonítható, hogy a különben forradalmi beállítottságú munkásság, például Franciaországban, nem tette magáévá az egyetemisták egyes jelszavait.) A valóságban bebizonyosodott, hogy ez az antropologikus, absztrakt humanista irányzat csupán a maga (hegeli értelemben vett) megszüntetésével játszik pozitív szerepet egy-egy osztály-forradalmi irányzaton belül, átalakulva annak belső korrektívumává.

Nem kímélte azonban a kritika az osztály-forradalmi irányzat néhány elemét sem (filozófiai és stratégiai téren), annak az irányzatnak az elemeit, amely a hatvanas években indult fejlődésnek, kialakítva a forradalmi marxizmusért folytatott harc második időszakát.

Az 1968. év mindenekelőtt történelmileg szükségszerűvé tette egy új forradalmi stratégiát kialakítását. Ismételten bebizonyította, hogy az úgynevezett strukturális reformok stratégiája és a szocializmusba vezető nemzeti utak irányzata (úgy, ahogyan azt egyes kommunista pártok megfogalmazták) inkább hátrafelé tekint, mintsem előre, ugyanis inkább a sztálinizmussal való politikai leszámolással van összefüggésben, mintsem azzal a törekvéssel, hogy felfedezze, illetve létrehozza és megvalósítsa (történelmileg és konkrétan) a forradalmi lehetőségeket. Külön is beigazolódtott, hogy e stratégia alapvető irányvétele a pártcsúcsok politikai megállapodásai, a parlamentáris tevékenység, a csúcsszövetségek, a fentről irányított reformok és más hasonló felé, a munkásság megfelelő forradalmi akciója nélkül a bázisban, lényegében véve forradalmiatlan, már eleve sikertelenségre van ítélve, kiváltképpen minthogy hiányoznak belőle — ahogyan ezt Lucio Magri mondja — »azok a közvetett, a rendszerhez viszonyítva antagonisztikus célok, amelyek szilárdan meggyökereszkedtek a tömegek tudatában, és amelyek ugyanakkor kölcsönösen egybefűződnék a társadalmi átalakulás egyetlen víziójává.«²³

Az 1968-as forradalmi események a munkásstratégia fő kérdésévé tették a kapitalizmus konkrét szocialista alternatívájának problémáját, »egy elméletileg világos és politikailag konkrét szocialista perspektíva megfogalmazását.«²⁴ A munkásosztály és aktuális, illetve potenciális szövetségese (elsősorban az értelmiség) forradalmi motiválása érdekében a magasan fejlett országokban döntő fontosságúvá vált, hogy ez a perspektíva új megoldásokat tartalmazzon az alapvető társadalmi problémákra: új viszonyokat kellett felkínálnia a termelésben, új technológiát és munkaszervezést kellett előírnia, mélyreható változásokat a társadalmi munkamegosztásban, fejleszteni kellett az új egyéni és kollektív szükségleteket, és ezzel kapcsolatban létre kellett hoznia a fogyasztás új típu-

sát, túl kellett haladnia a politikai elidegenedést, fel kellett kínálnia a politikai élet új institutionális formáit, a közoktatás új rendszerét stb. — egyszóval történelmileg fel kellett újítania a termelés módját, nem pedig csupán a hatalom és a tulajdonviszonyok pusztá cseréjét kellett előírnia.

E céloknak és elvárásoknak, »a közvetlen és teljes felszabadítás« (Magri) követelményének megfogalmazásába természetesen beleszövédket bizonyos utópisztikus és ultraradikális elképzelések is, de az is bizonyos, hogy nem minden ilyen fajta követelmény ütközött ki az uralkodó osztályforradalmi irányzathoz. Ha eltekintünk a politikai propagandaakcióktól és a komolytalan politikai magatartástól és kiélelésektől, akkor azt mondhatjuk, hogy a kínai kulturális forradalom, úgy látszik, kedvező hatással volt ezekre a forradalmi eseményekre, mert elősegítette, hogy fölmérjük a sajátos szellemi előkészítés és motiválás elsőrendű jelentőségét a forradalmi tevékenységben a fejlett Nyugaton, elősegítette, hogy a fennálló rend bírálatában és a forradalmi tervezésben túlhaladjuk a szűk politikai kereteket (úgyhogy, például, még az egyetemek reformja is elsőrendű forradalmi front lehet), és hogy különös hangsúlyt helyezünk a társadalmi munkamegosztás problémájára, mert tudnunk kell például, hogy a feladatok jelenlegi megosztását, specializálását és elkülönítését a vállalatokban — mint ahogyan ezt Andre Gorz megállapítja — nem »a sorozatgyártás technikája« követeli meg »a nagy gépesített komplexumokban«, hanem kizárólag »a kapitalista munkamegosztás«, és hogy »a kapitalista munkamegosztás a fizikai és a szellemi munka, a végrehajtás és a döntéshozatal, a termelés és az igazgatás közötti különbség megvonásával épp annyira technikája az uralkodásnak, mint amennyire technikája a termelésnek.«²⁵

Az újdonság, amit 1968 hozott a forradalmi stratégia számára, az a munkásönigazgatás felölelése volt. Igaz, Nyugaton már a hatvanas évek közepén megfigyelhetők voltak a munkásönigazgatás eszméje reaffirmálódásának jelenségei. Ez az eszme azonban csak 1968-ban valorizálódik valóban helyes módon, éspedig a dolgozók széles köreinek tudatában. »... Úgy tűnik — mondja Luzien Goldmann —, hogy annak a nagy társadalmi válságnak, amely májusban és júniusban megrengette Franciaországot, az egyik legfontosabb és legkedvezőbb vonatkozása abból áll, hogy az önigazgatás eszméje kikerült a könyvekből, amelyekben eddig rejtőzött, és egyik középponti elemévé vált a kollektív tudatnak mind az egyetemisták, mind pedig a munkások egyes rétegei, de különösen a fiatal munkások körében.«²⁶

A legjelentősebb az, hogy 1968-ban egymásba olvadt a munkásönigazgatás kétféle eszméje és gyakorlata, amelyek korábban rendszerint különváltak, vagyis, hogy a munkástanácsoknak mint a munkásosztály forradalmi-politikai intézményeinek (az októberi típusú szovjeteknek) eszméje egyesült azoknak a munkástanácsoknak az eszméjével, amelyek mint a munkások szervei, a gazdaság irányítására hivatottak (az első munkástanácsok az 1918—1919-es forradalmi események során és a következő években alakultak meg Európában).

Az önigazgatás ezzel az összevonással eszközzévé, illetve útvájjá vált a hatalom kivívásának és eszközzévé, illetve hordozójává a termelési mód mélyreható változási folyamatának (ezzel magyarázható, hogy Nyugaton a

munkásönigazgatás eszméjének előretörése egybeesett a politikai és szociális forradalomról felújult vitákkal), figyelembe véve, a munkásönigazgatás azért tudja betölteni szerepét, a korábbi termelési mód gyökeres megváltoztatása tényezőjének szerepét a vállalatban (hogy túlhaladja a participális státusát, a társas rendszert a termelés főkéss módjában), mert egyben institúciója a munkásosztály közvetlen politikai hatalmának is (amely szélesebb, általános társadalmi síkon irányítja a harcot), és csak azért fejtheti ki hatását mint a munkásosztály intézményesített közvetlen politikai hatalma (nem pedig mint az osztály ilyen vagy olyan képviselőjének hatalma), mert egyúttal az osztálynak is szerve a gyárban, a termelési mód gyökeres megváltoztatásának szerve. Ezzel az összevonással az öngazgatás voltaképpen folyamatává válik az életmód gyökeres megváltoztatásának is, »az öngazgatás megmutatja gyakorlati útját az élet megváltoztatásának«, és »a szabadság tudományának korszerű formájává« válik.²⁷

Az 1968. év is igazolta, hogy a forradalom útját Nyugaton a forradalmi reformokért folytatott harc egyengeti, az a harc, amely »átfoghatja és át is fogja mindenekelőtt a rendszer neuralgikus és előretolt szektorait, hogy a társadalom forradalmi erői legyenek a fő protagonistái, azzal a céllal, hogy a rendszerben olyan irányzatokat hintsenek el, amelyek nem illeszkedhetnek be a rendszerbe, mint egészbe.«²⁸ (Jellemző példája az ilyen fajta reformizmusrak az az egyetemi reform, amelyért a francia egyetemisták harcoltak.)

»... Amint a reformokért folytatott harc objektív és szubjektív antikapitalista elemeket visz be a társadalomba, azonnal bekövetkeznek a válságos helyzetek, bekövetkezik a polarizálódás.«²⁹ Így bizonyosodott be, hogy a tömegek sikeres forradalmi tevékenységét elősegítő válságos helyzetek nem csupán a gazdasági élet objektív törvényszerűségei nyomán alakulnak ki, mert ezeket létre is lehet hozni, ki lehet váltani — s ez ma is egyik legfőbb elemét képezi minden tényleges forradalmi stratégiának.

Az 1968. év megcáfolta azt a felfogást is, hogy Nyugaton a munkásosztály minden érdeklődését elveszítette az antikapitalista, forradalmi tevékenység iránt — a munkásosztály Franciaországban és Olaszországban az év májusában és júniusában mint a forradalmi folyamatok protagonistája tevékenykedett, és pedig annál erőteljesebben, minél inkább túlhaladta ez az antikapitalista harc a szűk szakszervezeti és szűk politikai kereteket. Hogy a munkásosztály milyen tömegesen vett részt ezekben az akciókban, azt jól szemléltetik a legjelentősebb sztrájkokra vonatkozó adatok az elmúlt negyven évre visszamenőleg Franciaországban: 1936 júniusában az általános sztrájkban kétfélmillió munkás vett részt, 1947 decemberében másfél millió, 1953 augusztusában négyfémillió, 1968 májusában pedig tízfémillió. Voltaképpen ezek a legtömegesebb sztrájkok a munkásmozgalom történetében.

Ugyanakkor az antikapitalista harchoz tömegesen csatlakoztak az egyetemisták (az 1968-as forradalmi események tulajdonképpen az egyetemisták megmozdulásaival kezdődtek el), és csatlakozott a harchoz a műszaki és humanista értelmiség jelentős része is. Ez jórészt hozzájárult ahhoz, hogy megtört a baloldali erők politikai szövetségének mint a pártcsúcsok szövetségének koncepciója és gyakorlata — világossá vált, hogy a Nyugaton végbemenő forradalmi események is magában a bázisban köve-

telik meg a társadalmi szövetséget, az antikapalista, baloldali erők úgynevezett történelmi tömbjét, élén a munkásosztállyal.

Az 1968. esztendőnek különösen nagy horderejű jelensége és eredménye az egyetemisták forradalmi hangulata és lázadása. E jelenség fontosságára Marcuse a következőképpen mutat rá: »Soha nem állítottam, hogy ma az egyetemisták helyettesítik a munkásosztályt, ez természetesen badarság. Amit az egyetemisták ma képviselnek, az még nem is élcsapat, amely mögött felvonulnak a forradalmi tömegek, hanem vezető kisebbség, harcra kész kisebbség, amely kimondja a még kimondhatatlant, azt amiről a lakosság óriási többsége egyelőre még hallgat. Az értelmiségi, és nem csupán az értelmiségi élcsapat, az egyetemista mozgalom ilyen értelemben is többet jelent ma, mint valamely elszigetelt mozgalom; inkább társadalmi erő ez, amelyik talán (remélem, egész biztosan) képes lesz arra, hogy megfogalmazza és továbbfejlessze a kizsákmányolt tömegek igényeit és törekvéseit a tőkés országokban.«³⁰

Az 1968-as forradalmi események ismételten igazolták továbbá, hogy a forradalmi ösztönszerűségnek elsőrendű, mondhatnánk elkerülhetetlen szerepe van minden igazi forradalmi megmozdulásban. A forradalmi spontaneitásnak ezt a reaffirmációját az öngazgatás tömegjelensége fejezi ki. (*Az elméletnek ma elsődleges feladata, hogy rehabilitálja az ösztönszerűséget — írta H. Lefebvre 1968 után. — A forradalmi spontaneitásnak azonban ma többé már nem anarchoszakszervezeti a formája, hanem öngazgatású«.)

Ezek a forradalmi események szemmel láthatóan bizonyosságot tettek az összes munkáspártok és minden struktúrájuk, stratégiai koncepciójuk, programjuk sterilitása, forradalmi készültség, tehetetlenség mellett. A valódi forradalmi élcsapatnak és eszmei-politikai szervezési funkciójának hiánya természetesen rányomta bélyegét az 1968-as forradalmi események minden sikerére, illetve sikertelenségére, és ily módon újra kifejezésre juttatta a munkásélcsapat szerepének fontosságát, annak az élcsapatnak a jelentőségét, amelynek közvetítőként kell fellépnie a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeinek dialektikájában (és ez a dialektika 1968-ban sok újdonságot mutatott ki), továbbá amelynek irányítania és egyesítenie kell a különféle ösztönös megmozdulásokat és előretöréseket, és amely a baloldali erők nagy antikapalista szövetségében elősegítheti a munkásosztály vezető szerepének biztosítását, megadhatja a szükséges elméleti általánosításokat és szintéziseket. Karakterisztikus, hogy Franciaországban és Olaszországban a munkások félreérthetetlenül elvették a munkások egy bizonyos részének téziseit, amelyek a kommunista pártok mint pártok ellen irányultak. Ugyanakkor azonban — és éppen ez a legfontosabb tanulsága és üzenete az 1968. évnél — gyökeresen megváltozott az élcsapat és a munkásosztály viszonya. Ez a viszony átalakult a munkásosztály pártjának és a munkásosztály világosan tagolt, autonóm mozgalmának viszonyává, míg a munkásosztályon belül az alapvető erőt most már a munkásöngazgatás képezi; olyan viszony ez tehát, amelyben a munkásosztály szubjektuma a forradalmi akciónak, a párt pedig az eszmei fermentum, a serkentés, az irányítás és a szintézis tényezője; olyan viszony, amelyben a párt szolgálja a munkásmozgalmat és nem megfordítja.

Ezzel kapcsolatban idézzük még egyszer Lucio Magrit. Az angol olvasókhöz szóló, egyik 1970. évi cikkében, amelyben saját, 1964-ben megírt pártelméleti tanulmányát mutatja be kritikailag, kiemeli, hogy az 1968-as események Nyugaton és a kínai kulturális forradalom «kérdéssé tették a pártok és a szakszervezetek eszméjét, az ösztönösség és a szervezethez, a vezérek és a tömegek hagyományos viszonyát». Magri szerint az 1968-as események azt bizonyítják, hogy a pártra úgy van szükség, »mint tudatos élcsapatra, amelynek segítségével a munkásosztály túlhaladja saját tagoltságát és földszinti közvetlenségét«. Ugyanakkor azonban »a párt és a tömeg között lennie kell egy harmadik tényezőnek, közvetítőül közéjük kell iktatni a munkásosztály autonóm és egységes politikai intézményét« — ez a szerepe a munkástanácsoknak. Mert »a párt okvetlenül autoritáriussá és bürokratikus apparátussá válik, ha szervezeten tömeggel koegzisztál».³¹

Így az 1968. esztendő — annak ellenére, hogy ez az év a neosztálinizmus előretörését is jelzi (beavatkozás Csehszlovákiában), s habár a későbbiek folyamán megerősödött a tőkés imperialista reakció — jelentős forradalmi tapasztalatokat hozott a munkásosztály számára, olyan tapasztalatokat, amelyeket megjegyzett magának és hasznosítani fog, és ugyanakkor jelentős serkentést adott a marxista elmélet továbbfejlődéséhez.

És ismételten igazolódott az alapvető marxista tézis, hogy forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat, és megfordítva: forradalmi gyakorlat nélkül nincs forradalmi elmélet.

(Vége)

Nagy József fordítása

J E G Y Z E T E K

23. Lucio Magri: *Reflexions sur les evenements de mai*. Les Temps modernes, 1969. november, 719.
24. Uo. 718.
25. Andre Gorz: *Technique, techniciens, et toute des classes*. Les Temps modernes, 1971 augusztus—szeptember, 165.
26. Luzien Goldmann, Serge Mallet: *Debat sur l'autogestion*. Autogestion, VII. 60.
27. Henri Lefebvre: *Problems theoriques de l'autogestion*. Autogestion, I. 69—70. sz.
28. Lucio Magri: *Reflexions sur les evenements de mai*. Les Temps modernes, 1969. november, 720.
29. Uo. 221.
30. Herbert Marcuse: *Carstvo slobode i carstvo nužnosti*. Jedno preispitivanje. Praxis, 1969/I—II., 20.
31. Lucio Magri: *Problems of the Marxist theory of the revolutionary party*. New left review, 1970/60., 120., 128. A párt szerepének (és a munkásosztály szervezethez) ismételt növekedésére vonatkozólag lásd még: Andre Gorz: *The Way Forward*; Ernest Mandel: *Lessons of May*. Mindkét cikk a New left review-ben, 1968/52; J. P. Sartre: *Mase, spontanost, partiya*, Lica, 1972/3—4.

AZ IRRACIONALIZMUS SZÍNVÁLTOZÁSAI

ÁTÉRTÉKELÉSEK

Az objektum emberek feletti uralmának dogmatizmusa és merev scien-tista sematizmusa ellen lázadva az egzisztencia filozófiái azt a Nietzsche-témát fejlesztik tovább, hogy az embernek senki sem adja meg tulajdon-ságait, mert az ember a lét egészéhez tartozik. Nincs semmi sem, ami létün-ket megmérhetné, megszabhatná, mert a lét egészen kívül semmi sem léte-zik. Ezért az ember önmaga adja meg önmaga értékeit.

»Csak az értékelés adja meg az értéket: és értékelés nélkül a lét diója üres héj volna.«¹

A dogmatizmus elleni radikálisan szubjektív irracionálizmussal nyí-tó egzisztencia-filozófiák számára a kérdések újrafogalmazása Sören Kir-kegaard és Friedrich Nietzsche filozófiai hagyatékának kiteljesítésében rejlett.

Kirkegaard tragikusan önmárcangoló gondolatai »befelé fordulók«. Az autentikus emberi létezés dilemmáit kutató »szókratészi kérdés« elfor-dulása az objektum — tudat igazságaitól (Erkenntnis) új utakra vezetett. Olyan felfogáshoz, hogy az igazság nem racionális. Csak metaforikusan, szubjektív eszközökkel közölhető, mert a személyiség önalkotásának, egzisz-tencia-választásának folyamatában keletkezik, az abszolút szobjektum felé való közeledést jelenti. Ezért csak »meggyónni« lehet, ezért »Bekenntnis«. A szorongás és az egzisztencia paradoxális voltának gondolata azonban csak száz év múltán vált ismét aktuálissá, amikor a kiterelvényesülő tudomány-kritika rámutat, hogy a gnoszeologizált világkép szimbolikus-konstruált-konvencionális sémákkal operál, olyanokkal, melyek érdekosztulátumok-ból fakadnak. A megismerés a saját termékeit adta ki létnek, s így vált a lét értékke. Az értékposztulátumok rátelepedtek a létre és megnémították — mondja Heidegger. Az igazi lét nem a tudat mesterséges konstrukciója, hanem a konkrét ember itt-létezésével (Dasein) fejezhető ki.² Ez az irra-cionális létezés. Az élet irracionális, dinamikus teljességének valósága — az értelmetlen, érték nélküli levés³ — nevében lázad Nietzsche is az em-bert a merev konstrukciók abszolútumainak »örök falaiba« záró gnosze-ologizált etika ellen.⁴ A »Neked kell!« posztulálása az ember megvalósu-lását a »rossz végtelen haladványába« kényszerítette. A kanti etika »ne-gatíván megjelölt« gnoszeológiai premisszáiból a Van és a Kell; a heteronóm determináció és az eszkatológikus függőség darabokra sza-kadt embertorzképe következett.⁵ A tudományként konstituálódó etikából éppen magának az erkölcsnek a problémája hiányzott.⁶ Szerinte — s itt következtelen — nincs is erkölcsi jelenség, csupán a jelenségek erkölcsi magyarázata létezik.⁷ Mégis újraértékelést követel.⁸ Célja az igazi, az alkotó,

a totális, szabad ember.⁹ Nietzsche nihilizmusa nem is az, mert az erkölcsöt csupán »negatívan előjelezte meg«, mint ahogy azt Kant az antropológiai kiindulóponttal tette.¹⁰ A gúzsba kötő Kell tagadását az irracionális szubjektum »En akaromja« egy új erkölcs nevében végzi. Így az erkölcs mégis örök, történelmiség híján való kategória marad, noha túl a polgári szellem gnoszeologizmusán, de nem a polgári gondolatvilág egészének gonoszán is túl.¹¹ Az irracionalista naturalizmus és az erkölcs (nélküliség) kiegyenlítését jelentő, minden heteronóm hatalomtól abszolúte független akaratot szimbolizáló emberfeletti ember az értékballaszt híján levő ártatlanság (a lét) öntudata. Ezért olyan célérték (»jövőbe mutató nyíl«) lett, amely természeténél fogva — tragikusan — a »gyors majmok«, »hitvány tanítványok« torzító tükrében új bálványá fajult) amitől Nietzsche is vizsgálzott). Empirikus realitásában ez az új bálvány a taotalitárius fasiszta államban és a kultúra szó hallatára revolvert rántó »emberalatti emberben« öltött testet.¹²

Az isten tehát gyakorlatilag mégsem halt meg. Pedig Nietzsche helyesen látta, hogy az istenek halála a mesék represszív világából szabadít fel (Götzendämmerung).¹³ Marx számára a hamis tudat demisztifikálása önmagán túlmutatva a társadalmi-gazdasági lét történelmi folyamatának elidegenülési okaira és az embert lealacsonyító és elnyomó viszonyok megszüntetésének szükségszerű társadalmi akciójára utal.¹⁴ Nietzsche számára az istenek alkonya az örök visszatérés beteljesedése, a Nagy Dél kezdete; a Van és a Kell szétválasztásával mesterségesen létrehozott determinációs-eszkatologikus vonal fejlődő jellegének cáfolása. Az emberfeletti ember kiteljesedésének köre az örök visszatéréssel értelmet nyert művészi alkotásban zárul le. Színváltásai során az emberfeletti ember előbb terhet cipelő teve módján hordozza az élet súlyát, majd oroszlánként széttöri a »Neked kell!« ódon kőtábláit, hogy a játék, a szabad, korlátozatlan öserejű alkotás tér és időtlen művészi történéseben megszűnjék a partikuláris nyomorék ember, s megszülessék mint játszadozó, ártatlan gyermek.¹⁵ A művészetben megszűnik a Van és a Kell ellentéte, mert ez az ember örökkévaló és befejezett nembeliségének és az egzisztenciának igazi egysége.¹⁶

Nietzsche művészi alkotójátékának autonóm »En akaromja« a kozmosz örök, érték nélküli struktúrájába való örömteljes beolvadás. Ez a »kiteljesített naturalizmus« azért »Menschliches, Allzumenschliches«, mert benne az alkotó szenvedély dionüszoszi öserő-öröme önmagát »ex nihilo« kreálja.¹⁷ Ám a reális egzisztencia szintjén az ember az értelmetlen, céltalan történést csak a Szőke Bestia »oroszlánságának« emberalattiságával képes elviselni, vagy nem más, mint szürke embernulla.¹⁸ Az emberi valóban túlságosan is jól sikerült; embertelenné hipertrofizálódott mind a művészet absztrakt levés-ártatlanságában, mind pedig a realitás empirikus brutalitásában. És ez Nietzsche tragédiájának születése.

A FENOMENOLÓGIA VONZÁSÁBAN

A Kirkegaard—Nietzsche-hagyomány irracionalizmusának kiteljesítésére a korai Husserl racionalizmusától az irracionálisba transzponáló fenomenológiai módszer ígérkezett.¹⁹ A szubjektum—objektum viszonyt a transzendentális szubjektum tiszta tudata és ennek intencionális tárgyai közti

viszonynak értelmező fenomenológiai imanentizmus az eidetikus tudat-ontológiák kialakulásához vezetett.

A platóni ideák elméletének és a descartesi »cogito« módszerének sajátos ötvözetét képviselő fenomenológiai beállítás Max Schelert ahhoz a megállapításhoz vitte, hogy az értékek az emotionalitás intencionális objektumai. Rudolf Hermann Lotze után, aki az »érték« terminusát az »érvényesség« terminusával együtt a filozófiába bevezette, az értékvizsgálat explicite megfogalmazásban folyik, noha eddig is állandóan végighúzódott a filozófiai tanok mindegyikén.

Scheler szerint a megismerést az értékátélés szabja meg. Az ethosz megelőzi a logoszt. Az a priori értékátélésnek három rétege van: a tiszta átélés (reines Fühlen), az előnybe részesítés (Vorsichen) és az elmarasztalás (Nachsetzen), valamint a szeretet (Lieben) és a gyűlölet (Hassen). Az értékélés az objektív lét szeretetében nyilvánul meg. Ennek a szeretetnek meghatározott rendszere van (logique du coeur). Nem káotikus. Megismerésünk a szeretet parancsa (ordo amoris) szerint történik.

Scheler »a priorija« Kanttal ellentétben azt jelenti, hogy mint irracionális, lényeges, tartalmi, szubjektív és levezethetetlen kvalitások, az értékek objektíve előbb léteznek (das Sein des Wertes), de csak a reálisan létező lét (das reale, existierende Sein) értékhordozó (Werträger) közvetítésével mutatkoznak meg (die Existenz des Wertes).²⁰

A természetes, vagy gyakorlati viszonyulás csupán a létezéssel (Dasein) hoz bennünket kapcsolatba. Ellenállásba ütköző akaratumk a rajtunk kívülről értesít. A valóság ennek az átélése (Sich einsfühlen).²¹ Így alakul ki spontán értékélésünk, majd az értékbelátás, az értékismeret. Értékrend-intuíciónk tehát annyiféle, ahányféle kor és társadalmi csoport gyakorlatának »nekünk való« (für uns) világa létezik.²² A pragmatizmus ebben látta az ember egyetlen ismeret- és értékcszféráját. Scheler értékátélésének tér és időbeli különbségeiből fakadó értékperspektívizmusa az értékek abszolút, objektív, változatlan lényegének világa felé utal. A különböző »ordo amoris« világai azért érdeklik, hogy belőlük az egyetlen világlényegre következtessen. Az értékátélést a »Daseintől« a lényegig a természetes világfelfogás (melyben az adott értékrendet kételkedés nélkül elfogadjuk, átéljük), valamint a műveltséggel kialakított világfelfogás (Bildungsweltanschauung) helyett az abszolút természetes világfelfogás vezet el. Ezt a térhez és időhöz kötött gyakorlati, természetes világfelfogás különbözőségeinek ellenére is állandó, a fejlődést értékelő, minősítő modellnek tartja.²³ A »für uns« világtól ide, az »Ansichsein« világáig a fenomenológiai lényeglátás juttat el bennünket. A gyakorlati indítékokat egy sajátos technikával lépésről lépésre kell kikapcsolnunk. A nem konkrét lényeg (eidosz) a tudat intencionális tárgyainak konkrét jelenségein kell felfogni.²⁴ A világ tehát ismét kettébomlott. A dinamikus gyakorlatot az ideális, mozdulatlan lényegvilág határozza meg. A gyakorlati élet értékei másodrendűek, megtevesztők. Az embert tehát platóni eszméknek kell irányítaniok. Az értékek nem a szubjektum—objektum viszonyban alakulnak ki, hanem ennek a viszonnak az alapját képezik. Hierarchiájuk — a kellemes és kellemetlen, a vitális és a szellemi értékek — piramisát a szentség értéke tetőzi be.²⁵ Így az értékelés feltétele ismét az »isten« lesz, amely egy irracionális, emocionális élmény, egy én—te viszony racionalizálása. (Scheler istenfogalma erősen változott, nem azonosítható a szokásos istenfogalom-

mal; ezért idézőjeleztem meg.) Az értékek lényegét, rendjét a szeretet parancsa szerint a szív logikájával fokozatosan, perspektívikusan, történelmileg fogjuk fel.²⁶ Az ember csak realizálja az értékeket. Am ha azokat a »hordozóktól« függetlenül nem élheti át, akkor csupán azt realizálhatja, ami számára adva van. Hogyan juthat el akkor az »adott« mögötti lényeghez? Ezt esetleg csak a sajátos módon felfogott »Isten« teremtheti meg, s adja, hogy mi realizáljuk. Tőle függ — úgy tűnik —, hogy azokat ki milyen fokon éli át.

Az értékek platonizálását — noha az ateizmus posztulálásával — Nicolai Hartmann fejezte be. Az aporetika, a »tanácstalanság« módszere a dolgok lényegét az isteni szellemben, létezésüket az isteni akarathoz megszabó metafizikai létkeresés helyébe (melyben a valóság konkrét, sokféle léte paradoxálisan elveszett, »egybefolyt«) a világ többszörösen rétegezett, dinamikusan változó létstruktúráinak elemzését tette. Ebben a »reális világban« az eligazító, tanácsadó útjelzők az ideális értékek lesznek. Amíg Kant számára az értékkelő szabadság a kauzalitástól való függetlenséget jelentette, addig Hartmann sokszoroz. A természeti determináció fölé az értékek determinációját helyezi. Az isten helyébe az autonóm értéklet kerül. Az ember szabadsága csak az értékrealizáció elfogadásában, illetve elutasításában merül ki. Az értékek tehát nem emberiek.²⁷

Az értékek kimenekítésének kísérlete a Van, azaz az ittlétező (Dasein) világából Schelernél is és N. Hartmannnál is a metafizikán belül, a kanti dualizmus gondolatkörében rekedt meg. A metafizikai gondolkodás az érzékelhetően létező világ fölé a transzcendentális létet rendeli. A transzcendentális lét kategóriái — az Isten, az Abszolútum, a Történelem, az Értékek, az Objektív Törvény stb. — hiposztázálás eredményei. Az így felfogott lét ideálisnak, értékerejűnek tűnik, amelyhez az ember empirikus világának igazodnia kell. Az önmagát vizsgáló emberi szellem Descartes »cogito«-ja óta az »itteni és a túlonnani« harmóniáját felbontotta. Az ismeretszerzés és a lét dualizmusa éppen a (metafizikusan) gnoszeologizált ontológia miatt maradt megoldatlan.

»Az ontológia gnoszeologizálása az ember lényegének problémáját az antropológiába szorítja vissza, s ezért ontológiailag egyáltalán nem veti fel a szabadság, igazság és történelem kérdését. A szabadság az ideális értékek »erkölcsi érzeteire«, az igazság a szubjektumban megegyező képekre, a történelem pedig az értelmetlen időbeliség folyamatára, mint kilátástalan jelenre szűkül.«²⁸

SZIVÁRVÁNYKERGETÉS

Az egzisztencialista filozófiák ontologizáló problémafelvetései az emberért való aggodással ihletettek. Amde a tőkés társadalomban elidegenült ember szorongása csupán egy absztrakt humanizmus-elméletre képes, mert a fenomenológiai kutatás módszere lehetetlenné teszi, hogy a marxi koncepció lényegét megértsék; az osztályérdekek pedig meggátolják, hogy a koncepciót elfogadják.

A Létünk c. folyóirat 1973/1 számában részletesebben is bemutatásra került Martin Heiddeggernek, az egzisztencia-filozófiák egyik kiemelkedő

képviselőjének gondolatmenete. Ez a gondolatmenet a halál abszurd, de elkerülhetetlen voltánál köt ki, és a kilátástalan jelenből csupán a passzív várakozásban lát menedéket.

Az egzisztencia filozófiáinak másik nagy képviselője a francia Jean Paul Sartre. Munkássága azért is jelentős, mert fejlődésének mai szakaszában a marxizmushoz közeledik; azt az egyedül lehetséges filozófiának tartja, amelyet azonban az egzisztencializmussal akar »kiteljesíteni«. Vajon miként?

Sartre túllépi a halál abszurdításának heideggeri gyepűit. A »L'être en-soi« (magában való lét) felé törő »L'être pour-soi« (magáért való lét) azonosulása szerint a »néantizáció« (az állandó semmisülés — tagadás) dialektikus folyamata, de ez a folyamat sohasem lehet befejezett. A halál nem jelenti azt, hogy az »en-soi« és a »pour-soi« autentikus egységben egyesültek; hogy az ember csupán a halál pillanatában éri el önmagát. A halál — mondja Sartre — csak faktum, csak múlttá válás, csupán semmi-vé levés. Az »en-soi« és a »pour-soi« azonosulása az Abszolútumot, az Istent eredményezné, olyan teremtési elvet, amely egyedül a halállal determinálná a jövőt. Habár az élet a halálból is fakad, de nem a halálra létezőnk. Az ilyen felfogás minden akciót kizárna. Az Abszolútum a befejezett Van. Az egzisztencia önmegvalósító, önlétesítő jellege, az, hogy »az ember az, amivé önmagát teszi«, kizár mindenféle abszolútumot. Az abszolútum, a preegzisztenciális esszencia feltételezéséből fakadó »realista« ontológiai posztulátumok — akár materialisták, akár idealisták — a metafizikába fulladnak. Az előbbiek azért, mert olyan önámítással (la mauvaise foi) menekítenek meg felelősségérzetüktől, hogy tudatukat az objektív törvények leképzésének állítják be; az utóbbiak meg azért, mert a szubjektum azonosításában rejtik el (mint Hegel) a tudat és a valóság örök összeütközéseit.

Az egzisztencia önmegvalósító — transzcendáló jellege, ha következetes, kizárja a »túlonnani« lehetőségét. A transzcendálás a világ értelmetlenségének intuitív megvilágosodásából, az abszurdumtól való megcsömörlöttségéből fakadó igénylés. Ez a »kellés« soha be nem teljesülhetőségének abszolúte szabad aktusa, amiért az ember, annak ellenére, hogy »une passion inutile«, mégis az istenségre tör, bátran vállalja szabadságának következményeit. Sartre ideálja ezért nem a »Les Chemins de la liberté« második kötetének címszavával (Le sursi) jellemezhető hős, hanem a »Piszkos kezek« hőse.

[A transzcendencia felfogását tekintve és szigorú mércékkel mérve a vallásos egzisztencializmus nem is tekinthető igazi egzisztencializmusnak. Például Jaspers transzcendálás-fogalma az Abszolútumot tételezi, mert csak a vele való intim (közölhetetlen, »chiffre-jeles«) érintkezésben lehetséges önlétünk megragadása, az abszurdum kétségbeejtő átélésétől való szabadulás. Az élet értelmét az élet időletén kívül helyezve Jaspers így a hittel az esszenciáig jut el; még ha ez a hit nem is a »tudományos«, »esztakológikus« metafizika Istenét vallja, még ha nem is a szubjektumon kívüli, hanem a szubjektumból eredő »Kell—Van«-t jelenti is.

Ugyanez érvényes Gabriel Marcel filozófiájára is, aki szerint az egzisztenciában már benne rejlik az egzisztencia és a lényeg transzcendálása.

Mindezek miatt a vallásos egzisztencialisták humanizmusa — Heidegger szóhasználatával élve — »izmus« lesz; értékeik tehát nem humánusak. A probléma részletes vizsgálata azonban már külön témába kívánkozik.]

Sartre »abszolút szabadságának« humanitása számos ellentmondással terhes. Az autentikus ember magasztos gondolata Sartrenál meglepően megközelíti Marxot, mert ez nem egyéb

»...mint az ember teremtő hajlamainak abszolút kimunkálása, aminek nincs más előfeltétele, mint a megelőző történelmi fejlődés, amely a fejlődésnek ezt a totalitását, azaz minden emberi erőnek mint olyanak előre adott mércével fel nem mérhető fejlődését öncéllá teszi.«³⁰

Nem egyéb, mint az elidegenült világ abszurd voltára való rámutatás, ahol »... a tevékenység társadalmi jellege... mint az egyénnel szemben idegen, dologi valami jelenik meg; nem mint egymáshoz való viszonyulásuk, hanem mint alárendelődésük olyan viszonyoknak, amelyek tőlük függetlenül fennállnak és a közömbös egyének egymással való ütközéséből keletkeznek.«³⁰

Az idézetek »kihagyásai«, a kontextus »elfelejtése« nem véletlenül történik. Az idézetek azt említik, amiben Sartre megegyezik Marxszal, és kihagyják azt, amiről Sartre nem beszél, mert nem is beszélhet.

Az állandó »néantizáció« dialektikája kizárja a történelmi determinizmus lehetőségét. A történelmi determinizmus megszabadít ugyan a bizonytalanság kínjától és a felelősségérettől, de megfoszt a szabadságtól. Mint az igazság kritériuma azt implikálja, hogy a győztes hatalom egyszersmind a történelem igazsága is. Sartre ezt erőlyesen cáfolja, de amikor cáfolja, akkor nem Marxot, hanem vagy saját gondolatainak projekcióit, illetve a deformálódott sztálinista praxis pragmatizmusát veti el. Mindenestre Sartre kritikája, amelyen például az ismert »varsói plakát 1949«, frappáns módon ébreszti fel lelkiismeretünket. A klasszikus humanizmus absztrakt emberi lényegét bírálva (ahova a sztálinista személyiség = ember = tömeg = nép = párt = állam stb. absztrakcióját is besorolhatjuk) — noha saját maga is az absztrakt emberi lényeg pozícióin áll — mégis az eredeti Marxra, a *Kiáltvány* soraira hívja fel figyelmünket, miszerint a szocializmusnak nem lehetnek valamilyen »magasabb«, a konkrét ember boldogulása feletti céljai. Ne higgyük — mondja Sartre —, hogy van valamilyen Comte-féle értelemben vehető ember, azaz Nagy Lény, amely előtt hódolnunk kellene. Az ilyen hódolás legfeljebb a fasizmushoz vezet. Arra figyelmeztet, hogy az »ember« mint a történelem legfőbb célértéke elhibázott érték, mert absztrakt abszolútum. Joggal mondja tehát, hogy az embert »folytonosan meg kell teremteni«. Azonban a teremtés folyamatának szubjektív »néantizációja« a lehetőség nélküli lehetőségkeresésben reked meg. Ez a lehetőségnélküliség az absztrakt szabadság választhatatlanságának fogalmában már benne rejlik. A szabadság állandó »néantizáció«, minden létező kritikája. De egyúttal, noha destrukció és creatio ex nihilo, ugyanakkor rádöbbenés arra is, hogy »ex nihilo nihil fit«. A múlt semmi, a jelen értelmetlen. Ezért csak a jövőtől lehet determinizmust várni. Ám a jövő, a »lehetőségek felé rohanás«, az a lehető pont, ahol az »én« egzisztenciája mint az »être poursoi« egyszersmind »être en-soi« is³¹, végeredményben az örökké elérhetetlen szivárvánnyal azonosítható, mert az embernek mégis »a világban kell lennie, dolgoznia és meghalnia.«³²

Sartre szabadságfogalma az »adott« és a »kell« metafizikai antinómiáiból nem tud kikeveredni. Ha a szabadság »adott«, »van« (a dolgon nem változtat, hogy a szabadság »adottja« az állandó angazsálódás folyamata!), akkor igénylése értelmetlen, s vele a kiinduló tétel is, hogy az egzisztencia megelőzi az esszenciát, mert akkor az esszencia (a szabadság) már az egzisztenciában van. Ha pedig az egzisztencia mégis megelőzi az esszenciát, akkor, illetve ha az ember a szabadsággal lehetséges és az önprojekció az emberré válás lehetősége, akkor tehát az ember még nem szabad. Akkor a szabadság igénylés, feladat, »kell«, »még-nincs«. Ez még nem lenne baj, hiszen ez a tulajdonság a szabadság egyik lényeges karakterisztikuma, de ugyanakkor annak sincs lehetősége, hogy a szabadság legyen. Az el-lentmondást — *expressis verbis* (a néantizációval) — dialektikus egységnek nyilvánítani csupán formális megoldás. A szabadság csak metafizikai absztrakcióként jelenik meg, csupán a »valóság elvont mozzanataként« (Hegel) Nos, az absztrakciók szükségesek, ám ha könnyű is a konkrét gyümölcsökből kiindulva kialakítani a »gyümölcs« fogalmát — ahogy Marx mondja —, visszatérni ismét a konkrét általánosig már nem egyszerű dolog. Sartre a visszatéréssel küzd. Nála az abszolút szabadság elvont fogalma, »van«-ja az abszolút szükségszerűségbe transzmutál. És ezzel a humanizmus és a humánus területét el is hagytuk. Az abszolút szabad választás és angazsáltság szükségszerűségének egyedüli lehetősége, amely az ember (az általános ember) ontológiai jegyév lett, végül az értékválasztást ösztönösnek deklarálja.³³ Ezzel megnyílt az út a freudi területek kutatására és a marxizmus pszichoanalitikus »megtermékenyítésére«. Ezen az úton azonban nem annyira Sartre, mind inkább Fromm haladt.

Sartre harca az elidegenült létezés ellen, melyben »a tevékenység társadalmi jellege... itt mint az egyénekkal szemben idegen, dologi valami jelenik meg... és a közömbös egyének egymással való összeütközéséből« (Marx), éppen azért, mert az egyed, pontosabban a befejezett pszichológiai szubjektivitás oldaláról rajtol, szinte megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. Ezek a nehézségek nem az egyénből kiinduló antropológia, hanem az egyénből kiinduló ontológia miatt következnek be. Az ember két malomkő között őrlik; önmagának, de egyszerismind másoknak is létező. Ezért a »néantizáció« legnagyobb problémája az én és a mások (moi — l'altrui) viszonya, amely az osztályellentétek szintjén alul, vagy inkább kívül marad. A tudat intencionális tevékenységének »végtelenje« és az ilyen tevékenység eredménye gyanánt létrejövő »véges« egybefonódása sohasem jelenti a feloldódást. Az emberben mindig megvan a végetség és a végtelenség szükséglete. Emiatt bontja szét a metafizikai korlátait és emiatt keres magárahagyatottságának végtelenségében új arkhimédészi támpontokat. Interperszonális viszonyulásunkban így jön létre a »másra utaltságból« a »másik«, aki megsemmisít bennünket, aki lopja a szabadságunkat, aki a pokol (contrehomme) stb., de aki nélkül mégsem lehetünk. Magunkat csak a »másik« létezésén keresztül értelmezhetjük.

Sartre helyesen látja, hogy a tárgyiasulás az afirmáció feltétele, helyesen látja az elidegenült valóság történelmi pillanatának embertelen viszonyait, a »homo homini lupus« társadalmának rafinált, áruvá vált embereit, de a konfliktust öröknek tartja; primárisan pszichológiai és

nem primárisan szociális eredőjűnek állítja be. A javasolt megoldás — a szerelem irracionális egyesítő ereje — a misztikum felé hajlik.³⁴

Fejlődésének második szakaszában Sartre óriási erőfeszítéseket tesz, hogy az emberi tevékenységet történelmileg meghatározottnak ismerje meg. Így kerül a marxizmus felé. A marxizmust »kiteljesíteni« kívánó »egzisztenciális ideológia« »emlékeztető« szerepét³⁵ azonban a »néatizáció« alapfogalmainak, különösen a fenomenológiai redukcióval megzárójelezett történelmi determinizmus problémakörének teljes túlhaladása nélkül nem valósíthatja meg. Az *Egzisztencializmus és marxizmus (A módszer kérdései)* c. munkában kiemeli, hogy elfogadja azt a marxista követelményt, miszerint az antropológiában egzisztálható igazságoknak keletkezniök kellett, s azokat totalizációvá kell tenni. Arra igyekszik, hogy az embert »saját termékeinek történelmi terméke« gyanánt fogja fel. Az ember történelmi jellegét abban látja, hogy praxisával állandóan redefiniálni tudja saját magát. Interiorizált viszonyait az elszenvedett és elidézett változásokon és azok interiorizálásán keresztül képes túlhaladni. Ez az ember olyan létező, mint mi vagyunk — mondja.³⁶ Ugyanekkor fejrója a marxizmusnak, hogy

»nélkülözni a mediáció bizonyos (empirikus, szociológiai, pszichonalitikus stb. — B. F.) hierarchiáját, hogy az adott történelmi pillanatban egy adott osztályon és társadalmon belül a személyiséget és az annak termékeit termelő folyamatokat megérthesse.«³⁷

Hogy Sartre praxisfogalmának elvont jellege, melyben például a forradalom, vagy a labdarúgó-mérkőzések elemzése közé egyenlőségeket tesz, s amely mind az egyén, mind a társadalmi viszonyok objektivációit »en general« tárgyalja stb., hova fejlődik, azt majd a jövő mutatja meg.

Kiemelve, hogy az ember nemcsak felismeri a szükségszerűséget, hanem maga is megteremti, és átélésével új, emberi értelmet ad a dolgoknak, Sartre szubtilis elemzését adja az emberi alkotótevékenység pszichológiai oldalának. A belsőleg átélt elidegenülést vizsgálva önismeretünk kiterjedéséhez járul hozzá. Azonban az elidegenülés konkrét jegyeit ontológiai jegyekké változtatva korunk elidegenült valóságát sub specie aeternitatis vizsgálva, az elidegenülést a személyiség alapjának tartja. Innen pedig szubjektív akcióval nincs kiút. Az »ember saját termékeinek terméke« kijelentés így tragikus zöngét kap. Az ember lényegében embertelen. A hiányosság (la rareté) világában embertelenül bánik másokkal, a szabadság csak terror gyanánt konstituálódik. Ezek az ember »ontológiai egzisztenciáléi«. Mindennek fényében a mondás, hogy

»állandóan lehetőségeink felé projektáljuk magunkat, hogy életünk ellentmondásaitól megmeneküljünk; azokat felfedezzük, s ez a felfedezés egy új társadalmi világot nyit meg számunkra, ahol az új ellentmondások új cselekedetekre serkentenek majd bennünket...«³⁸

csupán annak a marxi tételnek konkrét igazolása, miszerint

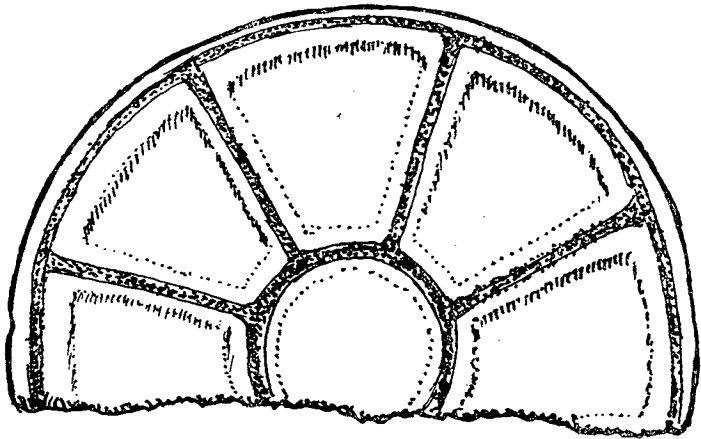
»az ember életének elidegenültsége elidegenültség marad, s annál nagyobb, minél inkább tudatában vagyunk, mint olyannak.«³⁹

Sartre ennek az elidegenültségnek valóban tudatában van.

J E G Y Z E T E K

1. FRIEDRICH NIETZSCHE: *Im-igyen szóla Zarathustra*. Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1907. 77.
2. V. ö.: MARTIN HEIDEGGER: *Holzwege*. Frankfurt/Main 1950. 238. LUKÁCS GYÖRGY: *Az ész trónfosztása*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. Heideggerről a 381–409. o., különösen a 385. o. 76. sz. idézete és interpretációja.
3. V. ö.: Uo. 295., 296., 297.
4. V. ö.: NIETZSCHE: *Zarathustra*, 189. Lényegében Marx álláspontja is ez, de az »élet és a tudomány más-más bázisának hazugságából« éppen Nietzschét cáfoló következtetésekre jut. V. ö.: MARX–ENGELS: *Rani radovi*. Kultura, Zagreb, 1961. (Ökonomisch-philosophische Manuskripte, 248–249.)
5. Uo.
6. Jenseits von Gut und Böse, 144. Idézve DANKO GRLIĆ: *Ko je Niče*. Vuk Karadžić, Beograd, 1969. 29–49. o. szerint.
7. Op. cit. Zur Genealogie der Moral, 83.
8. *Zarathustra*, 102.
9. Uo. A *felsőbbrendű ember* c. fejezet, 384–387. V. ö. még: NIETZSCHE; *Volja za moć* (Der Wille zur Macht). Kosmos, Beograd, 1937. § 298. § 332. § 1019.
10. HEIDEGGER (Holtwege—Nietzsches Wort Gott ist tot, 200–204.) szerint Nietzsche a metafizika foglya marad. Nihilizmusa nem a semmivé válást, hanem az elérhetelenedést fejezi ki. Az isten halála az érzékfeletti világ hatóerejének megszűnése, a platonizmusként értelmezett nyugati filozófia alkonya. »A metafizika az a történelmi térség, melyben az érzékfeletti világ sorssá lesz, az isten, ideák, erkölcsi törvény, az ész tekintélye, a haladás, a legtöbb ember boldogsága, a kultúra és a civilizáció erejének elfogyása és semmibe veszése.«
11. V. ö.: *Der Wille zur Macht*, § 289. § 957. § 1106. § 1019. D. GRLIĆ: *Ko je Niče*. 36–39.
12. V. ö. *Zarathustra: Az új bálványról* (65–66.), *Az ajándékozó erényről* (104.), *A tükröt hordó gyermek* (110.). VUKO PAVIČEVIĆ: *Odnos vrijednosti i stvarnosti u njemačkoj idealističkoj aksiologiji*. Kultura, Beograd, 1958; *Uvod u etiku*. Kultura, Beograd, 1962.
13. V. ö.: HEIDEGGER: I.m. 200.
14. V. ö.: MARX–ENGELS: *Rani radovi; Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, (89., 95.) valamint a *Manuskripte sorával*, melyek az ember öntermeléséről, az ateizmus közvetítő szerepének megszűnéséről, a kommunizmusról mint a jövő »energetikai« elvéről stb. szólnak (251–252.).
15. *Zarathustra: A három változásról*. 29–31.
16. LUKÁCS GYÖRGY: *Az ész trónfosztása*. A 291., 287. sz. idézete.
17. D. GRLIĆ: I.m. 105.
18. LUKÁCS GYÖRGY: I.m. 274–275.
19. A fenomenológiai módszer és Husserl filozófiájának ismertetésétől eltekintünk. Magyar nyelvű részletes elemzését VAJDA MIHÁLY végezte el. V. ö.: VAJDA MIHÁLY: *Zárójelbe tett tudomány — A husserli fenomenológia tudományfelfogásának bírálatához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. VAJDA MIHÁLY: *A mítosz és a ráció határárn*. Gondolat, Budapest, 1969.
20. V. ö.: V. PAVIČEVIĆ: I.m. 75., 80–81., 88–92. Idézi SCHELER: *Der Formalismus in der Ethik und die materielle Wertethik*. Halle, 1927. 3. kiad. 12., 268. és 272.
21. V. ö.: MAX SCHELER: *Die Wissenformen und die Gesellschaft*. Leipzig, 1926. 461.
22. KARL MANNHEIM [*Ideologija i utopija (Ideologie und Utopie)*]. Nolit, Beograd, 1968. 19.] ez a totális ideológia fogalmával fejezte ki. Mannheim voluntarista aktivizmusa a pragmatizmus szemszögéből bírálja Scheler naturalizmusának (a társadalom alapját az ösztönök képezik) és a kultúra transzcendens voltának (az értékek, stb. függetlenek a realizálódástól és a realizától) dualista felfogását. Amíg Marx a praxis kategóriájával a megismerést és az értékelést egymással feltételezett egységnek tekinti, addig Scheler szukceszivítás-tételezése a kanti Sein-Sollen dualizmusán belül marad.
23. V. ö.: MAX SCHELER: *Die Wissenformen...*, 58–59., s nem azonosítja Kant »Bewusstsein überhaupt« absztrakciójával, a tudat, az emberi természet állandó, statikus voltával. V. PAVIČEVIĆ: I.m. 71.
24. V. ö. M. SCHELER: I.m. 297.
25. V. ö.: V. PAVIČEVIĆ: I.m. 75., 80–81. Idézi SCHELER: *Formalismus...*, 109.
26. V. ö.: V. PAVIČEVIĆ: I.m. 81. Idézi SCHELER: *Formalismus...* 273.
27. V. ö.: DANILO PEJOVIĆ: *Realni svijet — temelji ontologije Nicolaja Hartmana*. Nolit, Beograd, 1960. 188–189. V. PAVIČEVIĆ: I.m. 94–119.
28. DANILO PEJOVIĆ: I.m. 203.
29. MARX: *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*. Dietz, Berlin, 1953. 387.
30. Uo. 75. V. ö. még: 440.

31. J. P. SARTRE: *Existencialism and Humanism*. London, 1957. 128.
32. Uo. 46.
33. Uo. 36.
34. A kiütkeresésnek ez a változata a marxizáló baloldali radikalizmusra, például Fromm és Marcuse munkásságára csakúgy jellemző, mint a marxizmustól teljesen elütő modern »ellenkultúrák« változataira. Theodore Roszak találóan jegyzi meg:
 »Perhaps, after all, the age of ideology is passing, giving way to the age of mystagogy. An eclectic taste for mystic, occult and magical phenomena has been a marked characteristic of our postwar youth culture since days of the beatniks.«
 THEODORE ROSZAK: *The Making of a Counter Culture — Reflection on the technocratic society and its youthful opposition*. Anchor Books, Doubleday & Co. Inc. Garden City, New York, 1969. Chap. IV. 125.
35. ZAN POL SARTRE: *Egzisztencializmus i marksizmus (Pitanja metode)* Nolit, Beograd, 1970. 151.
36. Uo. 145. és 151.
37. Uo. 54.
38. Uo. 54.
39. MARX—ENGELS: *Rani radovi*. Kultura, Zagreb, 1953. (Ökonomisch-philosophische Manuskripte 1844.) 245.

ALKOTÓMŰHELY

DÉR ZOLTÁN

PREMIER ÚJVIDÉKEN

Ezúttal a premiért — még ha az *Értelmező Szótár* szerint kerülendő szó is — külön hangsúllyal kell ejtenünk, mert nem egy darab, hanem egy színház kezdte el általa remélhetőleg hosszú és izgalmas történetét. A jelek szerint a színház szervezői is ilyen szándékkal láttak munkához. Már a darab megválasztásában is arra törekedtek, hogy a modernség és a nagyközönség igényének egyaránt megfelelhessenek. S ha már a magyar irodalom alkotásai közül választottak, s nem a vajdasági művek közül, ami — szerintünk — stílusosabb lett volna, talán nem is választhattak mást, mint Örkény István *Macskajátékát*. Nem kétséges, biztosra mentek. Az 1971-es szolnoki, illetve budapesti bemutató sikere olyan nagy volt, hogy utána Győr, Pécs, Miskolc, Szeged és Marosvásárhely is gyorsan élt az alkalommal, majd igen rövid idő alatt osztrák, finn és német színpadra is eljutott a *Macskajáték*, sőt nemrég egy londoni színház, a Greenwich Theater is bemutatta, ami magyar író művével a háború óta még nem történt meg.

A siker titkát nem könnyű röviden megfejtetni, mert nem minden rendező ugyanazt a jelentést hangsúlyozta, mivelhogy a jelentés maga is többrétű, ahogy ez a groteszk, a tragikomikus művek esetében általában lenni szokott. Egy bizonyos: a komikumnak nagy szerepe van abban, hogy ez a darab sikert sikerre halmozhat. Már maga az alaphelyzet is kínosan nevetséges: szerelmi háromszög 60—65 éves szereplőkkel! S hozzá a főhős, Orbánné, aki katalizátora a drámának, nemcsak öreg, de védtelen is a saját szenvedélyével szemben, s képtelen összebékülni az elmúlás, az öregség parancsaival. Fél lábán papucs, másikon fűzött cipő, fején egy idegen kalap — így fut ki az utcára a társbérlő macskája után, mintha egy bohózatból szalajtották volna. S van ilyen rétege a szerelemnek is, hiszen ahogy Csermlényi Viktort, a kiérdemesült, pocakos, gusztustalan, öblös operaénekest eteti, a zabálás ízlésborzoló jeleneteiben, s abban, hogy ezek a rítusok Orbánnét mégis boldoggá teszik, van valami vaksággal határos aránytévesztés. S ez a dagadt lábú, konyhaszagú öregasszony, mikor barát-

nője, Paula Viktort elszereti tőle, végigjárja a féltékenység, a megalázkodás, a sértettség, a leskelődés és a nyílt botrány egész kálváriáját. Ismerős kálvária, milliószor megírták. De így, öregemberekre osztva a szerepeket, merőben újnak hat, a humor alapját képező ellentmondás — a figurák nem hozzájuk illő dolgokat művelnek — különösen ríktó. Ezt az alapvető ellentmondást csak élezi, hogy Orbánné rabiátus és rumlis természet, érzelmes és önérzetes, hangos és pöre, s ha kijön a sodrából, szenvedélyének komikus volta csak harsányabban ütökzik ki.

Am ha csak ennyi volna, gonosz és izéstelen hecc volna szerelmének kipellengérezése. Örkeny azonban vérbeli író, s tudja, hogy egy öregasszonyt kinevetetni nem művészet. Orbánnét is úgy alkotta meg, hogy eszünkbe sem jut őt, vagyis Orbánnét bohózatbábunak hinni. Főleg azért nem, mert ez a figura nemcsak érzelmes, de okos is. Hogy Csermlényi milyen gusztustalan, erőszakos, éhes húscsomó, maga fogalmazza meg. Asszonyos esendőségeit nyers, néhol már-már vagányos keménység ellenpontozza. Felejthetetlen megnyilatkozása ennek az az eset, amikor az öngyilkosság szándékával bevett nyugtató után várja a halált, s mivel semmi nem történik, így mordul rá: »A kutyá mindenit! Mi lesz már?« A helyzet válságos, de ettől a gorombaságtól nevetségessé is válik. A következő pillanatban aztán telefon szól, a társbérliő üzletfele jelentkezik, hogy rossz a kalap. S Orbánné, mintha nem érzékelné a közelgő halál és a kalapügy jelentőségkülönbségét, a védtelen, árva Egérke védelmében »eligazítja« az ügyfelet is. Aztán képzelet el, milyen lesz a halála. Meghatottan, ismét a szeretetre, figyelemre szomjas ember érzelmességével, fölfedve, megnevezve azt, ami egész életének zűrös zaklatottsága mögött rejlik: a mély és meleg emberi kapcsolat vágját. S mikor ismét eszméletre tér, az ébrenlét első mondatát így fogalmazza meg: »Mi az? Még megdögleni sem hagyják az embert?«

Igy váltja egymást, így szűrődik össze nemcsak Orbánné alakjában, de az egész drámában kínos és megható, hősi és neveltető, teatrális és triviális. A figurák súlyt kapnak, részvétet támasztanak, de kínos és nevetséges voltak révén mégis látványná távolodnak, tragikomikus életük kis zúrjeiben önmaga esélyeit sejtheti a néző, de gondolhatja azt is, hogy talán megóvhatja magát ilyen kínos helyzetektől, ezért érezheti részesnek és egyszersmind függetlennek is magát.

S ezzel még korántsem mondtuk el a lényegét. Orbánné és partnereinek konfliktusa ugyanis mélyebb és időszerűbb jelentést is sugall. Az öreg emberek révén megvalósított szerelmi háromszög tragikomikus jellegét nemcsak a néző, de egyik-másik szereplő is érzi. Mindenekelőtt Giza, aki testvére Orbánnénak, s aki szereti őt, aggódik érte. Merőben öreg természet: korrekt, fegyelmezett, a külsőre sokat adó, előkelő öregasszony. És milliomos fiú anyja, aki valahol München mellett él, azaz sorvad egy gyógyíthatatlan betegség és a teljes magány üveg-szekrényében. Egész figyelme meggondolatlan, zűrös testvéreire irányul, óvja, oktatja, de szereti és irigyli is, ahogy a temperált zártságban élő óvatosság irigyli a veszedelmes, de eseményes életet. Hogy a polaritás ne legyen didaktikus, természetesen Orbánné is fölnevez nővére, mintaképnek tekintli.

Ezt azonban nem kell túl komolyan venni, mert lányával való vitájában nagyon is nyersen kiállítja a se víz, se hal, a »fúlzsír«-emberek érzelmi szegénységéről a bizonyítványt. A magánytól ugyanis Orbánné is szenved, s ha közelebb is van az élet sodrásához, mint nővére, benne a szomjúság is nagyobb. S ez a szomjúság a dráma során megkapó lírai motivációhoz jut, az értelmes élet föltételeit kényszeríti ki a sivárság közepette. Villamossággal tölti föl az emberi kapcsolatokat. Ha ronda is Csermlényi Viktor evés közben, ha hazudik, ha csal, Orbánné szemének vibráló iriszen át érdekessé, nélkülözhetetlenné válik, savaborsa van még a tejcsarnokos nővel való veszekedésének is. Az emlékek kigyúlnak, intenzív életre kelnek az ő fantáziájában, benépesül velük a múlt, a közönyös világból minden, amivel csak nexusa támad, életének cselekvő részévé válik. Él saját törvényei szerint fesztelenül és eltökélten, s hiába jön a csőd, öt millió száí köti a világhoz, amelyben élete lepergett. Hiába hívja, kérleli nővére, hogy menjen hozzá, Nyugatra, a gondtalan jómódba, ő marad. »Itt akarok felfordulni, Gizám« — válaszolja rávalló keresetlenséggel. Volt, aki patriotahúséget olvasott ki ebből a magatartásból, noha Orbánnétól távol áll minden elvszerűség, de az igaz, hogy a patriotizmust is a kapcsolatok tartalmassága és intenzív volta életeti. S az a tény, hogy az író rokonszenve Orbánné mellett, a nyitott, az odaadó, a vállaló, azonosuló, esendő, a szertelen, de gazdag emberség mellett van, egy percig sem kétséges. Meghódítja s hazahozza ennek vonzása Gizát is. És itthon is tartja, mert hogy ők voltak »a szép Szkalla lányok«, az csak itt igaz, itt hitelesíthető. És ez a fontos: az emberi közeg, amelyben az ember jelent valakinek, valakiknek valamit. »Akit semmibe vesznek, semmivé válik« — mondja Giza egy helyen, s ez a dráma ez ellen a semmi ellen hozza mozgásba figuráit. Ezért nőhet létüggé benne a szerelem is. S mikor ennek kudarca Orbánnéra rászakad, s ezzel a magány, az öregedés elleni harc csődje is, ebben a kétségbeejtő helyzetben jön az utolsó menedék: a macskajáték. Orbánné és társbérloje, a fakó, elárvult, ártatlan Egérke, tehát egy másik csődbe jutott asszony, négykézlábra állva, nyávogva, visongva, kurrogva, oldalogva, csúszva, hancúrozva játsszák a macskák játékát. Zavarba ejtő, röhögtető és dermesztő játék ez, de a Nyugatról hazajött, előkelő nővér úgy kacag tőle, hogy becsinál a tolokocsiba.

A semmi ellen, a közöny és elidegenültség közepette tehát Orbánné kiverekszi a tartalmas élethez szükséges kapcsolatokat, de hogy értelmes is ez az élet, azt már erős kétségeivel együtt jeleníti meg a szerző. Giza, Egérke sivárabb boldogtalanságához képest Orbánné boldogtalansága kétségkívül nyitottabb, emberibb, de a macskajáték groteskségében bizony ez az életstílus is eléggé megcsúfoltatik. S nagy kérdés, mennyi a tragikum és mennyi a komikum ebben a vigaszként és föllebbezésként is fölfogható végső rítusban.

S ezzel a rendezés kérdésénél vagyunk. Mert nem kétséges, hogy a *Macskajáték* jó előadásának az a titka, hogy a játék lengése tragikum és komikum között, a két hatásréteg egybejátszása mennyire sikerül. A londoni előadás például az érzelmes motívumokat állította előtérbe. A győri a patriotahúség líráját. Volt előadás, például a miskolci, amelyik a szereplőket övező magány sivárságát hangsúlyozta, s kísér-

tett több helyen is a szenilitásban rejlő komikai lehetőség túlságos kiaknázásának veszélye. Az újvidéki előadás rendezője, Vajda Tibor ezt a veszélyt úgy igyekezett elkerülni, hogy egyszerűen megfiatalította a szereplőket, mert szerinte — mint napilapunknak adott nyilatkozatában mondotta — sokkal nagyobb tragédia, ha a törés az ember negyvenedik életében következik be, mint hatvanegynéhány éves korában, amikor valóban afelé közeledik, hogy számot kell vetnie önmagával. Nem ragaszkodott tehát szorosan az író elgondolásaihoz, de jó érzékel teremtette meg azt a vibrálást, melyben az ellentétes hatásformák: az érzelmesség és a neveltségesség, a látvány és a kíméletlen keménység egymásba forrhatnak és csapongva, áradva, lüktetve haladhat a történet.

Mint a Pesti Színházban Sulyok Mária, itt is az Orbánnét alakító művész, Nagygellértne Kiss Júlia bizonyult a siker legfőbb zálogának: az ő temperamentumának vitalitása, öregség és ifjúság felé növekvő szenvedélyének hullámverése, megindultságai, csüggedései, pátosza és ennek száználmas fonákságai megteremtették az áramlást, melyben minden helyére kerül. Olyan erőteljes portrét festett, amely az újvidékinél sokkal nagyobb színpadon is hatásos lenne. Öröklődő, önmagát pusztító Orbánnéja a szerepépítés kivételesen szép példája: sokáig úgy fogunk rá emlékezni, mint élete eddigi legnagyobb alakítására.

A Csermleányt játszó Horváth József érezte, hogy nemcsak közönségesnek és giccsesnek kell lennie, hanem embernek is, hogy Orbánné odalehessen érte. A Gizát megszemélyesítő Tusnek Ottília finom előkelőségen jól ütött át az emberre utaltság érzése. A szegényesebben motivált Paula vonzalmának föléledésében Orbánné szerepét megéreztetni nem könnyű, legkönnyebben őt lehet negatív sémává stilizálni. S jó, hogy F. Várady Hajnalka ezzel szemben a kíváncsiság és a nyers élet utáni vágygal avatta hitelesebbé a figurát. Még nehezebb volt ezt elérnie az Egérkét életre keltő Pribilla Valériának, akinek nemcsak száználmas ártatlanságot, de partneri adottságokat is éreztetnie kellett, akárcsak a fiatal házaspárt megelevenítő Ladik Katalinnak és Fischer Károlynak, Adeláida és a pincér párszavas szerepében Ádám Olgának és Lőrincz Lajosnak. Rajta is múlt, hogy a macskajátékban — a szörnyűség, az infantilizmus mellett — a játék mámore is érzékelhető lett.

A játék! Erről még külön is szólnunk kell. A szerző előírja, hogy a játéknak folyamatosnak kell lennie. Az epikusi jellegű betétek, a nagy monológok, levelezést imitáló terjedelmes replikák jól pergő folyamattá szervezéséhez nem elég a jó ritmusérzék, gyorsítás, lassítás, súlypontképzés tehetsége, ezt prezentálta a rendező, ehhez főlszabadult, spontánul működő játékkedv is kell. A színpadi mechanizmus egyszerűsége, túlegyszerű volta ellenére a tér és idő különbségeit éreztetni, s a távolságok ellenére is természetesnek venni az előtünk pergő játék egységét, erre csak a darab áramára hangolt érzékenység, a komédiázás önfeledt öröme képesíthet. Az újvidéki előadás ennyire még nem érett. A triviális mozzanatok túlhangsúlyozása helyenként megtöri a játék iramát, a komédia harsány szólamai között a líraiság nem hangzik elég telten, az ember megcsúfolásának szörnyűsége nem éb-

reszt olyan fájdalmat, amelyet a darab kifejez. Tragikum és komikum elegyítésében az utóbbi az előbbi súlyát talán a kelletténél jobban devalválja.

Az előadás értéke azonban vitathatatlan, még ha a fölsoroltak mellett egyéb fogyatékoságai is vannak, mint például az, hogy a megfiatalított Orbánné kora és szövege helyenként nincsen összhangban egymással. De az is lehet, hogy amit hibaként említettünk, a premier izgalmaiból és az eredeti értelmezés igényéből adódott, abból a szándékból, hogy ez a bemutató valami újat is adjon a *Macskajáték*-bemutatók sorozatához. Bírálatunk részleteiből talán kitűnt, hogy ez a szándék részben sikerrel járt.

Az Újvidéki Színház vezetői a második darabot is jó érzékkel választották meg: a közönséget úgy részesítették remek mulatságban, hogy a művészet isteneit is kielégítették. Persze ezért az új sikerért is meg kellett dolgozniuk, de munkájuk értékéből semmit sem von le, inkább tájékozottságukat dicséri, hogy ismét jó lóra tettek: a *Play Strindberg* kezét születése óta Fortuna istenasszony fogja. 1969—70-ben a nyugatnémet, osztrák, svájci színházak listavezetője ez a darab volt, harminchárom színház mutatta be, hétszázszor játszották kétszázhuszezernyi néző előtt, s a francia, amerikai, lengyel, román és magyar színpadokon diadalútja azóta is tart. Nálunk először az 1969-es dubrovnikai játékokon maga a bázeli színház adta elő, az az együttes tehát, amely először vitte színre, s amelynek a mű végső formájának kialakításában is nagy volt a szerepe. Ugyanis a darab a próbákon nyerte el végső alakját.

A bázeli Komödie színház először csak arra kérte Dürrenmattot, hogy Strindberg *Haláltáncát* némi módosítások, törlések révén tegye alkalmassá arra, hogy a mai közönség is élvezhesse. Dürrenmatt úgy találta, hogy igazításokkal nem lehet segíteni ezen a darabon. A *Spiegelnek* adott nyilatkozata szerint az »elszörnyedés« készítette a *Haláltánc* gyökeres átírására. Az elszörnyedés amiatt, hogy ilyesmit játszanak.

Ilyesmit játszani! Itt meg kell állnunk egy pillanatra, hogy a szörnyűségnek mondott műről is szólhassunk néhány szót. Tartozunk is ezzel, hiszen Dürrenmatt *Play Strindberg*-je, bármennyire elszakadt is a *Haláltánc*tól, anyagát teljesen abból veszi, sőt a figurák váza és a cselekmény vonala is megegyezik az eredetivel. A *Play Strindberg* azt jelenti, hogy »Játsszunk Strindberget!«, s így nem árt tudni, mit is játszik Dürrenmatt, mi is az a valami, amit ő ma szörnyűségnek talál.

Törődni ezzel már csak azért is kötelező, mert Strindberg mégiscsak világirodalmi jelenség; Kosztolányi például *Lángelmék* című kötetében közölte róla írt esszéit. Hogy mit jelentett a Nyugat-nemzedéknek, amely a magyar nyelvterület számára mint az akkori modernség egyik képviselőjét adaptálta, erről is Kosztolányi tájékoztat a legmeggyőzőbben, s szerencsénkre éppen a *Haláltánc*ról szólva. A történet lényegét is ő foglalja össze a legtömörebben és mégis idéző erővel. Íme: »Két ember járja a haláltáncot, messze, egy tengerövezte szigeten, fenn a magányban, a várerőd toronyszobájában. Mi ez a haláltánc? A házasság haláltánca. Férj és feleség huszonöt évi házasság után marcangolja

egymást. Már kihűlt a láng, mely valaha pörkölte őket s hideg hamuban, vágyak salakjában kotorásznak. Nincs többé bor, melytől fiatalok megérzedtek, csak ecet, a szerelem nyúlós, zavaros ecetágya. Hamut esznek, ecetet isznak. Mögöttük a semmi, előttük a halál. A férj, a szürke, középszerű kapitány, már öszül, szeme vaksi, szíve beteg, gyakran összerogy, de azért még mindig önző, hazug, szószátyár, hetyke, gonosz, nem is ember ez, hanem valóságos szörny. Hozzáértő a felesége is. Amint a falon száradó babérkoszorúk jelzik, színésznőnek készült, de becsvágyát eltemetve idejött, elhervadni ura oldalán, s most a csömörtől, útálattól kábultan lesi, hogy ellensége mikor hal meg. Gyermekeiket elküldték, hogy szabadabban gyűlölködhessenek. Ennek élnek, ez tartja őket össze, emiatt nem tudnak elválni. Az asszony egy fiatalkori barátja (egyben unokatestvére is. D. Z.) véletlenül betoppan a házasság e poklába. Őt is megfertőzi a mérgezett levegő. A két roncs pedig még egyszer fellobog és tépi egymást: a férfi kidobja feleségét, s a nő szövetkezve egykori barátjával, börtönbe akarja csukatni urát, régi sikkasztás miatt, utoljára megalázní őt hűtlenségével, végkép elpusztítani. Csakhogy még a bosszúból is kiábrándulnak mind a ketten. Tehetetlen dühük nem talál többé tápot. A férfit a halál közelsége hűti le, a nőt szerelmi kudarca. Vigasz nélkül együttmaradnak, s várják ezüstlakodalmukat.«

Lehet, hogy nem túl lényeges, de az előbbieket ki kell egészítenünk azzal, hogy a darab második részében a kapitány még föllángol egyszer, sőt ekkor kerül elemébe, mert végre igazi hatalomhoz is jut, s ezt arra használja, hogy ellenfelét, Kurtot, akivel felesége megcsalta, tönkretégye. Már-már ez is sikerül, s ő gonoszul szerzett dicsősége ormára hág, amikor saját lánya keresztülhúzza számításait. A lány, akiben a szülők erőszakossága és kíméletlensége csírázak, de egyelőre üde kedvességbe rejtve. Ebbe a kudarcba aztán valóban belehal a kapitány, s a felesége, aki oly régen várt erre a pillanatra, most mégis megrendülten vonja le a konzekvenciát: szerette is, gyűlölte is, ifjúságának társa volt.

A *Haláltánc*ből Laurence Olivierrel a főszerepben az angolok nemrég nagysikerű filmet készítettek, 1968-ban a Pesti Színházban is adták a darabot. 1971-ben — bizonyára a film hatására — Déry Tibor mesteri fordításában külön könyvként is megjelent. Strindberg tehát ismét bekerült a színházi élet áramlásába. Nyomban azt is megállapíthatjuk, divatba nem jött. Arra jó volt ez a néhány emlékeztető, hogy emlékéit fölidézzé, de hogy a *Play Strindberg* magasan lekörözte, szinte lesöpörte a pályáról, az bizonyos.

S ez azért is érdekes, mert a *Haláltánc* némely tulajdonságánál fogva szoros rokonságot tart azzal a magát modernnek valló ember-szemlélettel, mely az emberben a féreg és a farkas tulajdonságait szereti hangsúlyozni. S még módszere is így totalizál. »Keresem — írta már idézett cikkében Kosztolányi —, mi ennek az értelme. Kétségtelen, hogy ilyen emberek nincsenek, vagy ha vannak, akkor kórtani kivételek, klinikai „szépesetek”. Az élettánc más. Az talán kevésbé hatásos, de váltakozó vidámságával, szomorúságával igazabb, egyszerűségében megrázóbb. *Strindberg* azonban sohasem az élettáncot írja, hanem a haláltáncot. Alakjai nem emberek, hanem titániak. Szobrokat formál,

ötszörös életnagyságban, a túlzás michel-angeli lázával. Ilyen szobor két hőse is, az egyik, a férfi, sárból van gyúrva, a másik, a nő szemé-
ből és kavicsból. Mégis oly óriásiak, arckifejezésük oly beszédes és torz
voltában is élő, hogy az ésszerű ellenvetésük el kell némulnia, mert
a lángelmét érezzük, a gyűlölet zsenijét...» »Borzalmas kísérletező,
csodálatos varázsló.« Az embereket összekötő véres cérnaszálakat »tü-
relmetlenül és haraggal« tépi szét. »De ez a mozdulat hatalmas.«

Dürrenmatt, tudjuk, úgy találta, hogy borzalmas. Vajon miért? Jó
volna, ha Kosztolányi ebben is segítene. Egy később írt cikkében ugyan-
is elárulja, hogy már ő sem érzi olyan csodálatosnak. »Nőgyűlölete fá-
raszt, mint valami mániás beteg maga-isméltése s szüntelen ellent-
mondok neki.« »... ha valaki ennyire terhelt, az még a beteget sem
mintázhatja meg. Ahhoz is egészség kell. Az orvosnak egészségesnek
kell lennie.« De vajon hihető-e, hogy Dürrenmatt is ezért találta ször-
nyűnek a *Haláltáncot*, hiszen az általa átdolgozott műben még hitvá-
nyabbak a figurák, ott még a *Haláltánc* vonzóbb emberi hangjai is el-
némulnak, s az eredetiben áldozatként szereplő rokonszenves Kurt is
nagystílusú szélhámosként lepleződik le. S leleplezését minden indulat
nélkül végzi Dürrenmatt, hiszen a világ, melyben a gengszterek törvé-
nyei uralkodnak, szerinte is megérdemli a Kurtokat, akik tönkreteszik.

S ezzel az átdolgozott változat, a *Play Strindberg* kulcsához ju-
tottunk: Dürrenmatt szemléletéhez. Ez a szemlélet nem érzi már ördö-
ginek és hatalmasnak a házastársak egymás iránti indulatait, s hogy
ilyenek léteznek, nem érzi vérlázítóknak, bűnnek, amit úgy kell meg-
mutatni, hogy dermedjen meg tőle az ember, érezze meg, hogy vége a
világnak. Rövidebben szólva: a polgári kapcsolatok bomlását nem érzi
sem tragikusnak, sem végzetesnek, sőt azt sem hiszi, hogy a Strind-
berget gyöttrő bajokra csak a polgári házasság kínál példát. Az ő világ-
és emberszemléletében a fölháborodást szkepszis és irónia helyettesíti.
S ebben a szellemben írja át a *Haláltáncot* is.

Annál magasabb szellem, hogy Strindberg keserűségét semmibe
vegye, alakjainak rajzában a romlás riasztó színeit ő is érvényhez jut-
tatja, helyenként ríktóan, máskor úgy, hogy az ember állattá züllésé-
nek szörnyűségét is éreztetni tudja. Mindezt azonban hűvös, sőt csú-
fondáros fölényvel, kívülről nézi és ábrázolja, s így a visszataszítóban
a kegyetlenség csak összetevője a képnek, melyben a nevetségesség
színei dominálnak. Ennek az Edgarnak, bárhogy vícsorog is, már nin-
csenek farkasfogai, totyakos, műsorszerűen ájulódozó, locsogó pojáca.
Alice és Kurt méltó partnerei. Egyikük sem félelmetes, acsarkodásuk
csak paródiája a nagy szenvedélynek, vitriol helyett latyak fröcsög,
kénkö helyett száraz trágya füstölög bennük és körülöttük.

De a játék, a komédia végig élvezetes. Talán azért, mert nemcsak
a *Haláltánc*, de a néző életének drámaivá stilizált helyzeteit is kine-
vetteti, tömör képletekké élezve prezentálja a halálosnak érzett bán-
tások és bántódások örök példáit, s megtanít bennünket ezeket kívül-
ről, felülről szemlélni. Módszere az, hogy a Strindberg-szöveg pszicho-
lógiai árnyalatait, egyénibb és melegebb vonásait lehántja, s az ilyen
módon pőrén maradt lényeg eleve a groteszk jelentést hangsúlyozza.
Híven az átdolgozás szelleméhez, itt már nem érezzük, hogy vérre megy
a küzdelem, inkább azt, hogy egyfajta show részesei vagyunk, ahol

szüntelenül csattannak a szóütések. Felvonások és képek helyett menetekre tagozódik a mérkőzés, mint egy boksziadalon, s bár a kesztyűk nem béleltek, az ütések erejétől csak a bábfigurák kerülnek el. A számtalan gag, vicc és ötlet is folyton kacagásra készíti a szörnyűségtől néhol meg-megdermedő nézőt.

Mert az iszonyatot keltő elfajultság azért ott van a szövegben, s a mozdulatokban is. Az a rendező, aki fél attól, hogy a játék ezt fölhi-gíthatja, találhat módot arra, hogy éreztesse. Andrzej Wajda, a neves lengyel filmrendező, aki Varsóban színpadra állította, annyira komolyan vette a boksziadalban a harciasságot, hogy amikor nála a függőny fölme-gy, Edgar és Alice mozdulatlanul állnak egymással szemben egy szorítóban, nézik egymást és üvöltenek.

Az újvidéki előadásban az volt a jó, hogy kezdettől fogva egy-másba szikráztak a kapcsolat kietlenségének és mulatságos voltának tartalmai a várerőd ugyancsak szorított jelképező toronyszobájában; hogy a gyűlöletet néhány valóban jogos csomópontra koncentrált, s így Radoslav Dorić belgrádi rendező megóvta a darabot attól, hogy nagy fortissimók gyakori ismétlésével monotonná váljék. Jó érzékkel, szerencsésen fölhasználta előbbi két rendezésének tapasztalatait — először Szarajevóban, aztán a fővárosi Atelje 212-ben állította színpadra a *Play Strindberget* —, s ezúttal nem a mű tragikus és realizti-kus jegyeit hangsúlyozta ki, hanem groteskségét.

Akik ilyen folyamatosan gyűlölnék, s mégis együtt élnek — gon-dolja az ember a *Haláltánc* láttán —, azok nem is nagyon érdekesek. A drámáknak általában meredek a lejtésük. A *Play Strindbergnek* nincs olyan lejtése vagy emelkedője, mint a tragédiáknak, itt minden men-etnek megvan a maga jellege és izgalma. A színészek kilépése a játékból, mikor bejelentik a következő menetet, ez az elidegenítő effektus csak élesebben tagolja a folyamatot. Ezért a figurákra még nehezebb szerep hárul, hogy e cezurák ellenére is éreztetni tudják a darab ér-verését.

Fejes Györgynek, aki az újvidéki bemutatón Edgart alakította, si-került maga körül folyton vibráló erőteret teremtenie. Nem volt annyira puhány po-jáca, mint Básti Lajos Edgarja a budapesti előadásban, ke-ményebb a gyűlöletben, s ez a démoni elemet juttatta beszédes hang-súlyokhoz. Szöveg alatti hangeffektusaiban, mozdulataiban, nézésében, ájulásainak fintoraiban annyira leleményes, árnyaltan színes volt, hogy pályájának csúcsára, a *Dühöngő ifjúságban* másfél évtizeddel ezelőtt nyújtott alakítására emlékeztetett bennünket. Bár hosszú ideig távol volt a színpadtól — eltekintve néhány kisebb föllépéstől —, félelmünk, hogy idegenül fogja érezni magát a reflektorfényben, mint a mikrofon-hoz szokott színészek többsége, szerencsére alaptalannak bizonyult: parádés szerepében sok árnyalatot bontott ki, s ismételten megcsillog-tatta azokat az erényeit, amelyekért olyannyira csodáltuk, amíg a sza-badkai színház tagja volt. Nem hisszük, hogy tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy mostani alakítása révén pályája új szintjére emelkedett.

Alice alakját is sokféleképpen lehet megjelteni. Egyesek pél-dául édes és szende bájjal mondják a mázsás gorombaságokat, mások blazírtan, amíg a hisztéria alkalmi el nem jönnek, a maguk módján

igen hatásosan tehát. Romhányi Ibi alakításában az volt a megkapó, hogy utálat, fölény, gyűlölet és megvetés elegyítésében a kiszolgáltatottságot is meggyőzően tudta éreztetni, így bosszújában és érzelmeségében az egymással felelő szólamok alján mindig ott volt a sorskénszer állandósága. A megtévesztésig finoman volt giccses, ha kellett, máskor úgy csattant a szava, mint egy pofon: széles skálán játszott.

A Kurtot alakító Nagygellért János is kitűnő érzékkel bontotta ki az ártatlan barátból a nagystílű szélhámost, meglepve ezzel nemcsak partnereit, de a nézőket is. Külön érdeme, hogy az utolsó jelenetben úgy tudta közölni a maga cinikus filozófiáját, hogy közben egy nyitottabb világ felől sejtette meg Edgar és Alice életének kilátástalan zárt-ságát, kisszerűségét.

Voltak kritikuskok, akik azt írták erről a darabról, hogy részleteiben igen hatásos, de nem hagy mély nyomot a nézőben. Egy német lap szerint »Mitikus Haláltánc helyett csak egy groteszk rituálé. Kilúgozza a lélektani alapozást.« A lélektani motiváció hiánya — szándékos hiány ez — vitathatatlan; Dürrenmatt modelleket alkotott, egy »házasságel-riasztó tanfolyam« mechanizmusát teremtette meg. A színésznek kell hússal, vérrrel, a maga egyéni jellemével életre varázsolnia a sémát.

Csak gratulálhatunk az újvidéki művészeknek, hogy e teremtő jellegű földadatot úgy oldották meg, hogy a *Haláltánc* paródiáját élő és mai emberi komédiának érezhettük. Komédiának, mely arányérzékre nevel, éles és józan látásra. Látásra, mely Dürrenmatt szemléletét is kívülről nézheti és fölismerheti benne a játékösztön tobzódását s e tobzódás mögött a lélek derűjét, mely vonzóbb, mint az emberről közölt minősítése. Ez a derű és arányérzék nagy hasznára lehet nemcsak a nézőnek, de irodalmunknak is, mely a maga szörnyűségeit, nyavalyáit olyan monoton folyamatossággal tudta prezentálni, hogy néha már úgy voltunk vele, mint az érett Kosztolányi volt Strindberg hőseivel: »any-nyira nyavalyások, hogy már nem is érdekesek.«

A MŰGYŰITŐK ÚTJÁT KÖVETVE

(Jegyzetek a Vajdasági Magyar Képzőművészek Képtáráról)

Szakadékok, ismeretlen emberöltők ködös fátylai választanak el bennünket múltunktól. Itt nem egy költő, író, művész írta le már »... ezen disznóhústól, bortól, lomhaságtól „medveéleletet” élő és alvó tájtól semmi sem esett távolabb, mint a szellemi élet termése.« Alig akadt egy-két ember, aki saját módos életéből kitekintett volna a »száraz kenyéren élő« művesekre is. A kastélyokban, a nagypolgárok szalonjaiban a kép, a könyv, a szobor ugyanolyan dekórum volt, mint egy ajándékba kapott váza, vagy egy — ki tudja, milyen távoli piac kalmárjának puftjáról idekerült — ezüstszelence.

Ennek a vidéknek volt bőségesen kenyérgabonája (már akinek jókora darab földje is volt hozzá!), volt nagy jószágpiaca, a saját szemétdombján tobzódó dzsentrivilága, de magasabb csúcsok felé törő szellemi élete, kulturális igénye, művelődési törekvése, népnevelő kedve, a tegnapot vagy önmagát kereső tekintete — egy rebbenésnyi, vagy semmi. Nem volt kíváncsi önmagára, csak visszfényére. Amit önmagában élt, azt valójában önmagának élte dúsán terített asztal mellett, vallásos áhítatot színlelve brokátfüggönyök mögött hedonizmusba süllyedve, s ha valaki mégis bekopogtatott hozzájuk egy festménnyel, szobrocskával, rajzzal, vagy verseskötettel, majdnem úgy fogadták, mint egy kéregetőt, akinek a legjobb esetben pár krajcárt nyomtak a kezébe.

Mégis: ha lehetetlennek tűnik is, de igaz, hogy egy ilyen gazdag tájon, ahol a »bőség kosarából« természetesen azoknak is jutott, akik az úri muri mellett olykor a művészek felé is egy-két pillantást vetettek, vagy épp csupán mint szolgalelkű filiszterek az előbbieik árnyékában a jólét valamivel nagyobb falatjait élvezhették, talán ki is nyújtották a kezüket az ilyesféle »éhenkórászok« felé, mint amilyenek a piktorok, a poéták, a vándorszínészek, a zene művelői voltak. Aztán a századfordulóban, a millennium majd tíz évig tartó ünnepi mámorában felkarolták azokat az alkotókat, így vagy úgy, rendelésre vagy belső indításra emléket akartak állítani az akkor különös színekben játszó időnek.

Ezek az emlékek valahol megvannak. Lehet, hogy egy-két elfeledett kastélyban, melynek faláról mállik már a vakolat, lehet, hogy egy-két homokvidéki kúrián, melynek díófa ajtaján láncos lakat lóg, lehet, hogy néhány volt filiszter szobájában, és azt sem tudja, hogy a nála lévő mű — melyet pár garasért vett valamikor ő, vagy az őse — mit ér.

Sok minden lehet. Mélyre kell ásni, a pókhálókat és porrétegeket lesöpörni, hogy alóluk ezek a régi értékek előkerüljenek s elénk táruljanak annak bizonyosságául, hogy kultúránk, művészetünk több mint száz évre tekint vissza. A két háború között az újvidéki Matica srpska termékenyítő erejű munkásságának nyomán nem egy íróban, alkotóban,

műgyűjtőben vált cselekvéssé az a buzdító gondolat, hogy még mielőtt mindent elnyelne a feledés és elvinnének magukkal a távozó nemzedékek, össze kell gyűjteni maradandó értékeinket. A képzőművészeti alkotásoktól kezdve a népzéne át a numizmatikáig nem egy lelkes vállalkozó akadt, hogy közülük csak két nevet említsünk: dr. Kiss Lajos és dr. Joca Milekić, de munkájuk értékes gyümölcse még mindig csak egy töredék maradt ahhoz mérten, ami ezen a tájon a képzőművészet, az architektúra, a népköltészet és a népzene terén feltárható.

A kutatók köre ma már jóval népesebb és munkájuk területe is kiszélesedett a munkásmozgalom- és az összehasonlító irodalomtörténeten keresztül a nyelvemlékekig, a néprajzig, a régészetig. Csaknem minden területen munkálkodnak már kutatóink, hogy összegyűjtsenek minden föllelhető adatot és anyagot az elmúlt másfél század, vagy más tudományágban a letűnt évszázadok hiteles nyomainak feltérképezéséhez. Mert ehhez a munkához eleddig soha nem nyújtott senki és semmi olyan nagy lehetőségeket, munkafeltételeket, mint korunk.

Pár esztendővel ezelőtt a Szabadkai Városi Múzeum arra a feladatra vállalkozott, hogy fölkutassa a magyar képzőművészek alkotásait a Vajdaságban 1830-tól 1930-ig. Kutatásainak célját a csaknem százötven műből álló tárlat megnyitása alkalmából írt monográfiájában így jelölte meg:

»Ma, a nemzeti egyenjogúság légkörében s ebben a soknemzetiségű környezetben minden nemzet és nemzetiség kultúrörökségének megbecsülése idején alapos körültekintéssel és gondossággal fordulunk a múlt műértékeinek felmérése felé. Jól tudjuk, hogy munkánk során egész sor olyan kérdéssel találkozunk, amelyek az északi és déli, keleti és nyugati központok hatását jelzik, s kisugárzó erejüket Vajdaság területére is.

Erdeklődésünk egy érdekes területe lehet a *magyarok képzőművészeti alkotó tevékenysége Vajdaságban*, mert több szállal kapcsolódik ehhez a tájhoz az itt született alkotókkal, a magyarországi művészekkel, akik itt teremtették meg legjobb műveiket, művészeink tanulmányai az ottani központokban és közös kapcsolataik Vajdaság képzőművészeti klímájával, amely egy bizonyos ideig Budapest közvetlen hatása, illetve a magyarországi művésztelepek hatása alatt volt.»

Amikor nekivágtak az útnak, éppen azt a ködöt, azt a mindent tagadó tévhitet akarták eloszlatni, hogy ezt a tájat nem fedte be minden időkre a szántóföldeknek a hazatérő barmok által fölvert pora, s nem némította el az alkotókat az egyik kastélyból a másikba áthallatszó dárídó. Nem, mert ezeknél erősebb volt a néptelen országutak, az alvó falvak és városok csöndjét fölverő művészlelkek mindenre elszántsága.

Kétségtelen — ha a műgyűjtők útját követjük — a legnehezebb feladat az úttörőkre hárult. Művészeletet teremteni ott, ahol az még nem volt. Színházi életet teremteni ott — Sterija, Kiszfaludy —, ahol még nem volt. Az irodalomnak »füves kertet teremteni« — Zmaj, Branko Radičević, Mušicki, Hiador, Vajda János, Milkó Izidor — ott, ahol eddig nem volt, és képzőművészeti életet létrehozni ott, ahol eddig értéktelen reprodukciók, giccsek áradata nélkül még ez sem volt (Jakobey, Than Mór, Mesterházy).

Bejárták az egész tartományt, mint előttük a művészek festőállvánnyal a vállukon. Hogy mit is jelentett ez az út, amelyet műgyűjtő-

ink megtettek — Vajdaság legrejtettebb zugait is felkeresve —, ma még csak részben mérhetjük fel. Ez a tárlat egy kor tanúja. Láthatjuk, hogy több mint egy évszázaddal ezelőtt olyan keménykötésű egyéniségek is akadtak, akik ezt az elhagyottnak vélt tájat képzőművészeti alkotásokkal akarták benépesíteni olyképp, hogy ezek a művek (legnagyobb részt) a Vajdaság emberét és tájának sajátos visszényeit tükrözzék.

Igaz, e gyűjtőmunkának eredményeivel — részleteiben — most ismerkedünk, mert köztük vannak olyan művészek is (Pechán József, Eisenhut Ferenc, Than Mór munkáival eddig is találkoztunk), akiknek neve, mint e táj szülőtteié, s akiknek művészete éppen Bácska vagy Bánát világát idézi: számunkra ma fölfedezést jelent. Nagy István művészetével már foglalkoztunk, most még közelebb került hozzánk, mint ahogy az eddigi tanulmányokból ezt az izgalmas alkotói egyéniséget kiérezztük. Dániel Konstantin, Vágó Pál, a bajmoki származású Stipan Kopilović alkotásai mély nyomot hagynak a nézőben. Drámai fejezet: Oláh Sándor, Pechán József, Balázs G. Árpád, Farkas Béla, Baranyi Károly, Markov Zlata, Husvéth Lajos, Nagyapáthy Kukac Péter távoli üzenete a maradandó műben...

Amikor ezt az újabb képzőművészeti monográfiát ismét fellapozom, a sorok mögül szinte kiérzem, hogy mennyi, de mennyi elfeledett mű vár még ma is felkutatásra. Balázs G. Árpád egyik legjobb festménye (*A barátok temploma*) egy homokvidéki kúrián zárt ajtók mögött alszik mohos falon, vele együtt Oláh Sándor ismeretlen portréi is... Voltaképpen csak így tudjuk fölmérni, hogy a művészettörténész áldozatos munkájával csupán a feltárás első szakaszának végére ért. »Sajnos, kutatásainknak még csak az elején tartunk, a rendelkezésre álló adatok pedig nagyon szegényesek« — olvassuk a monográfia bevezetőjében.

És ki tudja, hány szakasz áll még előttük, s hány hűséges munkatársra lesz szükségük, hogy megtegyék azt az utat, mely letűnt századainkat, ha nem is maradéktalanul, de megközelítőleg felszínre hozza, a Szabadkai Városi Múzeum galériájában bemutassa ennek a földszagú, drámai feszültségekkel teli tájnak egykori alkotóit, akik ha egy kis darab kenyérért is, egy kis sörért, vagy egy tál meleg levesért műveik legjavát adták azoknak, akik hosszas kopogtatás után mégis kinyitották előttük a kaput, s egy-egy ilyen »találkozásnak« vagy »megértésnek« köszönhetjük, hogy a művek mégis megmaradtak.

Egy kicsit későn kezdtük a műértékek gyűjtését, de jó, hogy elkezdtük, mert ma már nem is tudjuk megszámolni azokat az örökbecsű képzőművészeti alkotásokat, amelyek a minden lehetőséggel számoló műkereskedők, üzérek, ún. »rokonok« közvetítése útján külföldre, távoli kontinensekre kerültek. És ki tudja még, hány műalkotás indulhat el a jövőben is — ismerve a műkincseket rablók mindenre elszántságát — ismeretlen országok, városok felé, ha éber szemekkel nem vigyázunk arra, amink van, s nem sietünk segítségére azoknak, akik értékeinket akarják megőrizni és megmenteni a műkincseinkre éhes távoli világtól, ahol a közvetítők között európai iskolán nevelkedett »műértők« is akadnak.

MOZIVÁLLALATAINK MŰSORPOLITIKÁJÁRÓL

Az erkölcsi, esztétikai és eszmei szempontból egyaránt kifogásolható moziműsorunk új arculatának kialakítását teszi szükségessé az a tény, hogy a film — habár magának a mozinak a népszerűsége évről évré csökken — tömegességénél és természeténél fogva a legnagyobb hatású médiumok egyike. Ennek okát Vladimir Petrić a következőkben látja. Mindenekelőtt a mozgásban, hisz a mozgás az egyik legjellemzőbb életmegnyilvánulás, látványa kellemes a szemnek és közvetve a szellemnek. A másik vonzóerő a cselekmény dinamikája, amely lehet külsőségekben megnyilvánuló akció, de belső intenzitásban is kifejezésre juthat. A harmadik vonzóerő az érthetőség, a negyedik az audiovizuális érzékelés, az ötödik a film problematikájának az időszerűsége, a hatodik a filmkép érzéki hatása, amely még a rekonstruált eseményeknek is az eredetiség illúzióját kölcsönzi, a hetedik a természetesség, ami a színészek alakításában különösen kifejezésre jut, a nyolcadik a mozivásznon történetekkel való azonosulás lehetősége, a kilencedik a nagyközönség érdeklődésének és izlésének a kielégítése, a tizedik, hogy nem kell külön felkészülni a mozielőadásra.

Habár a felsorolt indítékok között nem lehet rangsorolást végezni, hisz együttvéve határozzák meg a film lényegét, mégis külön kell szólni az azonosulás lehetőségéről. A hagyományos színházban például a cselekménytől való állandó távolság, valamint a rivalda jelenléte nem tud olyan fokú azonosulásra lehetőséget nyújtani, mint a film a plánok, a kameraállás változásával, a kameramozgással, a képek természetességével. A film azt a hatást kelti, mintha a látvány a mozivászon keretein túl is kiterjedne. Már Balázs Béla megállapította: »A moziban a kamera tekintetemet magával ragadja a filmcselekménynek, a filmképnek a terébe. Mintha onnan belülről látnék mindent, körül volnék véve a film alakjaival. Nem kell nekik közölniük velem, hogy mit éreznek, hiszen azt látom, amit ők látnak és úgy látom, ahogy ők látják.« A mozi sötéttségében ülő, a tömeg ellenére is alapjában véve magányos nézőnek úgy tűnik, hogy együtt él a film hőseivel — sőt némelyik esetben a szerepében érzi magát —, hogy abban a térben mozog, amelyet a kamera megörökített. Nincsenek időbeli és térbeli korlátok. A közönségnek a látvánnyal való pszichológiai azonosulását már a legrégebbi korokban is ismerték. A moziban azonban az azonosulás nemcsak pszichológiai, hanem átfizikai is. Az előbbit a cselekmény életszerű hitelessége és a filmkép érzéki autentikussága teszi lehetővé, az utóbbit pedig a filmtechnika, amely egyre tökéletesebbé válik. Ebből az következne, hogy a film hatása közvetlen, a valóságban azonban sokkal összetettebb a kérdés.

Ezt jelezte már Gilbert Kohen-Seat is. »Sokan azt hiszik, hogy a film erejét annak alapján lehet lemérni, miként hat a társadalmi élet külsőségeire, mivel a tömegek igyekeznek követni azt, amit láttak. Ezt az erőt kétségtelenül le lehet mérni: terjedése és hatalma alapján egyaránt. De a viselkedés folyamatos változása abból az utánzásra való általános emberi törekvésből ered, amelyet hatalmas és a legkülönbözőbb embercsoportok követnek. Kétségtelenül mély nyomot fog ez hagyni a következő nemzedékekben...«

A hatás azonban nemcsak a külsőségekben, az utánzásban jut kifejezésre, hisz a film »a dolgok lényegéig hatol, föltárja az ember lelkivilágát, megvilágítja az események igazi természetét, bemutatja a valóság visszasságait, kifejezi a kor szellemét, angazsál bennünket, érzelmileg fölizgat, gondolatokat közvetít, feltárja alkotójának filozófiai felfogását, fiktív valóságként bontakozik ki«. A film tudatunkat formálja, a többi klasszikus művészeti ággal együtt személyiségünk kibontakozását segíti elő. A filmre is érvényes a tétel: »Egy embercsoport tevékenységének termékei: a nyelv, az ipar, a művészet, az erkölcsi normák, a szokások, vagy jobban mondva az általános megismerések és szimbólumok, a hiedelmek és együttélés szabályai behatolnak az egyéni tudatba és tartalmának átalakulását idézik elő.«

A film is elősegíti, hogy felébredjen a néző egyénisége, hozzájárul a világról alkotott kép kialakulásához. Ez a kép azonban, ahogyan Adam Kulik lengyel szociológus megállapítja, nem feltétlen olyan, amilyennek a film sugallja. Nemcsak a mozivászonon megjelenő audiovizuális kvalitásoktól függ, hanem a néző tulajdonságaitól is. Szerinte a film nyújtotta információkat a közönség befogadja, ha beilleszthetők a korábban kialakult világképbe, ha ismert felismeréseket ismételnek, vagy ha úgy töltik ki a hézagokat, hogy nem rombolják le az elfogadott elveket. Ha azonban a film olyan információkat nyújt, amelyek ellentétben állnak a korábban kialakított világképpel, akkor »bekapcsolódik a védekező mechanizmus«, s gondoskodik arról, hogy ne fogadja be a néző a látottakat. Ez történik például a tendenciózus, a didaktikus filmek esetében. Természetesen, ha az információk eléggé meggyőzőek, akkor a néző hajlandó módosítani a világról alkotott képet.

Csak hogy az említett világképnek a kialakulásában szerepe van a többi között magának a filmnek is, hisz mindenki kisgyerek korban kezd moziba járni. Tehát már a kezdet kezdetén a másod- és a harmadrangú filmek formálják a mozinézőket. Mivel ezek a filmek látszólag semmi mást nem akarnak, csak szórakoztatni, s hiányzik belőlük a nyilvánvaló didaktika — amit már a legkisebb néző is megérez —, észrevétlenül számunkra idegen eszmei töltésű életeszményt sugall, s az emberi kvalitások elfogadhatatlan mércéjét nyújtja. Ez a hatás kezdetben kifejezésre jut a játékban, később pedig már az ifjúság viselkedésében, öltözködésében, szerelmi életében, ideáljaiban, munkájában, tanulásában és teljes életfelfogásában. Az ilyen filmek esetében a néző tudatában vagy tudatküszöbe alatt nem kapcsolódik be a védekező mechanizmus, nyugodtan, kritikátlanul átengedi magát a mozi nyújtotta látványnak. Mivel a néző részéről mindennemű ellenállás hiányzik, ezek a produkciók gyakran a fogyasztói társadalom eszményeit, számunkra idegen mentalitást népszerűsítene, »retrográd ízlést terjesztenek, ha-

zug következtetéseket sugallnak az egyéni érvényesülés korlátlan lehetőségeiről, a történelmi folyamatok véletlenszerűségéről stb.« Különösen a teljesen ártatlannak látszó filmgiccs rejti magában ezeket a veszélyeket.

Ha mindezt figyelembe vesszük, valamint azt a tényt, hogy a moziközönség legnagyobb hányada fiatal, akkor társadalmi szempontból nem lehet mindegy, hogy mit kínálnak a nézőknek a vetítőtermek, különösen a szórakoztató filmek esetében, hisz ezek a legnépszerűbbek és a legtöbb nézőt vonzzák.

Egyes felmérések szerint Vajdaságban (és Szolvániában), ahol a legfejlettebb a mozhálózat, az 5—10 éves gyerekeknek 24 százaléka, a 14—18 éves fiataloknak 95 százaléka, a 18—21 éveseknek pedig 98 százaléka jár moziba. A 14—18 évesek évente 50—100 filmet néznek meg, tehát több időt töltenek a moziba, mint az anyanyelvórákon az iskolában!

Az üzleti szempontokra alapozott filmbehozatalunk illetékesei az elmúlt évtized folyamán mégis fokozatosan egyre inkább figyelmen kívül hagyták ezt a tényt és bizonyára a könnyű és gyors kereseti lehetőség reményében mind nagyobb arányban elárasztották mozijainkat a silányabbnál silányabb produkciókkal, úgyhogy a különféle hatások befogadására legérzékenyebb korban — akik számára nagyon könnyen a valósággal, a mindennapi élettel szemben a vágyak, a megvalósulatlan álmok világát jelenthetik — a mozi sötétjében hétről hétre vagy még gyakrabban kétes értékű illúziókkal azonosulnak.

Elretentő példaként a legtöbbnyire kétségtelenül silány olasz spagetti-westerneket szokták megemlíteni. De arra, hogy milyen elítélendő mulasztások történtek filmbehozatalunkban, a legszélsőségesebb példát, a háborús műfajban találhatjuk. A szkopjei Makedonija-film forgalmazásában láttuk 1971 nyarán a *Petróleumháború* című filmet, amelyet bizonyos Sergio Garrone rendezett. Ez a második világháborúban játszódó produkció az angolok ellen küzdő olasz fasiszta légi haderő és az olasz titkosszolgálat állítólagos hőstetteit dicsőítette egyértelműen.

Ez a nyilván kivételt képező drasztikus példa nemcsak arra utal, hogy milyen állapotok uralkodtak filmbehozatalunkban az elmúlt időszakban, hanem felhívja a figyelmet arra is, hogy nem a műfajtól függ, hogy társadalmilag elfogadhatatlan-e avalmelyik produkció vagy sem. Mindennemű előítéleteken vagy csupán feltevéseken alapuló beskatulyázás tévedés volna. Akárcsak a ponyvairódművet, a ponyvafilmet is legtöbbször a műfaj, a cselekmény vagy a történet alapján próbálják nálunk definiálni, nem pedig az állértékekre épülő világszemlélete alapján. Úgy vélik, hogy a western, a krimi, a szexfilm teszi elfogadhatatlanná a mozirepertoárt. Hogy az ilyen általánosítás milyen buktatót rejt magában, elég, ha megemlítjük a filmtörténet néhány híres filmjét, John Ford *Hatosfogat és Ó, te drága Klementína* című westernjét, Alfred Hitchcock néhány bűnügyi produkcióját, Arthur Penn *Bonnie és Clyde* című gengszterfilmjét, vagy akár Jean-Luc Godard *Kifulladásig* című híres művét, amely az egykori francia új hullám egyik nagy alkotása, de végső soron mégiscsak gengszterfilm. A műfaj tehát nem lehet mérce,

hisz a sokat emlegetett spagetti-westernek között is láttunk jó filmet. Igaz, nem sokat, de például Sergio Leone egy-két művét aligha érheti komolyabb kifogás. Ugyanígy a szexfilmnek vagy a melodrámának sem kell feltétlenül csapnivalónak lennie.

Kétségtelen, hogy moziműsorunkban sok az átlagon aluli színvonalú vagy egyenesen ponyvaprodukció, de tagadhatatlan, hogy vannak jó és művészileg igényes filmek, néha pedig kivételes alkotások is film-színházaink műsorán. Csakhogy ezeknek a száma a másod- és harmadrangú produkciókhoz képest viszonylag szerény. A filmek címe alapján ítélve — és a műsorbírálat legtöbbször ebből indul ki — az arány még rosszabbnak látszik. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a jó filmeknek rendszerint kevésbé hangzatos a címük, s a forgalmazók átkeresztelik. Így lett például a *Joe* című amerikai társadalomkritikai filmből *Ne lőj, Joe!*, az *Easy Rider* című híres alkotásból pedig *Meztelenek a nyeregben*.

A színvonalas művek azonban gyakran még a szokásosnál is gyorsabban eltűnnek a mozikból. Ezek a filmek ugyanis kevésbé tolakodóak, kisebb mértékben hívják fel magukra a figyelmet, mint a vértől csöpögő produkciók. Ekkor válik nyilvánvalóvá, milyen szegényes és gyatra nálunk a filmreklám. A filmkonfekció esetében a szokásos néhány fotó és a szokványos plakát már úgy-ahogy megteszi a hatását, és amit nem nyújt a reklám, elvégzi helyette a szájról szájra járó csendes propaganda, amelyet maguk a nézők terjesztenek. E spontán népszerűsítésnek a hiányát kellene pótolni a jó filmek esetében a megfontolt, céltudatos reklámmal. A mindennapi gyakorlatban nagyon sokszor (mert kivétel azért néha akad) ennek épp az ellenkezője észlelhető: azokat a produkciókat, amelyek önmagukban véve is agresszívok, viszonylag jobb reklám kíséri, mint a művészi igényű filmeket.

Hogy a művészileg értékes filmek propagálása milyen fontos, bizonyítja az a tény, hogy a nézők nagy része szórakozni akar a moziban. Nálunk nem végeztek ilyen irányú felmérést, de érdemes megemlíteni a franciaországi adatokat: a moziközönség 70 százaléka csupán látványosságot, feledést vagy szenzációt vár a filmtől, 15 százaléka csupán szokásból megy moziba, vagy azért, hogy agyonüsse az időt, 10 százaléka művészi élvezetet és mindössze 5 százaléka sajátosan filmművészeti élvezetet keres a moziban.

Adam Kulik lengyel szociológus azonban hangsúlyozza, hogy »a szórakozásnak nem kell feltétlenül a valóságtól, az élettől elvonatkoztatottnak lennie«. »Az, ami szórakoztató, magában foglalhatja a megismerés elemeit. Vagy másképpen fogalmazva: a szórakoztató elemek lépést tarthatnak a megismerési elemekkel. Sőt, egyedül így a helyes, ha figyelembe vesszük a nézők igényeit.«

Ezt a kívánalmat azonban a szórakoztató filmek jelentős hányada aligha elégíti ki, hisz a gyártókat a kommerszszempontok vezérik, akár csak a forgalmazókat. A filmrepertoárnak már az összetétele is utal erre. 1971-ben például a Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai szerint összesen 275 filmet importáltak forgalmazóink: 87 amerikai, 58 olasz, 28 szovjet, 28 francia, 10 csehszlovák, 10 angol, 9 lengyel, 9 nyugat-

német, 6 román, 5—5 magyar és bolgár, 4—4 keletnémet és svéd, 3 spanyol, 1—1 dán, japán és mexikói filmet, valamint a többi országból hat produkciót.

Műfaji összetétel szerint ugyanebben az évben a következő volt a megoszlás: 92 társadalmi dráma, 50 western — ebből 30 olasz —, 32 történelmi és háborús film, 30 vígjáték, 26 krimi és kémtörténet, 14 kalandos produkció, 13 szerelmi dráma és melodráma, 6 zenés és rövidfilm, 6 gyermekfilm, 5 tudományos fantasztikus film és egy rajzfilm.

Ha egy kicsit jobban megvizsgáljuk ezeket az adatokat, látni fogjuk, hogy a példaként említett egyévi filmbehozatal 275 produkciójából 201 az Egyesült Államokból, Olaszországból, a Szovjetunióból és Franciaországból, tehát mindössze négy országból származott, 74 pedig a világ többi országból. Az előző öt évben ez az arány a következőképpen oszlott meg: 1966-ban 135:73, 1967-ben 149:12, 1968-ban 190:95, 1969-ben 204:99, 1970-ben 187:89. A szocialista és a nem szocialista országok közötti megoszlás pedig így alakult: 1966-ban importált 208 filmből 56 készült a szocialista országokban, 1967-ben 216 filmből 72, 1968-ban a 285 filmből 65, 1969-ben a 303 filmből 74, 1970-ben a 276 filmből 50, 1971-ben a 275 filmből 67. Figyelemre méltóak a műfaji arányok is, habár erre vonatkozólag csak az 1971-es adatok állnak rendelkezésünkre. A repertoár egyharmada társadalmi dráma — a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ezt a kifejezést a legtágabb értelemben kell venni —, a másik harmada vadnyugati, bűnügyi és kémfilm, valamint kalandos produkció, a harmadik harmada pedig a többi műfajt képviseli. Ha figyelembe vesszük az említett adatokat, hogy a gyerekek milyen százalékarányban járnak moziba, és azt a tényt, hogy az egyévi repertoárban mindössze hat gyermekfilm kapott helyet, akkor nyilvánvalóvá válik, mekkora az aránytalanság.

Vajdasági szempontból olyan formában is jelentkezik aránytalanság, hogy a behozatal révén alakított moziműsor nem felel meg tartományunk sajátos soknemzetiségű valóságának: nem is annyira a behozatalban — bár nyilvánvaló, hogy a tartományunk ez irányú szükségleteit nem lehet csupán a magyar, román, szlovák filmművészet csúcseredményeivel kielégíteni, hanem bizonyára még a közepes színvonalú produkciókra is szükség volna —, mint inkább a forgalmazás módjában és a propagálás hiányában nyilvánul meg. Igaz, hogy Vajdaságban öt év alatt 46 mozit becsuktak: számuk 1967-ben 331, 1970-ben pedig 282 volt. De még így is Szlovénia után Vajdaságban a legsűrűbb a mozihálózat, s ezért meg kellene próbálni valami módon összeegyeztetni az anyagi számításokat a soknemzetiségű tartomány kulturális igényeivel. Természetesen ez a szokásosnál nagyobb körültekintést követel, hisz még a szomszédos országok tévéműsora is befolyásolhatja a sikert azáltal, hogy előbb mutatja be valamelyik filmet, mint amikor mozijainkban műsorra kerül. Ilyesmi Szabadkán előfordult már jugoszláv filmmel is.

Ez a példa egyben arra is utal, hogy ma már nem lehet a moziműsort találmorra összeállítani és többé-kevésbé a véletlenre bízni. Az a körülmény, hogy a nézők száma 15 343 000-ről (1967) 12 170 000-re (1970) csökkent tartományunkban és a lemorzsolódás tovább tart, szük-

ségessé teszi az állandó harcot a nézők meghódításáért. Ez pedig körültekintő, minden szempontot mérlegelő módon és felméréseken alapuló, korszerű módszerekkel készülő műsorösszeállítást igényel. Ehhez azonban a forgalmazók és a mozivállalatok szoros együttműködésére volna szükség. Erről azonban a jelek szerint szó sincs.

A moziműsorban bekövetkezett helyzetért a forgalmazók a mozi-vállalatokat, a belépőjegyek árát és a közönséget okolják. Szerintük, mivel kicsi a filmek látogatottsága, a mozik állandóan újabb produkciókat követelnek, hogy kitölthessék repertoárjukat és emiatt kénytelenek a forgalmazók a mennyiséget előnyben részesíteni. Azt mondják, a jó film drága, a mozijegy ára pedig túl olcsó ahhoz, hogy a mintegy 30 százalékos kölcsönzési díjból fedezni tudják az ilyen filmek vásárlási árát. Szerintük, ha azt akarnánk, hogy a híres premierfilmeket ne több éves késéssel forgalmazzák nálunk, hanem akkor, amikor a világvárosokban, akkor olyan összeget kellene fizetni értük, amelynek a jelenlegi forgalmazási körülmények közepette és a mostani jegyárak mellett még a fele sem térülne meg.

A mozivállalatok pedig a forgalmazókat okolják. Azt mondják, ők nem mutathatnak be mást, mint amit a forgalmazók adnak. Őket soha senki nem kérdezte meg, milyen filmek is érdeklik a közönséget. A forgalmazók rendszerint átnyújtják nekik a filmek jegyzékét, amely gyakran csak a legszükségesebb adatokat tartalmazza, vagy még azokat sem, és kész tények elé állítják a mozivállalatokat. Úgyhogy gyakran zsákbamacskát vásárolnak. Mivel a filmek látogatottsága kicsi — tavalyelőtt például az országban újabb 788 000-rel csökkent a mozilátogatók száma az előző évihez képest —, kénytelenek sűrűn váltogatni a filmeket, így teljesen ki vannak szolgáltatva a forgalmazók kényekedvének.

A forgalmazók és a mozivállalatok egymás iránti türelmetlenségének oka abban rejlik, hogy nincsenek egyenlő társadalmi és gazdasági helyzetben. A filmforgalmazást nagybani kereskedelemnek, a mozik munkáját pedig kommunális tevékenységnek tekintik, s így két különböző bánásmódban részesülnek. A forgalmazók és a mozivállalatok azonban egyaránt gazdasági vállalatok, s maguknak kell megvalósítaniuk a jövedelmet. A forgalmazók és a mozivállalatok elkeseredett harcában a forgalmazók képezik a gazdaságilag erősebb felet. A mozi-vállalatok léte attól függ, kapnak-e filmeket, hogy kitölthessék repertoárjukat, tehát kénytelenek elfogadni a forgalmazók szabta feltételeket. Ilyen körülmények között a film áruvá degradálódik, s ennek a moziközönség és az egész társadalom látja kárát.

Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a forgalmazók több filmet importálnak, mint amennyi valójában szükséges ahhoz, hogy fedje a hazai piacot — egyes számítások szerint erre 230 film is elegendő volna —, akkor mégiscsak felmerül a kérdés, miért nem folytatnak a mozivállalatok aktívabb műsorpolitikát, miért vesznek át olyan filmeket is, amelyeknek létjogosultságát mozijainkban sem esztétikai, sem eszmei, sem erkölcsi szempontból semmi nem tudja igazolni. A mozivállalatok szerint nincs módjukban szelektálni a forgalmazók által felkínált filmeket. A nagy mozivállalatok valószínűleg valóban nem sokat tehetnek ezen a téren, hisz a nagyvárosokban, amelyekben több mozi

van és mindegyik naponta legalább három előadást tart, minden megvásárolt és forgalmazott filmet bemutatnak. De a kis mozivállalatoknak, a művelődési otthonoknak és mindazoknak az intézményeknek, amelyek filmvetítéssel is foglalkoznak, lehetőségük volna a válogatásra, hisz a vidéki mozik, még ha naponta tartanak is egy-két előadást és hetente kétszer vagy háromszor váltják is a filmet, akkor sem tudják másorra tűzni az összes importált produkciót. A kis mozivállalatok és a művelődési intézmények valószínűleg üzleti megfontolásból, azért, hogy a ráfizetés kockázatát vagy esetleg magát a veszteséget csökkentsék, a könnyebb ellenállás vonalát választották.

A mozik anyagi helyzete ugyanis közismerten rossz, s még az üzemeltetési költségeket is sokszor alig tudják fedezni, az annyira szükséges modernizálásról pedig mind a mai napig szó sem lehetett. Pedig a mozik jelentős része olyan állapotban van, felszerelések annyira elavult, hogy a legelemibb követelményeket sem tudja kielégíteni. Ugyanakkor a mozinézők száma állandóan csökken: jelenleg Jugoszláviában minden ember évente átlag ötször megy moziba, Görögországban kilencszer, Romániában tizenkétszer, Magyarországon hétszer, Olaszországban tizenhatszor. A mozijegyek ára 1971 óta nem drágult, a mozik üzemeltetési költsége pedig mintegy 20 százalékkal növekedett. Mindez bizonyára oda hatott, hogy azok a mozik, amelyeknek módjában állna válogatni a forgalmazók által felkínált filmekből, első sorban azokat veszik át, amelyekről feltételezik, hogy több nézőt fognak vonzani, tehát hangzatos című, de igénytelen produkciókat.

Az anyagi szempontok mellett valószínűleg a mozik vezetőinek és alkalmazottainak képzettsége is kihatással volt az eddigi repertoár arculatának kialakításában. Friss adatok nem állnak ugyan rendelkezésünkre, de a régiek is bizonyos mértékben útmutatóul szolgálhatnak. 1967-ben 85 moziigazgató volt a tartományban: 62 állandó és 23 tiszteletdíjas munkaviszonyban. Az állandó munkaviszonyban levők között mindössze kettőnek volt egyetemi, nyolcnak főiskolai, 24-nek középiskolai, 12-nek általános iskolai, 1-nek elemi iskolai végzettsége, 15-en pedig elvégezték a szakmunkásképző iskolát.

Az elmondottakon kívül egy sokkal általánosabb körülményt sem lehet figyelmen kívül hagyni: a világ filmgyártásában uralkodó helyzetet. A világon évente 2500—3000 film készül, ebből körülbelül 80, vagy a legjobb esetben 100 jó vagy elfogadható, s ennek is legfeljebb az egytizede kiemelkedő, a többi ugyanolyan konfekció, mint amit kifogásolunk a hazai moziműsorban. Azt jelenti ez, ha a filmbehozatal a reális arányokra csökkenne, tehát az említett mintegy 230 produkcióra és a forgalmazók megvásárolnák az összes fellelhető jó műveket, akkor is 110—130 filmet a sorozatban gyártott gyatra produkcióból volnának kénytelenek kiválasztani. Meg kell említeni azt is, hogy az ázsiai országok produkcióinak legnagyobb része teljesen élvezhetetlen az európai néző számára, pedig a világ két legnagyobb filgyártó országa Japán és India. Ausztrália filmgyártása elenyésző, az afrikai országoké, egyet vagy kettőt leszámítva (Egyesült Arab Köztársaság, Algéria) még gye-rekciópőben jár, Dél-Amerika produkciója pedig nem nagy.

A forgalmazók az elmúlt időszakban egyre inkább figyelmen kívül hagyták, hogy a többi szocialista ország, valamint a nyugati országok

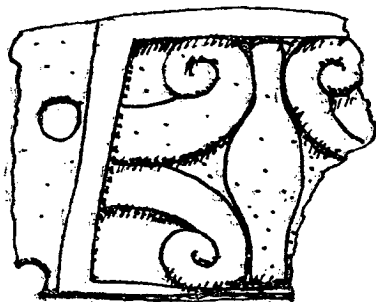
gyakorlatától eltérően nálunk nincs korhatártilalom a moziban, tehát minden filmet megnézhetnek a tíz- vagy akár a hatéves gyerekek is. A korhatártilalom hiányának a következtében az egyik végletből a másikba estünk. Annak idején például éveken át emiatt nem vásárolták meg Ingmar Bergman *Csend* című remekművét, az utóbbi időben pedig egyre több olyan kommerszfilm kerül mozijaink műsorára, amely mesze meghaladja a nézők figyelemre méltó hányadának érettségi fokát. A korhatártilalom hiányának következetesebb figyelembe vétele olyan felelősséget ró a forgalmazókra, amely egyben megnehezíti dolgukat, mert olyan repertoárt feltételez, amely a gyermekeknek és a felnőtteknek egyaránt érdekes és hasznos. Ez egy olyan középútat jelent, amely a felnőtteket bizonyos vonatkozásban kiskorúsítja, a gyerekeket pedig a felnőttek színvonalára emeli ezenkívül pedig leszűkíti a világpiacon kínált elfogadható színvonalú filmek választékát. Akármilyen irányban teszünk is engedményeket, a paradoxon fennáll. Még abszurdabb valami, hogy az elmúlt évek során a korhatártilalom hiányának a figyelembe nem vételét a forgalmazók nem arra használták fel, hogy a lehetőségekhez mérten igényesebb műsort állítsanak össze, hanem arra, hogy az indokoltnál nagyobb mértékben elárasszák mozijainkat rossz filmekkel.

Meg kell azonban említeni, hogy a forgalmazók sohasem importálhattak olyan filmeket, amelyeneket akartak, mert mindig létezett és létezik ma is bizonyos fokú társadalmi ellenőrzés. A filmeket felülvizsgáló bizottság engedélye nélkül egyetlen filmet sem volt szabad és ma sem lehet forgalmazni. A filmeket felülvizsgáló bizottság szabályai szerint nem lehet nyilvánosan bemutatni a következő produkciókat: 1) amelyek tartalma társadalmunk és állami berendezésünk, a béke és a népek közötti barátság vagy az emberiség ellen irányul; 2) amelynek tartalma sérti Jugoszlávia népeinek vagy más népeknek a becsületét és tekintélyét; 3) amelynek tartalma sérti a közerkölcsöt, vagy károsan hat az ifjúság nevelésére. Mivel a cenzúra — mint ahogyan a világon is megszokott — a filmek politikai-ideológiai-erkölcsi aspektusát vizsgálja, túlzás volna elvárni és alkotói szempontból ez teljesen abszurd dolog is volna, hogy hatást gyakoroljon a filmrepertoár esztétikai színvonalára. De tény az, hogy mindazok a filmek, amelyek társadalmilag elfogadhatatlanok, bemutatásukkor szabályos cenzori kartonnal rendelkeztek.

Mint ahogyan az a tény, hogy a jó és a híres filmek jelentős hányada kisebb vagy nagyobb késéssel — az utóbbi időben pedig egyre gyakrabban szinte késés nélkül — műsorra kerülnek mozijainkban, nem jelenti azt, hogy a repertoár kielégítő színvonalú, ugyanúgy a felsorolt objektív és szubjektív okok sem szolgálhatnak mentségül a mulasztásokért. A műsor átlagszínvonal a valószínűleg csak bizonyos — sajnos, a jelek szerint nem túl széles — határok között javítható, de bizonyára nagyobb lehetőségek kínálóznak a műfaji — bár a példaként említett gyerekfilm a legnagyobb hiánycikk a világon — és az országok szerinti összetétel módosítására, ami természetesen nem jelent automatikusan minőségi javulást. Annak ellenére, hogy a nagy filmgyártó országok produkciói szükségszerűen képezik a repertoár alapját, nagyobb körütekintéssel bizonyára a többi országban is lehet-

ne időnként találni számunkra érdekes filmeket. A jobb műsornaptárral pedig el lehetne érni azt, hogy ne kelljen olyan sűrűn bosszankodni a műfaji egyoldalúság és a minőség miatt. Hogy mit jelent ez, egy példával lehet illusztrálni: ha a belgrádi FEST-en bemutatott filmeknek valamivel több mint a kétharmadát — tehát nem is az összeset — megvásárolják és az eddiginél — a nézők szempontjából — ésszerűbb beosztásban forgalmazzák, akkor minden hétre jutna egy jó vagy legalábbis viszonylag jó film.

A mozirepertoárban történt mulasztások kiküszöbölése azonban nem jelenti azt, hogy máról holnapra megváltozik a műsor arculata. A már megvásárolt filmeknek a szabadsalma még csak ezután, soknak közöttük évek múlva jár le. Aligha tétélezhető fel, hogy idő előtt kivonják őket a forgalomból. Ebben rejlik a magyarázata, hogy a bírálatok ellenére sem következett még be nagyobb változás a moziműsorban.

OLVASÓNAPLÓ

JELLEGZETESSÉGE AZ ŐSZINTESÉG

JOSIP BROZ TITO: *Válogatott beszédek.*
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Egy könyv, amely több mint egyszerű olvasmány, több mint díszes formába öntött kulturális, vagy tudományos esemény... Egy könyv, amelynek külpolitikai missziója van, amelynek hivatása nem is csupán a gondolatok egyszerű közlése, hanem e gondolatok közlése útján különböző országok népeinek egymáshoz való közelítése.

Tito cikkei és beszédei eddig huszonkét kötetben jelentek meg hazánkban, és ehhez hozzá kell tenni még azt is, hogy ebből a huszonkét kötetből tizenöt magyar nyelven is napvilágot látott az újvidéki Forum Kiadóvállalat jóvoltából. Ennek a Budapesten megjelent kötetnek azonban külön jelentőséget ad éppen a megjelenés helye és ezen keresztül az a körülmény, hogy olyan olvasóközönség számára készült, amelyhez ilyen kompakt formában még nem jutottak el Tito szavai és ezek révén az egész jugoszláv szocialista valóság — minden törekvésével és minden problémájával egyetemben. Hadd jegyezzem meg itt mindjárt, hogy ennek a kompakt formának külön jelentőséget ad az, amit a budapesti Magyar Hírlap szögez le, a megjelent könyvet méltatva, tudniillik, hogy »az elnök beszédeinek egyik jellegzetessége az őszinteség, legyen szó az ország helyzetéről, vagy saját személyéről«. Éppen ez az őszinteség teszi hitelessé és meggyőzővé elnökünk szavait a szomszéd országbeli olvasók felé is, ez az őszinteség ad külön erőt és nyomatékot szavainak, és ezt az őszinteséget egyáltalán nem csorbítja még az sem, hogy a kiadó — mint közli, a szerző beleegyezésével — némileg megrövidítette a kötet egyes cikkeit, konkrétan a jugoszláv kommunisták forradalmi harcának ötven esztendejéről a JK SZ IX. kongresszusán elhangzott ismertetőt, valamint a kilencedik kongresszuson felolvasott beszámolót.

Tito személye — éppen következetes politikai és társadalmi törekvéseinek szilárd irányvonala folytán — nagy tekintélynek örvend szerzte az egész világon, és éppen ez a tekintély mindig is nagy figyelmet kelt Jugoszlávia véleménye iránt a nemzetközi és belpolitikai kérdésekben is. Érthető hát, hogy ennek a könyvnek a kiadója is szükségesnek érezte, hogy maguknak a cikkeknek, beszédeknek, nyilatkozatoknak a közreadása mellett először helyett rövid ismertetőt adjon Tito életéről. Ez a kis életrajzi ismertető egyebek között leszögezi, hogy elnökünk »kezdeményezője volt 1950-ben a társadalmi öngazgatásnak, majd 1965-ben a gazdaság fejlesztése és az öngazgatás kibontakozása érdekében végrehajtott gazdasági és társadalmi reformnak! Tito nagy szerepet játszott a jugoszláv népek és nemzetiségek egységes közösségének kiépítésében«. Ezek a szavak nem

csupán az életrajz szerves részei, hanem szinte azt is mondhatnánk, hogy a határon túl kiadott könyv mondanivalójának mottószerű megfogalmazását is jelentik. Mert igaz ugyan, hogy maga a könyv, a benne foglalt válogatott beszédek és nyilatkozatok szorosan véve nem erre a korszakra vonatkoznak ugyan, amelyeket a két évszám jelez, de Tito irányvonalában éppen a következetesség, azaz a szempontok szilárd változatlanlansága a legjellegzetesebb és legértékesebb vonás, s így az 1950-nel kapcsolatban említett társadalmi öngazgatás és a második mondatban jelzett, népeket és nemzetiségeket szilárd közösségbe összefogó szerep ugyanilyen jellemző a könyvben felölelt, az 1969 márciusában megtartott IX. kongresszustól az 1973. évi áprilisi szövetségi általános gyűlésig terjedő és azóta is tartó időszakra is.

Nem lehet céloom a könyvbe foglalt beszédek és nyilatkozatok méltatása és politikai kiértékelése, hiszen ezt a kiértékelést mindennapi gyakorlatunkban, a hirdetett elvek megvalósításáért folytatott folyamatos politikai harcban végezzük el, és kell is elvégeznünk. A könyvbe foglalt anyag előttünk már egyébként is régebb óta ismert, sőt mindennapi életünk, törekvéseink szerves részévé vált. Ha tehát a kötet anyagát idézem, ez inkább csak afféle leltározás, hogy lám, mindezek a gondolatok, izléses kiállítású könyvbe gyűjtve, most odakerültek az északi határon túli magyar nép olvasó- és értékelőközelségébe is. Ebből a szempontból állapítom meg, hogy a könyvbe foglalt beszédek sora a IX. kongresszuson elhangzott beszédekkel és beszámolóval kezdődik (s ez az anyag a kötetnek több mint egyharmadát képezi), s szinte ebből kiindulva öleli fel az utóbbi évek nagy társadalmi, belpolitikai és külpolitikai kérdéseit is. A belpolitikai témák közül hadd említsem meg az alkotmány módosítására vonatkozóan a szövetségi szkupstina elé terjesztett javaslatot, a JKSZ választmányának 1971. évi első és 1972. évi második ülésén elmondott megnyitó, illetve záróbeszédet, az 1972. szeptember 10-én Prijedorban, a kozarai hősi eposz harmincadik évfordulóján elmondott beszédet, amely egyrészt a történelmi múlt értékeire utal, másrészt pedig a felbukkanó nacionalizmus veszedelmeire is figyelmeztet, aztán a JKSZ elnökének és végrehajtó irodájának levelét, amely azóta is mindennapjaink szabályozó dokumentuma, s így e kötet anyagának is mintegy a mondanivalót összesítő gyűjtőpontja, továbbá a zágrábi Vjesniknek adott nyilatkozatokat, a Szerb Szocialista Köztársaság társadalmi-politikai aktívája, valamint a belgrádi egyetem professzorai és hallgatói előtt elmondott beszédet, a KSZ harmadik értekezletének záróülésén az ifjúsággal kapcsolatban elmondott beszédet (amely mellékesen szólna külön érdeklődésre is számot tarthat a magyarországi olvasóközönség előtt, hiszen Magyarországon nemrég született meg az ifjúsági törvény!), valamint a szövetségi általános gyűlésen 1973. április 23-án elmondott expozét. Mindezek lényegében szervesen beletartoznak nem csupán a levél, hanem nagyobb távlatot tekintve, a IX. kongresszuson elfogadott határozatok irányvonalába, úgyhogy nyugodtan elmondhatjuk, hogy a Kossuth Könyvkiadó gondozásában megjelent Tito-kötet a belpolitikai témakört tekintve szerves egészet ad, amely alkalmas arra, hogy a magyarországi olvasóközönséggel is lényegbevagyóan megismertesse a jugoszláv szocialista törekvéseket, és az ezek megvalósítása közben előálló, néha veszedelmeket is jelző, de szoros összefogással és következetességgel megoldható és fokozatosan megoldódó problémákat.

A belpolitikai kérdések mellett azonban egészen természetesen legalább ugyanilyen mértékű érdeklődésre számíthatnak a határon túli olvasó előtt hazánk nemzetközi téren kifejezésre juttatott törekvései is, és mivel Tito beszédei, nyilatkozatai ebben a tekintetben is híven tükrözik azt a jugoszláv irányvonalat, amely elválaszthatatlanul beleszövődött az elkötelezetlenek imperialistaellenes és a szabadságjogok megvalósítására irányuló erőfeszítéseibe, magától értetődik, hogy a Budapesten kiadott könyvben helyet kapott például a nairobi egyetemen 1970 februárjában elmondott és az afrikai országok problémáival, valamint a gyarmati uralom fennmaradt

törekvéseivel foglalkozó beszéd, valamint az elkötelezetlen országok lusaikai értekezletén elmondott beszéd csakúgy, mint a Nixon, valamint Brezsnyev jugoszláviai tartózkodásakor elhangzott pohárköszöntő; továbbá a Tito moszkvai látogatásával és a Lenin-rend átvételével kapcsolatos beszédek és nyilatkozatok, no meg az angol királynő jugoszláviai látogatásával kapcsolatban a BBC-nek adott nyilatkozat is.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy ez a Budapesten megjelent kötet hazánk tükré — Magyarország felé. Ez a tükör a valóság, a mindennapok országútja mentén áll, akár Stendhal írói tükré, és őszintén és hitelesen tanúskodik hazánk következetes bel- és külpolitikai, társadalmi, gazdasági törekvéseiről, az ezen a téren elért eredményekről és az utunkba kerülő problémákról, a nemzetiségi kérdés népeket és nemzetiségeket egybefogó megoldásáról és az ezzel kapcsolatos polgári, liberalista ízü kinövésekről. Ez a kötet, illetve e kötet Budapesten való kiadása is tanúság arra, hogy Tito és Jugoszlávia szocializmust építő tevékenységének jelentősége messze túlnő határainkon, hogy igazságaink nem jugoszláv igazságok, hogy törekvéseink nem szemellenzők közé szorított törekvések, hanem hasznosan és mások előtt is tanulságosan tárulnak az egész világ elé. Ennek a jelentőségnek az elismerését jelzi e könyv határon túli kiadása is, éppen ezért örömmel üdvözljük. Maga a könyv azonban nemcsak nálunk kélt örömet és elégedettséget, hanem teljes elismeréssel fogadta a magyar vezető sajtó is. A Magyar Hírlapban Tatár Imre például így kommentálja:

»Jozsip Broz Tito beszédeinek magyar nyelvű kiadása hozzásegít ahhoz, hogy jobban megismerjük déli szomszédunk életét — egyben az elnök szerepét, tevékenységét. Mind a sikerekben, amelyeket Jugoszlávia elért, mind a problémák megoldásában — a fasizmus elleni legendás harcától a mai napig — kiemelkedő érdemei vannak a 82 esztendő politikusnak. Törhetetlen energiáját, harckészségét, vezetői kvalitásait is híven tükrözi a kötet.«

A Népszava arra mutat rá, hogy e könyv kiadása is jelzi a Jugoszlávia és Tito iránt világszerte megnyilvánuló érdeklődést. A Magyar Nemzet a könyv kapcsán megemlíti a *Sutjeska* című filmet is, amelyet éppen most vetítettek a budapesti mozikban, s kiemeli, hogy a magyar olvasó a könyvből és a filmből is világos képet kaphat a jugoszláv nép erőfeszítéseiről. A Népszabadságban pedig Szántó Jenő igen sok, a könyvből vett idézettel mutat rá arra, miképpen jut kifejezésre Jugoszlávia szocialista törekvése bel- és külpolitikai síkon egyaránt, s leszögezi, hogy Magyarország »politikai közvéleményében nagy az érdeklődés mind a jugoszláv testvérpárt, mind a szocialista Jugoszlávia belső helyzete és nemzetközi tevékenysége iránt«.

Mindenhhez talán még csak azt kell hozzátennünk, hogy Tito könyvének budapesti kiadása minden bizonnyal nyomatékosan hozzájárul ahhoz, hogy az elkövetkező időben még jobban megismerjék egymást s ezzel még közelebb kerüljenek egymáshoz a két ország népei.

A kötet Fencsik László szerkesztésében jelent meg, csaknem 400 oldal terjedelemben, ötezer példányban, szép kiállításban. S ha van valami észrevételünk vele kapcsolatban, az csupán annyi, hogy bizonyára jó lett volna, ha feltüntetik valahol a fordító nevét — még akkor is, ha nem szépírodalmi kiadványról van szó.

KOLOZSI TIBOR

HASZNOS SOROZAT

MILOŠ NIKOLIĆ: *Razvoj ideje radničkog samoupravljanja.*

MILAN M. MILADINOVIĆ: *Osnovna moralna svojstva komunista.*

Dr. DUŠAN NIČIĆ: *Samoupravno odlučivanje u radnoj organizaciji.*

Dr. STIPE ŠUVAR—PRVOSLAV RALIĆ—VARGA LÁSZLÓ—Dr. KOČA JONČIĆ: *Politika međunacionalnih odnosa u kulturi.*

Radnički univerzitet, Subotica, 1973.

A Szabadkai Munkásegyletem 1973-as kiadványai azt bizonyítják, hogy ez az intézmény is felzárkózott a politikai irodalom legjelentősebb kiadói közé. Az elmúlt évben több sorozatot indított, s azzal, hogy két nyelven jelennek meg kiadványai, nagymértékben biztosítja a község ilyenemű szükségleteit.

Az *önigazgatás elméletben és gyakorlatban* című sorozatban eddig négy kötet jelent meg. Közülük kétségtelenül Miloš Nikolić tanulmánya érdemel megkülönböztető figyelmet. A szerző remekül megkomponált munkájában nyomon kíséri a munkásönigazgatás eszméjének fejlődését a marxista és általában a szocialista irodalomban. Idézetekben bővelkedő tanulmánya röviden, de mégis átfogóan ismerteti mindazokat az eszmei áramlatokat, amelyek alapul szolgáltak, vagy kihatottak a jugoszláv öngazgatási elmélet kibontakozásához.

A munkásönigazgatás eszméje — állapítja meg Nikolić — még akkor is, amikor teljesen háttérbe szorult és elhanyagolták, része volt a munkások forradalmi harcáról és az új szocialista társadalmi rendszerről szóló elméleteknek. Különösen érvényes ez a megállapítás a marxista elméletre.

Az első öngazgatásra vonatkozó elképzeléseket megtaláljuk már a szocialista utópisták, Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen munkáiban, később pedig Louis Blanc, Louis Auguste Blanqui, az első orosz szocialisták közül pedig Ny. G. Csernisevszkij, A. I. Herzen és mások műveiben. Az ő idejükben a munkásosztály még nem képezett társadalomformáló erőt. Inkább a nyomor jellemezte, mint az erő. Ezzel magyarázható, hogy ezek a szerzők a polgárok, nem pedig a munkások öngazgatásáról beszéltek. Figyeljük meg, hogyan jelentkeztek az első eszmék, amelyek a polgárok által történő társadalomirányítást szorgalmazták:

Saint-Simon volt az első, aki a magántulajdon megszüntetését és a társadalmi tulajdon bevezetését követelte. Nála, mint ahogy Engels mondta, »a pillantás zseniális széleskörűségét fedezzük fel, amelynek folytán a későbbi szocialistáknak csaknem valamennyi, nem szigorúan gazdaságtani gondolata csírájában már megvan«.

Ugyanakkor ismeretes az is, hogy a nagyszerű gondolkodó nem ismer-te fel az osztályellentéteket. Ő a lakosságot »munkásokra« és »henyélőkre« osztotta. Az előbbieket közé odasorolta nemcsak a bérmunkásokat, hanem a gyárosokat, a kereskedőket és a bankárokat is.

Charles Fourier elsőként mondta ki, hogy a szocialista társadalom alapsejtjeiben a közügyekről maguk a tagok határoznak. Ugyancsak elsőnek fogalmazta meg a társadalmi munkamegosztás túlhaladásának szükségességét is.

Robert Owen volt az első, aki a gyakorlatban is megpróbálta megvalósítani a munkásönigazgatás eszméjét. Engels róla a következőket mondja: »Minden társadalmi mozgalom, minden valóságos előrehaladás, amely Angliában a munkások érdekében létrejött, Owen nevéhez fűződik.«

Louis Blanc nevéhez fűződik az eszme, hogy a gyárakban a munkások maguk válasszák meg az igazgatót, s az államnak csak ellenőrző szerep jut.

Ő mondta ki először, hogy az új társadalomban dolgozzon mindenki képességei, s részesüljön a javakból szükségletei szerint.

Louis Auguste Blanqui beszél először az élcapat szerepéről. Ő hangsúlyozta először, hogy a forradalmat ilyen merész és öntudatos harcosok vívhatják meg. Szerinte a hatalmat először a forradalmi államnak kell megragadnia, s az a feladata, hogy irányítsa az ipart és a mezőgazdaságot. Az öngazgatás csak később jutna szerephez a pénzügyek igazgatásában.

Csernisevszkij és Herzen a szocializmusnak orosz körülmények közötti megvalósításával foglalkoztak.

A szerző a továbbiakban részletesen ismerteti a szocialista gondolkodók öngazgatásra vonatkozó nézeteit s azokat a próbálkozásokat is, amelyek Oroszországban, nyugaton pedig Németországban, Olaszországban és Angliában történtek az öngazgatás eszméjének megvalósítására.

A sorozat második kötete szintén hézagpótló mű. Milan M. Miladinović a kommunisták erkölcsi arculatáról értekezik. Viszonylag nagy terjedelmű tanulmányában nemcsak a forradalmár kommunista erkölcsi jellemzőit teszi vizsgálat tárgyává, hanem magát a forradalmi etikát is. Mondanivalóját a párttörténet gazdag tárházából vett példákkal szemlélteti. Ez a tárgyalási módszer igen eredményesnek bizonyul, mert az olvasó így száraz elméleti fejtegetések helyett egy eddig még nemigen alkalmazott prizmán át is tanulmányozhatja pártunk történetét megalakulásától kezdve a népfelszabadító harcokon át egészen napjainkig.

Különösen érdekesek az írónak azok a fejtegetései, amelyek a bíráló és az önbírálat mibenlétével foglalkoznak. Miután megállapítja, hogy a bíráló egyik eszköze a társadalmi és erkölcsi haladásnak, leszögezi: »A kommunisták nagysága abban áll, hogy forradalmi osztályt vezetnek, ami annak megváltoztatása érdekében a valósághoz való állandó kritikai viszonyulást követel. A minden létezőnek bírálata azonban — ha az társadalmunk alapvető értékeit teszi kérdésessé — számunkra elfogadhatatlan.«

Az önbírálat a szerző megfogalmazásában a bíráló magasabb fok. Itt az egyén, a párt, a társult munka alapszervezete stb. ad önértékelést saját munkájáról, politikai és eszmei nézeteiről. Az önbírálat célja, hogy javítson az eddigi tevékenységen, kiküszöbölje a hibákat, s lendületet adjon a munkának.

Ha a kommunista nem képes önbírálatra, ez arra vall, hogy érzéketlen lett a különféle társadalmi fogyatékoságok iránt. Más szóval az ilyen kommunista eltávolodik a marxista eszméktől és feladja világnézetét.

A sorozathoz tartozó harmadik és negyedik kiadvány tartalmilag mindennapjainkhoz kapcsolódik.

Dušan Ničić az öngazgatási döntéshozatalt vizsgálja a munkaszervezetekben. Íme néhány közcím a tanulmányából:

Az öngazgatási szervek üléseinek célja és jellege. Az öngazgatási szerv munkájáról szóló ügyrendi szabályzat. Az öngazgatási szerv elnökének munkája, munkamódszere és az ülésen való szerepe.

Már ezekből az idézett címekből is kitűnik, hogy ennek a könyvecskének ott kellene lapulnia minden munkástanács tag zsebében, de nem kétséges, hogy haszonnal forgathatná a munkaközösség minden dolgozója.

A negyedik kiadvány szintén mindig időszerű kérdéssel foglalkozik. A címe: *Nemzetiségi politikánk a művelődési életben.*

Dr. Stipe Šuvar a kultúra marxista szemléletéről és a nemzeti kultúrák problémáiról ír. Megállapítja, hogy a »marxista tanok értelmének összességéből és a marxizmusból következik, hogy a kultúra, amennyiben a szabad életnek, az ember anyagi és szellemi szükségletei szabad kielégítésének fogjuk fel, akkor valójában az ember történelmi fejlődésének lényeges értelme és csak az osztály nélküli társadalom teszi lehetővé a társadalmi közösség minden tagjának a kultúra szabad kisajátítását.«

Miután áttekintést ad e kérdés elméletének fejlődéséről, a nemzeti kultúrák vizsgálatakor abból indul ki, hogy nincsen független és önmagából eredő kultúra és civilizáció.

Ami a nemzetiségi viszonyokat illeti, a polgári társadalmakra jellemző, hogy ott a burzsoáziának létszükséglete, hogy saját osztályérdekét az egész nemzet érdekének tüntesse fel. A szocializmusban a munkásságnak ugyanez a feladata: a nemzetnek úgy kell fejlődnie, hogy szociális értelemben egyre inkább azonos legyen a munkássággal.

A polgári társadalmakban az egyes burzsoáziák közötti harc következményeként megtörténhet, hogy a hegemónista politika sárba tiporja az ellenfél kultúráját is. A szocialista társadalom örökségül kapja a nemzetek kulturális egyenlőtlenségét, csakúgy, mint gazdasági és politikai különbségeit. Tendencióként tehát továbbra is fennáll a nagy, illetve a nagyobb nemzetek kulturális expanziója a kisebbek rovására.

A szerző a továbbiakban egész sor konkrét példával bizonyítja, hogy ezt a szocializmusnak szem előtt kell tartania, s számolnia kell az ebből eredő vizállyal, amely a kisebb nemzetekre leselkedik.

Prvoslav Ralić a kulturális tevékenységre ható eszmei-politikai irányzatokat vizsgálja. A nemzeti kultúrák fejlődését gátló eszmék közé elsősorban azokat sorolja, amelyek ellenzik a nemzeti nyelv használatát. Ide tartozik a történelmi alapot nélkülöző hagyományokkal való visszaélés, a nemzeti kultúráink közötti hazug rangsorolás, a jugoszláv kultúra fogalmával való jelenlegi visszaélések, a kulturális egyeduralmi igény és a kulturális beolvadás eszméje stb.

Varga László a népek és nemzetiségek 1945 utáni kulturális fejlődésének társadalmi feltételeit boncolgatja. Az elmúlt időszakot — 1945-től kezdve — három szakaszra bontja, s így teszi vizsgálat tárgyává a felmerülő problémákat. A közelmúlt történéseire vonatkoztatva megállapítja, hogy egy látszólagos öngazgatási rendszert építettünk, amelyben a kultúra és a nemzetiségi kultúra zsákutcába került.

Nem elég azonban a végsőig folytatni az eszmei csatározásokat, hanem gyökeresen változtatni kell azon az állásponton, amely a kultúra elidegenítéséhez vezetett.

Dr. Koča Jončić tanulmányában azt bizonyítja, hogy a munkásosztálynak érdekében áll a népek és nemzetiségek kultúrájának fejlesztése. Egyebek között megállapítja: A munkásosztálynak nincs más vagy előbbrevaló érdeke, mint Jugoszlávia fejletlen és képzetlenebb nemzeteinek és nemzetiségeinek fejlődése, továbbá, hogy a gyáripari teljesítőképesség növelésével párhuzamosan lehetővé tegye, hogy a dolgozók anyanyelvükön képezhessék magukat, saját kulturális egységük kereteiben, s hogy használni tudják a gépeket, azokkal egyenrangúan termeljenek a fejlettebb nemzetiségű dolgozókkal és — akárcsak azok — felhalmozzák a világ műszaki és egyéb vívmányait.

ÁGOSTON ANDRÁS

EGY ÉLETMŰ BETETŐZÉSE

LŐRINC PÉTER: *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején 1880—1918.*

Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1973.

Lőrinc Péter könyve a Hungarológiai Intézet kiadásában a Tartományi Tudományügyi Közösség és Zrenjanin város támogatásával jelent meg, s egyike azoknak a műveknek, melyek úttörő jellegüknél fogva nemcsak a

hazánkbeli magyar társadalomtudományi kutatások megkezdésének szükségességére hívják fel a figyelmet, de amelyeket az egyetemes magyar társadalomtudomány jelentős adalékként tarthatunk számon. Nem vitás, hogy a századforduló teljes társadalmi, gazdasági, irodalmi, művelődéstörténeti stb. képe mindaddig hiányos marad, míg el nem végezzük a regionális kutatásokat és a feltárt anyag értékelését. Csak ezután léphetünk fel az egyetemesség igényének követelményével.

Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós, a Magyar Televízió riporterevel készített interjújában említette, hogy a komplett megismerés felé vezető út a tudományban a mind kisebb egységek alapos megismerésére való törekvés, mely a teljes egész legkisebb árnyalatainak »finomságát« s ezzel egyúttal a jelenség lényegének mind tökéletesebb megközelítését, megértését teszi lehetővé. Úgy érezzük, e tétel igazsága mind a természettudományi, mind pedig a társadalomtudományi kutatásokra egyaránt vonatkoztatható.

A regionális kutatások megkezdése az európai, valamint a monarchiai viszonyok általános ismerete nélkül elképzelhetetlen. A helyes értékelés csak ezeknek az általános ismereteknek mind átfogóbb elsajátítása teszi lehetővé, s kihathat a már meglévő értékek kibővítésére, vagy azok revidíójára.

Lőrinc Péter könyve sokoldalú kutatás eredménye. Levéltárak okmányai, megyei jegyzőkönyvek, az egykori egyletek, társulatok jegyzőkönyvei és egyéb kiadványai, az egyes szerzők nyomtatásban megjelent s a témával kapcsolatos művei, sőt a szerző visszaemlékezései is alapul szolgáltak a megírásakor.

A századforduló jelentős polgári szociológusainak munkássága művelődéstörténetünk izgalmas kérdései közé tartozik. Lőrinc Péter munkája rávilágít arra, hogy nemcsak a Jászi Oszkárok életművének felmérése igényel alapos, körültekintő ismeretet, de a bánáti társadalomtudomány egykori művelőinek felfedezése, értékelése is a legnehezebb és legkomplexebb feladatok elé állítja a mai kutatókat. Már maga a címadás megindoklását is szükségesnek tartja a szerző: »A századforduló bánáti polgári magyar nyelvű társadalomtudománya (1880—1918) címet adtam könyvemnek, s a cím sokatmondó, de — kínosan pontosnak kívánt pontatlanságában — egyúttal semmitmondó, mintsem — mondó is. Azt mondom benne: „magyar társadalomtudomány”. De lehet-e ezt egy szóban pontosan meghatározni és elhatárolni: a természettudományoktól, a másnyelvű, vagy a nem bánáti ilyenmű irodalomtól, tudománytól?!« (6.)

Mindezeknek tudatában a szerző azt is megállapítja, hogy 1880 és 1918 között a magyar nyelvű társadalomtudomány »volt Bánátban (számban) a leggazdagabb és (minőségben) a legértékesebb.« (6.) »Magyar nyelvű« társadalomtudományról beszél a szerző, annak ellenére, hogy német, szerb, sőt román nyelvű társadalomtudományi írások is nagy mennyiségben láttak napvilágot az egykori Bánátban, ami természetes is, a terület nemzetiségi viszonyait figyelembe véve. De éppen azok a nemzetiségi írók, tudósok, akiknek jelentősége nem marasztalható el, amikor a bánáti társadalomtudományról beszélünk, éppen ők, legértékesebb tanulmányaikat általában magyar nyelven jelentették meg (Goldis László — Vasile Goldis: *A nemzeti kérdés*. Arad, 1912; Jaša Tomić: *A földműves szegénység*. 1897, szerb, magyar, német nyelven; dr. Juga Velimir: *A magyarországi szerbek*. Bp. 1913; hogy csak a legfontosabbakat említsük meg).

Általában a háromnyelvűség jellemzi (magyar, szerb, német; magyar román, német) a bánáti társadalomtudomány művelőinek munkásságát. A szerző a probléma alapos ismeretében »a magyar megjelenési-közlési nyelvet, írányelvet« (7.) tette mércéje alapjául. Így kaptak helyet műveiben Poznán Jolán, Juga Velimir, Szentkláray (Nedić) Jenő, Moldován Gergely (Gligor Moldoveanu), Vasile Goldis, de a szerb Krsta Iskruljev is, aki »teljesen kétnyelvű volt és magyarul megjelent írásait maga is írta magyar nyelven.« (7.)

A magyar szerzőkkel kapcsolatban is felmerültek bizonyos kétségek. Az elbírálás tárgyává itt a »hol« kategóriát tette a szerző, lévén szó olyan

egyénekről, mint Czirbusz Géza (Becskekerc, Temesvár, Szeged tartózkodási helyei, többek között), Finácsy Ernő (Pancsova, Budapest), Somfai (művei Pesten, Becskerekben jelentek meg), hasonlóképpen Farkas Geiza, Aszlányi Dezső vagy Nagy Sándor. Így Lőrinc Péter a bánáti szerzők és a Bánátban megjelent művek íróit is »bánáti íróknak« keresztezte el. Braun Róbert, a magyarországi szociográfia megalapítója nem volt bánáti származású. A szerző mégis sokszor hivatkozik rá, mivel »bánáti tárgyú könyvvel kezdte működését«. (8.)

A szerző művének egyik legjelentősebb tulajdonságai közé tartozik az, »hogy szinte csupa ellentmondásos embert mutat be« (257.), ami így első látásra, olvasásra is a századforduló légkörét varázsolja körénk. »Ellentétes a világ, ellentmondásosak a helyzetek, az emberek, az írók: a tudományos írók is.« (257.) Éppen ezért az értékelés a legnehezebb feladatok közé tartozik. Sokszor úr tátong a szándék, a mű és a gyakorlati megvalósítás között az ismertettek esetében. A tudós, az író áll itt szemben az egyházi személlyel, a sovíniszta politikussal, földesúrral vagy a bankárral. A korhoz, társadalomhoz kötött egyén küzd itt a tudományos igazságot felismerő humanista tudóssal, s e küzdelem rányomja bélyegét a századforduló szerzőinek műveire, melyek pont az eklektikusság révén válnak a századforduló jellegzetes, izgalmas kérdéseivé. Az ellentmondásosság felbontása, kilúgozása, a felvetett problémák megválaszolása, a helyes értékek kimutatása a különféle, egymástól eltérő, sokszor összeférhetetlen elvek, elméletek és a gyakorlat között — ez Lőrinc Péter könyvének jellemzője. Úgy érezzük, annak ellenére, hogy néhányszor elől a szerző »a nézetek kritikái elemzésé«-től (Poznán Jolán esetében például: *Magyarok és a Balkán-szlávok*), s csupán az írók »felfogásának megismerése és ismertetése a nemzetiségi kérdést illetően is« a célja (194.), a marxista módszerek sokoldalú alkalmazása az esetek legtöbbszörében a helyes értékrend felállítását eredményezte.

A bemutatásra került írók, tudósok »Janus-arcúságá«-nak (ahogyan maga a szerző nevezte Szentklárayt, de ugyanez jellemző a bánáti, sőt az összmagyarországi polgári szociológusokra, szociográfusokra stb.) objektív okai mellett, Lőrinc Péter csak érinti az egyéni, lélektani okokat is az ellentmondások feloldásában, ami természetesen, teljes egészében nem magyarázható meg, de az igazság maximális megközelítéséhez sokban hozzájárul. A lélektani elemzést, fejtegetést egy más alkalomra ígéri a szerző. »Itt megelégszem azzal, hogy a társadalom ellentmondásosságával magyarázzam az egyesek ellentmondásait.« (260.)

A bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudomány értékelése nemcsak vidékünk szűk kereteire korlátozódik Lőrinc Péter művében: a kor polgári társadalomtudományához való viszonyainak elemzése is helyet kap a műben, csakúgy mint a kettő viszonya »a tiszta marxizmushoz«. (261.)

A továbbiakban szeretnénk kitérni Lőrinc Péter könyvének részleteiben való bemutatására. Már az első fejezetben (*A bánáti társadalomtudomány társadalmi forrásai*) adva vannak azok a szempontok, melyek elválaszthatatlan kísérői az egyes jelenségeknek, sajtóról, egyletekről, nőkérdésről, vagy éppen nemzetiségi kérdésekről lett légyen szó.

A bánáti polgári társadalomtudósok viszonyulása a problémák megoldásához 1.) a valóban segíteni akarás; 2.) valamint az objektíve a rendszer fennmaradásán való munkálkodás kettősségéből adódik; azzal, hogy a többség »a közép — (azaz a dzsentri-nagy) birtok terjedését, erősödését óhajtja biztosítani«. Közös érintkezési pontja azonban mindkettőnek az, hogy »a problémák megoldásához a tudományt is segítségül hívja«. (25.)

Az előbbieket a gyakorlatban a szellemi tunyaság felszámolását is célul tűzik ki. A polgári kultúra terjesztésében igyekeznek egyesíteni a dolgozókat, kispolgárokat és proletárokat (szabad liceumi előadások, a különböző tanfolyamok, a TMKE előadásai stb.). A szerző tárgyilagos elemzés során azután kimutatja, hogy mindkét irányzat (Jeszzenszky-Czirbusz; De Potterék, Poroszkayak — Pap Gézáék, Talliánok) egyazon eredményt ért el a szándék különbözősége ellenére is, mert a forradalom helyett a kompromisszum útját választva, munkásságuk a gyökeres változások kikerülésére

irányult. Ugyanakkor helyesen állapítja meg a szerző: »a demokrata Új Magyarországért folytatott harc — polgári keretek között ugyan (S. K. K. kiemelése) — de jóval magasabb szintre emelte mind a kispolgárt, mind a proletárt és szegényparasztot, aminthogy a politika terén is nagy lépést jelentett volna előre — a polgári demokrata (agrárkérdést megoldó, nemzeti kérdést megoldó, persze nemzetiségi és munkáskérdést nem megoldó!) köztársaság«. (35.)

A *Lapok és társulatok* című fejezetben a Torontál, az egyesület évkönyveinek és az egyéb sajtótermékek bemutatására törekedett a szerző, amelyek a »mindenkori kormánypártok szubvencionált közlönyei voltak« (37.), de a társadalom égető kérdéseit nemcsak a napi hírekben, hírmagyarázatokban érintették, hanem tudományosan is feldolgozták. Lőrinc Péter rögtön meg is jegyzi, hogy »Tudatosan, a leszerelő politika érdekében foglalkoztak« a tudósok »politikai tudományokkal, államelmélettel (...), sőt a társadalomtudományokkal, szociológiával«, de volt közöttük olyan is, aki »meggyőződésből lépett a haladás útjára« (37.), ám végül mégis a leszerelő politika eszközüvé vált. Így Jankó Ágoston, De Pottere és mások az úri Magyarország ideológusaiként alkották műveiket, míg Farkas Geiza, Stern Lázár, Somfai János, Jeszenszky Ignác és Czirbusz Géza a demokrata Új Magyarország harcosai voltak.

Lőrinc Péter az 1897-es évet »Bánát fejlődésében határkönek« nevezi. »A polgári út 1897-ben járhatatlanná vált. (...) A határkö leszűkíti a polgári zseni jelentőségét is, átadva a megoldási lehetőségeket, s ezzel a nagyszabásúságot, nagyvonalúságot is — az öröklő proletárnak.« (227.)

A telepítési mozgalom és az annak szükségességét bizonyító tudományos irodalom ebben az évben teljeseedik ki. Ekkor jelennek meg Jeszenszky Ignác *A kiáltó szó*, Farkas Geiza *A fényűzés*, Jaša Tomić *Zemljoradnička sirotinja* (szerb, magyar, német nyelven) és a *Pametno nazarstvo* című könyvek, melyeknek elemzését, értékelését is elvégzi Lőrinc Péter. Ugyanakkor Nagy Sándor *A jobbság története Magyarországon* (Nagybecskerek, 1891) című könyvére is felhívja a figyelmet, bár a szerző nem volt bánáti, de mégis itt jelentette meg művét, mely Acsádi 1908-ban, Pesten kiadott művének előzményeként, egyenes ágú őseként értékelhető.

Kutatásai során több ilyen egyenes ágú ősr bukkann a szerző, habár ezeknek száma nem elegendő arra, hogy a vidékünkre jellemző, megkésztettség bélyegét feloldja, de annak ellensúlyozására mindenképp alkalmas, és további kutatásokra ösztönöz.

Ugyancsak e fejezetben elemzi Lőrinc Péter a bánáti szabad líceumok munkáját, természetesen társadalomtudományi vonatkozásban.

A munkásképző egyesület, valamint a munkásgimnázium működése is a szellemi egyenlőség jegyében történik, egyfajta figyelemeltérítés a társadalmi egyenlőtlenség felszámolására irányuló harc veszélyéről.

A korabeli hasonló egyesületektől minőségileg jelentősen különböznek a bánáti egyesületek. Előadói között Somfai, Farkas, Czirbusz, Stern Lázár is helyet kaptak csakis, mint az úri Magyarország képviselői, de ugyanez a kettősség jellemző a legjelentősebb megyei lap, a Torontál tartalmára is (legalábbis a háború kitöréséig).

Az egyesületek tanfolyamainak megszervezése az »egységes kultúrájú«, »azaz az úri, polgári kultúrájú Magyarország« megteremtésének jegyében történt, a forradalmi megmozdulások »leszerelése« érdekében. (52.) A TMIKE évkönyvei jelentős anyagot szolgáltatnak jelentések, sőt egyes előadások leközlése formájában az egyesületek munkájának felmérésére. A gazdasági egyesületek, olvasóköri, kaszinók munkája is a fent ismertetettek jegyében történt.

Az egykori Torontál vármegye legnívósabb, leghaladóbb folyóiratát, a Magyar Dél is e fejezetben ismerteti a szerző. Ennek munkatársai Lengyel Ernő, Gozdsu Elek, Draskóczy Ilona, Franyó Zoltán stb., a Nyugat írógárdája közül: Ady, Bíró, Szomori stb. voltak, de napvilágot láttak Kunfi és Bresztovszky egyes szocialista cikkei is. E lap elemzése Lőrinc Péter kijelölt témáján belül marad, egyben utalva a completebb elemzés

elvégzésének szükségességére. Általában Lőrinc Péter könyvének fejezetei mindenkor a további kutatómunka igényét sürgetik. Több esetben annak körvonalait, irányát is meghatározzák, egyben jelezve, hogy műve kiindulópont, egy sokoldalú munka kezdetét jelenti csupán, és egyben kötelez annak elvégzésére.

A harmadik fejezet a századforduló bánáti szociográfiái viszonyait ismerteti a korszak írói műveinek tükrében. A szerzőt idézzük e fejezet ismertetésének kezdetén, annál is inkább, mert kifejtett nézetével mindenben egyetértünk: »A szociográfia volt polgáraink, volt a társadalomtudomány, az ideológia szellemivé tett anyagi bázisa. Erre az alapra épült a tudomány, a szociológia és szociális politika, tehát ennek feltárásával kell kezdenem, annál is inkább, mert ez az anyagi, gazdasági-társadalmi bázisa minden komoly marxista igényű történelem-kutatásnak, így a művelődéstörténeti kutatásnak is.« (66.)

A korabeli statisztikai kimutatások, felmérések egész sorozatát felhasználja a szerző, de az idézett adatokat mindenkor kritika tárgyává is teszi, helyesen látva meg, hogy a korabeli szerzők egyike-másika gyakran alkalmaz téves adatokat igazának bizonyítása céljából, vagy éppen a hiányos ismeret következtében. A kimutatások fényt derítenek a nemzetiségi összetételre, az osztálytagozódásra, a birtokok megoszlására; összevetés történik Bácska, Torontál, Temes és Krassó megyék esetében is.

A kivándorlással kapcsolatos adatok, valamint a kivándorlás okainak elemzése is jelentős része ennek a fejezetnek. Központi helyet foglal el Lőrinc Péter művében ez a fejezet azért is, mert a felvetett problémák helyes megválaszolása az ismertett statisztikai adatok nélkül meddő kísérlet lenne. A korszak ellentmondásosságának objektív tükröképét, lényegét ezek az adatok tartalmazzák. Szentiványi Ferenc, Braun Róbert, Jankó Ágoston, Bodor Antal, Vizeki Tallián Béla, Marton András nevét kell megemlíteni, kiknek táblázatait Lőrinc Péter felhasználja. Legfontosabb kérdésnek az egykori birtokstruktúrát, a birtokelosztást tartja, mely az 1897 és 1906 közötti osztályharcos időszak gordiusi csomóját képezi. Ennek szemzőgéből értékelni szerzőnk a már említették műveit, kiknek viszonyulása e kérdéshez az új, demokrata Magyarországért, vagy pedig az úri Magyarországért folytatott küzdelem jegyében történik.

Jeszzenszky Ignác fejtegetése a törpebirtokosok és napszámosok keresetével kapcsolatban Marx ismeretében történik (1887), amire a szerző külön lábjegyzetben hívja fel a figyelmet, megjegyezve: »Érdekes, hogy ez a kisvárosi pap ismeri Marx *Kapitálját* és a faluval kapcsolatban profitról, járadékról és munkaberről beszél. Ebben az időben a *Kapitált* még senki sem fordította magyarra.« (103.) Íme még egy adat, mely a megkésettéssel, a provincializmus bélyegével száll vitába!

A bánáti társadalomtudományi írók elsősorban a falu szociográfiájával foglalkoztak, míg »a város társadalmi keresztmetszeté«-re kisebb mértékben irányult figyelmük. Versec, Pancsova, Fehértemplom, Becskeerek, Kikinda szerepeltek műveikben.

A bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudomány ismertetése, értékelése nem volna teljes, ha az egyes szerzők vizsgálati módszereivel nem ismertetne meg a szerző bennünket (IV. fejezet). Itt azt hiszem újra felfedezésszámba megy Cirbusz Géza, az antropogeográfia (»ember-földrajz«; »művelődés földrajz«, 143.) egyik magyarországi megteremtője munkásságának kivonatos ismertetése, aki 1910 előtt Temesvárott és Nagybecskerekben is tanárkodott. A módszer majdnem mindegyikük esetében eklektikus, amit különböző tényezők határoznak meg, így egyfelől az egyház, birtok, az állam hatása, másfelől az egyre izmosodó munkásmozgalom, a nemzetiségi mozgalom. A származás jelentős mértékben befolyásolja őket szintén, csakúgy, mint az a kérdés: az új, demokrata Magyarország, vagy az úri Magyarország apológiája íratja-e velük műveiket. Európai viszonylatban viszont a sokszínű filozófiai, szociológiai stb. irányzatok módszertani megoldásainak szűkebb vagy szélesebb körű ismerete jelentősen befolyásolta az elemzett szerzők módszertani ellentmondásainak sokszínűségét.

E fejezet bemutatásra került szerzői: Czirbusz Géza, Farkas Geiza, Somfai János, Jankó Ágoston, Szentkláray Jenő, Moldován Gergely.

A *Nemzet, faj, vallás* c. (V.) fejezet, úgy érezzük, több esetben csak ismerteti, utal a címben feltüntetett problémákra, az értékelés viszont gyakran elmarad (Poznán Jolánnál például). Az ún. »múltba vetített nemzeti koncepciót« veszi a szerző »gőrcső alá« (189.), és a társadalmi-szociális kérdés szempontjából közelíti meg azt. Itt nemcsak magyar szerzők műveit ismerteti, de Velimir Juga, Moldován Gergely és Poznán Jolán egy-egy írása is elemzés tárgyát képezi.

A telepítés problémája szorosan kapcsolódik az egykori agrárpolitika — szociális politika (VI. fejezet) kérdéséhez, mely a Darányi-féle 1900-as országos értekezleten központi helyet foglalt el. Lőrinc Péter felhívja a figyelmet arra, hogy a többi megyéhez viszonyítva a bánátiak magas számban képviseltették magukat. A felszólalások, javaslatok ismételten két csoportba oszthatók: »Az egyikbe sorolnók a földesurakat és főispáni, püspöki parlamenti képviselőket (...) és a nagybirtok gazdasági és politikai ügynökeit (...), a másik csoportba Jeszenszkyt egymagát, akinek a leszerelő politika koncepciója őszintén fakadt szívéből, aki azt hitte, hogy az értekezleten valóban a mezőgazdasági proletariátust képviseli.« (223.)

A telepítés célja (még Jeszenszky esetében is) a »magyarmentés« volt, tehát az agrárkérdés a nemzeti kérdésre való visszavezetéssel, kiegyenlítőssé válik azonosná.

Közvetlenül ehhez a kérdéshez kapcsolódik Lőrinc Péter ama megállapítása, hogy a forradalom elkerülése céljából a proletariátus és a földmunkások körében a tulajdonosi mentalitás elterjedéséhez járultak hozzá elsősorban azok az intézkedések, melyeket a problémák orvoslása céljából foganatosítottak. A haladó polgári tudósok lényeges tévedése az volt, — hogy csak a »felülről adakozásban« látták a felmerülő problémák megoldását. A szerző törekvése e fejezetben is, mint már az előbbiek során, »a Jeszenszky—Farkas—Somfai, meg a Jankó—Tallián—De Pottere front állásfoglalása« (223.) közötti lényeges különbség felmutatására irányult.

A századforduló társadalomtudományának tárgyalása a nőkérdéssel kapcsolatos állásfoglalás ismertetését is magába foglalja. E kérdésben Kenedi Géza, Jankó Ágoston, Fináczy Ernő, Aszlányi Dezső feminizmussal kapcsolatos írásai mellett Móricz Paula, Freundné L. Natalie, dr. Wattay Pelbárt Dezsőné egy-egy egyleti előadását, s természetesen Poznán Jolán műveit elemzi a szerző. Ez utóbbi *Magyarok és a Balkán-szlávok* című írását úttörő munkának tartja Lőrinc Péter, mert mint nő elsőnek foglalkozik a szerb—magyar testvériség kérdésével.

Lőrinc Péter könyve a szerző születésének 75. esztendejében jelent meg, köszöntve a jubilálót, egy sokirányú, jeles életmű betetőzésekképpen, ugyanakkor az úttörés jegeit is magán viselve. S éppen ez utóbbi, az úttörés a szerző legfőbb érdeme. Az útmutatás, amelyet egy fiatal intézmény, a Hungarológiai Intézet első monografikus kiadványa formájában juttatott el a közönséghez Lőrinc Péter, arra figyelmeztet bennünket, hogy múltunk ismerete, megbecsülése sokban segítheti a ma építő munkáját.

STOJANOVIĆ-KÄICH KATALIN

ETÜDÖK EGY KISFIÚRÓL

NÉMETH ISTVÁN: *Ki látta azt a kisfiút?*

Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest — Forum, Újvidék, 1973.

Bármily furcsa, Németh István új gyermekkönyve, a *Ki látta azt a kisfiút?*, halk, bensőséges zongorafu-

tamokat juttat eszünkbe. Mintha a gyermeklélek titkai fölé hajló író óvatosan figyelné s aztán gyöngéd,

csöndes motívumokba rögzítené, amit észlel. Nincs itt izgalmas történet, lélegzetelállító meglepetés. Németh István korábbi regényeinek sem az eseményesség volt az erőségük, hanem a ráhangolódás. Ráhangolódás a gyermeki érzékenység hullámsávjára. S amit ennek révén elér, az olvasót ugyan nem zaklatja föl, de áttemeli az étellel, a környezettel való ismerkedés mindennapi szenciációinak szintjére.

Az a kisfiú, aki ebben a könyvben dolgozatok és naplók formájában fedezi föl a környezetét, alig különbözik más gyerekektől: nem vásott, nem vakmerő, elszökni sem akar, nem lep meg trágár szavakkal sem, s korára nézve is nagyon gyermek még, tehát a kamaszképzetel szenciációival sem szolgálhat. Csak arról ír, hogy milyen a házuk, a városuk, édesanyja, mi van a barátja zsebében, mi van a hegyen stb., s e művelet közben tartózkodik a merészebb fordulatoktól. Azt is mondhatnók, hogy tárgyyszerű és szabatos, mint egy iskolai dolgozat.

A könyv hatását magyarázva mégis itt kell először megállnunk, ennél az ártatlan, üdén bunfordi szabatoságnál. »Nekünk van egy macskánk. Én a mi macskánkat cicának hívom. A farka fekete, a füle piros, a cica pedig tiszta hófehér. Négy lába van. Egerekkel táplálkozik.« Korrekt információnak — nyugtázzhatjuk. Sőt irigyelhetjük is, mert a maga szükszavúságában is sokkal magvasabb, mintha mi íránk dolgozatot saját macskánkról. Mi bizonyára elfelejtjenék közölni, hogy »Nekünk van egy macskánk«, mivel természetesnek gondoljuk, hogy van. Hogy cicának hívjuk, azt talán elmondanánk, de nem ilyen pontosan, nem ezzel a személyes hangsúllyal, mely egyszersmind a kapcsolatról is beszél. Aztán a leírás! Mi bizonyára a cica részeként ábrázolnánk a farkát, a fülét s a törzsét is, s így elsiikkasztanánk azt a finom megkülönböztetést, mely a törzsét és a fejet kimondatlanul is lényegesebbnek látatja: »a cica pedig tiszta hófehér«. Hogy négy lába van, azt biztosan elmulasztanánk megemlíteni, pedig hát ha egy más csillag lakója olvassa művünket, aki sohasem látott macskát, annak ez az információ is aranyat érhet. Éppígy a következő mondat: »Egerekkel táplálkozik.« Mert ugyebár,

ha a felnőtt feketességgel azt íránk, hogy »egereket eszik«, azt lehetné valaki, hogy ez a macska szenvedélye csupán, mint az emberevőké a mesében, holott itt a létfontartást biztosító műveletről van szó.

Mindezt azért kellett ilyen kimerítő részletességgel előadnunk, hogy ebben a szemérmes és nagyon egyszerűnek tetsző módszerben a mesterfogásokat tetten érjük. A mesterfogásokban pedig a gyermeki látásmód értelmét: azt, hogy a gyermek számára a mi megszokott világunk ismeretlen csillag, ahol mindent föl kell fedezni. Vannak gyermekfigurák, akik ezt a fölfedezést az ámulat és megütközés különleges-tusaival is hangsúlyozzák. Németh István eljárása nem ilyen látványos, ő a gyermeki szemlélet természetes logikájának eredményeként prezentálja a fölfedezést. De éppen ezért nem egy-egy kiugró eseménnyel kelt figyelmet, hanem a könyv egészével, nem a gyermekekkel megtörténhető kalandok, bajok izgalmaival fizeti ki az olvasót, hanem a derűvel, mely a felnőtt és a gyermeki szemlélet különbözőségéből, disszonanciáiból ered.

Milyen nehéz volna például újat mondani arról, hogy az egyik ember árnyas kertben és villában lakik, a másik pedig bérházban! Reménytelen téma — legyintenek a kollégák. Németh István sem bolygatja a kérdés szociológiai összetevőit, egyszerűen engedi, hogy figurája a már látott fölfedező gyanútlanlansággal ezt a furcsaságot is észrevegye.

»Néhol kislányt is látni a villás kertekben. Ha megállunk, és bámulunk befelé, ránk öltik a nyelvüket. Mit tehetünk velük? Ők a kerítés mögött vannak.

Láttunk egy szép fürdőmedencét is. Kicsi, de nagyobb, mint a mi homokozónk. És bele lehet ugrani. Fejest ugrott bele egy kisfiú. Amikor észrevette, hogy figyeljük, még büszkébben ugrott. Hiába vártuk, nem hívott bennünket. Ugrálás után lefeküdt a medence szélére és napozott. Mi továbbmentünk.«

S ettől a gyermeki gyanútlanlanságtól a befagyasztott, elnyűtt probléma egyszerre ismét szemünkbe ötlük, lelkiismeretünkre támad.

Pedig Németh István óvakodik az ilyen jelképértékű fogalmazások-

tól: »Mit tehetünk velük? Ők a kerítés mögött vannak.« A kisfiú valóban továbbmegy, nem lázad és nem fürkészi a villa és a bérház közötti különbségek okát, s más okokat sem. Mondom: továbbmegy, s szándéktalanul mégis összeakad a felnőttek világának alapkérdéseivel. Miért nincs édesanyja az egyik gyereknek, miért van a másiknak? Miért van egyiknek aranylánc, s miért lóg a másiknak madzagra akasztott kulcs a nyakában? Mi baja lehet apának a főnökével? Miért furcsa az anya szeme?

S míg ily módon a maga érzékeny csápjáival kitapogatja, megérzi az emberi gondokat, a »csápok« naívan kedves gyanútlanágának működése megejtő látványként szórakoztatja az olvasót. A tanító néni — írja a kisfiú — »Azt mondta, hogy a kegyelet nagyon nagy dolog, de megfogni nem szabad, csak érezni lehet. A régi utcák meg vannak töltve történelmi levegővel, mert mindennap azt lehelik ki magukból az öreg falak.« Ilyen mozzanatokra gondolunk, mikor a »csápok« ügyletlenül kedves igyekezetének érzékelését dicsérjük. S ebben a példában az is kitapintható, hogy a látvány nemcsak mulatságos, hanem ironiát is tartalmaz, hiszen a gyermeki tudat, illetve képzelet empirikus jellegében nemcsak a gyermekség, a primitívség fejeződik ki, de a felnőttek fennkölt absztrakcióira is számárfülszerű kérdőjel vetődik. Néhol csak a nyelvi konven-

ció burkát szúrja ki ez a kérdőjel, s tréfásan emlékeztet a nyelvteremtés furcsaságára, a szavak, kifejezések eredetére, legtöbbször azonban messzebbre utaló jelentést ugrat ki. Egy helyen például azon vitatkoznak a gyerekek, hogy mitől düled ki a felnőttek szeme. Hősünk szerint a loholástól, barátja szerint a pénzzavartól. Hősünk azonban nem fogadja el ezt a magyarázatot: »Mi az, hogy pénzzavar? A pénz nem zavar senkit.« Még érdekesebb az az eset, amikor hősünk hallja, hogy apja a főnök bögyében van. S ugyanakkor hallja meg azt is, hogy késhegyre menő harc zajlik. Ebből aztán mulatságos s egyszersmind satirikus élű kontaminációt szerkeszt a gyermeki képzelet: »— Az emberek be vannak rezelve. Igen, mert benne vannak a főnök begyében. És ott késhegyre menő harc folyik. Nagy késhegy lehet a főnök begyében.«

A példák azt is érzékeltették, ami igencsak fontos és úgy látszik állandósuló jellegzetessége Németh István ifjúsági regényeinek: a gyermekek és a felnőttek nincsenek összhangban, elégedetlenek egymással. Éles konfliktus ebből itt nem támad, csak szelíd horzsolódás: a világtapogató csápok mozgása nem olyan dinamikus, hogy nagy sérelem érhesse őket. Am a kisebb sérülésekből, csalódásokból mégis valami halk líraiság létesül, s a derű és a játék társulemeként ettől lesznek jellegzetesen Némethre vallóvá ezek a szerény, tiszta etüdök.

DÉR ZOLTÁN

FORMA ÉS TARTALOM ASZINKRONITÁSA

BRASNYÓ ISTVÁN: Kései csillag.

Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest — Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1973.

Vajdasági magyar irodalmunkban már elvitathatatlanul jelen van és annak szerves részét képezi a gyermek- és ifjúsági irodalom. Ezt a tényt mindenképpen csak örömmel

nyugtáztathatjuk, hiszen a magyar és világirodalom nagyjai a fémjelzett alkotások árnyékában szívesen fordultak a gyermekekhez, a legfiatalabb közönséghez. Hiszen az író, költ-

tő mindig is közel állt az ifjú korosztályokhoz. A nyugalmas meghitt pillanatokban, melyeket nem zaklattott a nagy alkotások izgalma, szívesen eljátszott a gyerekekkel s (nem kis műgonddal) gyönyörű játékokat fabrikált az ifjú közönségnek — verseket, meséket, gyermekregényeket.

Brasnyó István második gyermekvers-kötete tizenöt költeményt tartalmaz. Itt egy kis kitérőt kell tennünk. Olyan században élünk, ahol a műfajok között elmosódnak a határok, így egyszerűen neveléses lenne tagadni az új formai szintéziseket, melyeket e kor s az »izmusok robbanása« hozott a művészetek minden ágában. De a gyermekirodalomnak, még pontosabban a gyermekeknek szóló költészetnek megvannak a determinánsai, melyek elsősorban e korosztály szellemi és érzelmi világának specifikus jellegéből adódnak. Túllépve bizonyos határokat a művek elveszítik rendeltetésüket, nem találkoznak elsődleges közönségükkel, a gyerekekkel érzelmi és szellemi síkon, s így elvesztik értelmüket, létjogosultságukat. Három tényező hat ki döntőleg ennek az irodalmi létérnek az alakulására. Az első a gazdag zenei árnyaltság, mely ezeket a verseket át- meg átszövi, a második a játékos nyelvi kedv (megleپ, de maximálisan összecsengő rímek) és a gyermekek világához közel álló tartalom. Az utóbbi határ a legplasztikusabb, sőt, csak bizonyos értelemben létezik: Weöres Sándor halandzsaversei is könnyen megtalálják útjukat a gyerekekhez, nagy rokonságot mutatva az alogikus, tartalmat teljesen a forma, a ritmus, a dallam hatalma alá rendelő mondókákkal, kiszámoló játékokkal. A téma tehát szinte határ nélkül tágítható, nem meghatározott térben és időben, irreális, bizarr volta sem jelent akadályt, könnyen beleilleszkednek az ilyen jellegű művek a gyermeki képzetekkel bőségesen kiszínezett világba. Bizonyos eltérés a hétköznapoktól, a sablonos, megszokott eseményektől emeli a gyerekek szemében egy-egy mű értékét, a még nem hallott csodálatos történetek vonzóereje nagy, bizonyos mértékben csillapítja a gyermeki örökös kíváncsiságot, a mese utáni vágyat.

A két elsőnek említett tényező (zeneiség és játékoság) a gyermekversekben *elengedhetetlen* követelmény és *kizárólagos* ismérv. A dalam varázsa hamarabb jelentkezik a »mese« igényénél, minden gyermekben ösztönösen létezik, s a leggyorsabb és legbiztosabb módját képezi a közeledésnek, már ami az irodalmi műveket illeti. A ritmus játsszi kedve (mely azonban szigorúan szabályos kereteken belül marad), a megnyugtató, vagy lobogó dobogás szinte csábítja a vershez a — mint már említettem — nagy zenei igényekkel rendelkező ifjú emberkéket. Az előre kiszámítható értékes rímek, nemcsak a könnyebb megértést segítik azzal elő, hogy feldarabolják közlésegyeségekre a vers mondanivaló-halmazát, hanem a memorizálásban is fő szerepet játszanak (a ritmussal együtt), ami ilyen korú közönségnél még döntően befolyásolja a vers és általában az irodalom iránti affinitás kialakulását. A rímek esztétikai értékéről azt hiszem, nem kell semmit sem bizonygatnom, s azt sem, hogy a gyerekek esztétikai igényének kielégítése és továbbfejlesztése fontos feladata a gyerekekkel foglalkozó művészeti ágának. Nyelvi játékoság nélkül viszont nemcsak a közeledés nehezül meg, hanem a pajtási viszony kialakítása is kérdésessé válik, ha a művek élvezői nem találják meg bennük a bohókás kedvű, vagy szomorú, de főleg játszós társat.

Brasnyó István versei tájleíró részletekkel bőven megtűzdelt falusi emlék-életképek. Ez a világ már kissé idejétmúltnak tűnhet és Móra Ferenc-iesnek a gyerekeknek, akiknek nagy része a televízió jóvoltából rajzfilmekben neveledett. Am e világ keretein belül a szerző jól megérezte s híven ábrázolta a gyermekmentalitást, versei nem fikciónszagúak. A kötetnek meglehetősen gazdag a témavilága: szerelem, elvágyódás, sóvárgás, elmélkedés, kíváncsiság, félelem, tervek, a taj és az állatok iránti barátság, kötelességtudat, önfeledtség — mind-mind a gyermeklélek meghitt, közvetlen rezdüléseivel kedvesen kifejezve. Brasnyó érzékeny a gyermeki témákra, de már kevesebb gondot fektet a formára, ami nagy mértékben csökkenti e versek hatását a gyerekekre. Képi megjelenítése gazdag, s néha érezni is, hogy a »felnőtt«

költő ki-kilóg az általa ábrázolt világból. Jelzői, szó szerkezetei, hasonlatai néha nem kis irodalmi olvasottságot feltételeznek, így az a korosztály, melynek különben a versek szólnak, nem érti, ennél fogva nem is élvezheti őket. Például: »ovális szembogarán megtörnek a fények«; »... furcsa, acélkék remegésbe veszve«; »... felzsibong a kék«; »... kultivátor« stb. Ezek a költői stílusesszközök még magyarázgatás után is idegenek maradnak a gyerekek számára. Nagyon vitatható továbbá a költemények versjellege (a szó klasszikus értelmében vett rím és ritmus jegyei). Kivétel a mondottak alól a *Ketten az éjszakában* és a *Hó alatt fekszenek már a bokrok* című versek, melyek gazdag ritmus- és rímhangszerelésben csendülnek fel (főleg az első), ám a többi költemény többé-kevésbé prózaversnek mondható. Nem volna ilyen szigorú az osztályozás, ha nem gyermekvers-kategóriáról volna szó, és nem a fent említett érvek állnának a mérleg egyik oldalán. Tagadhatatlanul jelen vannak a rímlemlékek minden költeményben, azonban annyira gyöngék a hatásimpulzusok (a rímhívó és a rímelő néha négy sor távolságból válaszolnak egymásnak), hogy belevesznek a versszöveg amoros testébe. A rímek sem túlságosan értékesek, főleg ragrímeikről és asszonáncokról beszélhetünk, azonban megtörténhet, hogy csak egyetlen szóvégi magánhangzóra építi Brasnyó a rímet, ami — azt hiszem, nem kell különösen hangsúlyozni — ebben az esetben nem elég. Vannak azután sorok egyetlen hangmegegyezés nélkül is.

Ó, beleszerettem egy illatba!

Ma egész nap vihar volt,
és harsogott az ég;

a szél a kertben nagy reccsenéssel
kettétörte az öreg szilvafát.

S ahogy a nedves fűben — még
egyre zuhogott, halvány tócsákban
víz állt szerte a földéken —
széjjelgurultak a lila hasú
és éretlen, hamvas szilvák,
egyszerre megcsapott illatuk...

A ház végén álltam,
az eresz alatt...

Tizenhárom sort akar verssé komprimálni a költő két, meglehetősen távoli rímmel (*még — ég*), valamint egy sorvégi és egy sorközi hangmegegyezéssel (*földéken — éretlen*), melyeknek a rímértéke eléggé vitatható. (Az ég — szél rímpár annyira közel kerültek egymáshoz, hogy szinte elválasztani sem lehet hatásukat.) A sorok ritmusképe is zaklatott. A sor terjedelme egy versen belül néha három szótagtól tizenháromig terjed, mellőzve minden tervszerűséget vagy szabályosságot. Ez nagymértékben rapszodikussá teszi, a látváltozó ritmust darabkákra tördeli. Amennyire a ritmizálás tetszőleges, annyira a rímhelyezés is az, néhol egymást követik a páros rímek, majd pedig két-három soron át nem jelentkezik hangmegegyezés, azután ismét három sor távolságból feleletnek egymásnak ragrímeik. Megtörténik, hogy a költemény szépen rendezett keresztírmekkel indul, majd a szerző minden magyarázat nélkül áttér a félrímekre, s így megbontja a jónak ígérkező ritmusképet egy bántó »botlással« az áttérésnél. A felnőtt olvasónak is nehezebbre esik a ritmust és a rímelést követni ezekben a költeményekben, nemhogy a gyerekeknek.

Mint már említettem, a versek közlés- és témavilága tágas, költőien színes, meghitt. Kár, hogy a forma nem csatlakozott a gyermekvers számára oly érdekes és értékes tartalmakhoz, s így egységet alkotva, igen értékes költői megnyilvánulásokra lehetne alkalmas. Így a tartalom, a jó téma elsikkad, a lírai hangvétel, a gyermekvilág impresszionizmusának érzelmekkel dús megjelenítése feldarabolódik, elvész a jól megkomponált képek együttese. Ebben az esetben a forma és a tartalom, ahelyett, hogy egymást erősítették és kiegészítették volna, egymás hatását gátolták, lerontották. Emiatt rangosabb alkotásoktól fosztotta meg az író a gyermekközönséget.

Hogy mennyire szükség van az említett összhangra, azt Würtz Ádám ihletett illusztrációi is bizonyítják, s nagymértékben kívánatossá teszik a kötetet.

KOPECZKY CSABA

GAZDAG, SOKSZÍNŰ ÉLMÉNYANYAG

BURKUS VALÉRIA: *Irány a tenger.*

Forum, Újvidék, 1973.

Az *Irány a tenger* című ifjúsági regényében Burkus Valéria lélektani síkon indítja útjára az események folyamát és 12–16 éves olvasói — mert a regény számukra készült — intellektuális képességeinek latbavetését sugallja. Sőt nemcsak ösztönzi őket, hogy gondolkozzanak és mérlegeljék a tények erkölcsi súlyát, hanem egyenesen megköveteli tőlük, hogy szellemileg is készüljenek fel a bonyodalmak okzerű boncolgatására, például a felnőttek olykor »érthetetlen cselekedeteinek« megértésére. Mert a hetedik oldalon Dinan, aki egyes szám első személyben szerepel a regényben, így morfondírozik: »Különös emberek a felnőttek... Mindent meg akarnak magyarázni, mindent meg akarnak érteni, még olyasmit is, amit egyáltalán nem lehet megérteni.«

Igaz, az idézett mondat lényegében nem a serdülőnek a felnőttek »bogarairól« alkotott véleményét, hanem a felnőtteknek a felnőttek kissé furcsa gondolatmenetéről formált, a gyerekek számára mintegy kölcsönadott, s az adott helyzetre vonatkoztatott értékelését tartalmazza. Még ha kissé leegyszerűsített formában is, azzal a jó szándékkal, hogy a »felnőttértékelést« a gyereklogikához idomítsa, de mégsem olyan zökkenőmentesen, hogy az élet realitásait megismerni vágyó bontakozó értelem idegenkedés nélkül egyszerűen befogadná azt.

Valószínű, hogy az író az említett jellemzéssel csupán a felnőttek ellenszenves cselekedeteinek következményeire szeretné felhívni a gyerekek figyelmét. Tehát bonyolódna az események, gyorsan váltakozik a kis hősök kedélyállapota, s a nyolcadik oldalon Dinan már így elmélkedik: »Egyre az járt a fejemben, hogy Imi mindig jó tanuló volt, és éppen azért neki kellett volna tovább tanulnia.«

A fenti idézetből csak egy »is« hiányzik, s ez a tény talán újabb szorongásra készíti az ifjú olvasót.

Hiszen magyarázatot szeretne kapni arra vonatkozóan — különösen ha jó tanuló és számára a jövőt a tudás gyarapítása jelenti —, hogy mire jó az önzetlenségnek ez a szinte eszményi példája. Ugyanis a lemondás, hogy: Iminek kellett volna tovább tanulnia, még a jópajtási szolidaritás szellemében összetartó három jóbarát: Dinan, Oké és Imi egymás iránti viszonyából adódó természetes önzőséget is kizárja, ami már egyenlő az értelmetlen áldozatvállalással... Ezért az olvasó, hogy igazságot tegyen, megoldja az »erkölcsi rejtvényt« és így módosítja a nyugtalanságot okozó mondatot: Iminek is tovább kellett volna tanulnia.

Amde a három jóbarát nyaralásra készül, s hamarjában megfelelkezik a szociális különbségről és egyéb, anyagi jellegű gondokról. Ugyanis Oké és Imi már dolgozik, s most csak azt a problémát szeretnék megoldani, amely gátolja őket abban, hogy hárman együtt nyaraljanak.

A körülmények úgy alakulnak, hogy a szülőket sem avatják be tervükbe, de Jasi, a katonaviselt cimbor, hármuk berzenkedése ellenére is csatlakozik hozzájuk, s látszólag cinkostársi szövetséget köt velük. Egy »kölcsönvett« kombival útnak is indulnak: Jasi, aki átvette a vezetőserepet, továbbá a mindig érzékeny Imi, az élet realitásaihoz leginkább alkalmazkodó Oké, Dinan, aki úgy véli, hogy mindenben melléfog. Velük tart Rita, Dinan gyakorlatias érzékű húga, és Teri, Oké ikernővere.

Útközben és a tengerparton sok minden történik velük. Kalandokban bőven van részük. Összevesznek, kibékülnek, majd ismét civakodásra, nézeteltérésekre kerül sor. Az író nő úgyszólván a céltudatosan szigorú anya pedáns mértéktartásával irányítja a rakoncátlan csemeték tetteit, nehogy olyan cselekedetekre kapassák magukat, amelyeknek igazolásához már egy más-

fajta irányzatú, nem pedig elsősorban szórakoztató jellegű regényre lenne szükség. Tehát szem előtt tartva ezt a követelményt, nem enged meg, hogy védenői felesleges bonyodalmakba keveredjenek, hiszen mindannyian — kivéve Jasi — tizenhat éven aluliak. Am ha mégis így alakul a helyzet: »Rita Okéval a bokrok mögött!«... — akkor feltétlenül le kell csillapítani a kedélyeket, s Dinant meg kell szabadítani a húga miatti aggodalmából fakadó felesleges kételyektől, amire tulajdonképpen nincs is oka, mert Rita és Oké csak azért tűntek el a bokrok mögötti erdei tisztáson, hogy ott táncoljanak.

A három fiú és a két lány gyakran úgy véli, hogy Jasinak nincs joga arra, hogy korlátozza őket. De a lázongás hiábavaló, mert Jasi feladata az, hogy titkos megbízatású pedagógusként gyámkodjon a társaság felett. Természetesen mind ezt kellő tapintattal teszi, nehogy csorbítsa pajtásai tekintélyét, s hogy ne sértse önérzetüket azzal, hogy úgy viszonyul hozzájuk, mint a gyerekekhez szokás.

Az írónő miközben szórakoztatja ifjú olvasóit, imitt-amott erkölcsi »rejtvényt« ad fel leckeeként. Számolva azonban azzal, hogy a megoldás nem is olyan egyszerű, néhány mondat erejéig tartó feszültség után elárulja a megoldás leg egyszerűbb módját, illetve Jasira bízza, hogy indokolja meg, miért oktat, miért irányít, miért játssza a nevelő szerepét. Habár a regény vezérfonala a serdülők életszemléletének szintjével párhuzamosan fut, olykor még Jasi, a felnőtt sem tudja meggyőzni kiskorú pajtásait a

felől, hogy tulajdonképpen jót akar nekik, és hogy az adott helyzetben miért éppen a legcélszerűbben intézkedik.

Olykor a változatosság pszichikai szükségszerűségének pusztá tényéből adódóan még Jasinak is kegyvesztettnek kell lennie. Legalábbis a még tisztázatlan helyzetképekből vonható le ilyen következtetés. A zajló események azonban mégiscsak az általa képviselt erkölcsi állásfoglalást igazolják. A legmegfelelőbb időpontban világosítja fel kis barátait afelől, hogy a »kölcsonvett« kombi a saját tulajdona, s ily módon feloldja a feszültséget és mentesíti őket a bűntudat terhe alól. Ezzel azonban még nem sikerült megszüntetnie a kételyeket, hogy mégiscsak »forral« ellenük valamit. Időközben váratlanul megjelenik Imi apja, aki már öt éve elhagyta a családját. Hosszas magyarázkodás és eszmecsere után sikerül meggyőznie fiát, hogy anyja is felelős a családi közönség felbomlásáért. Így kezdődik Imi lelki válsága és anyja iránti rajongásának halványulása. Egyébként ez a jelenet a regény legdrámaibb mozzanata, amely arra döbent rá az ifjú olvasót, hogy Imi túl korán találkozott a férfivá érés könyörtelen hírnökével.

Burkus Valéria igényt keltő szándékkal, a regényírás klasszikus elemeinek alkalmazásával, türelmes pedagógusként, helyenként csaknem a mesemondás örök érvényű törvényszerűségének megfelelően szövegeti a gazdag, sokszínű élményanyagot, hogy szórakoztatva oktasson és előkészítse ifjú olvasóit az élet számtalan nehéz feladatának megoldására.

ALMÁSI TIBOR

AZ ELIDEGENEDÉS TRAGÉDIÁJA

MIRNICS ZSUZSA: *Ellopott csillagok*.
Forum, Újvidék, 1973.

Mirnic Zsuzsa *Ellopott csillagok* című ifjúsági regénye a gyermek és szülő egymástól való elidegenedé-

sének tragédiájára utal, s annak erkölcsi, pedagógiai, szociális és egyéb vonatkozásai tényezőit tartalmazza,

amelyek olykor élethű alakzatukban, nagyobbára azonban kissé eltorzulva, deformálódva vonulnak végig a cselekményen, miközben a regény főszereplője, Lia, akit tizenhat éves koráig az otthon és a szülői szeretet védőbástyája oltalmazott az élet viszontagságaival szemben, mind nyugtalanabban, elveszettebben igyekszik magyarázatot találni a számára még érthetetlen jelenségekre.

Lia és anyja korábbi, jópajtási viszonyának kibontakozását tömören, megkapóan szemlélteti néhány, igen valószínűleg ható képsor és párbeszéd, s így megtudjuk, hogy az akkor még tizenhárom éves kislány nagyon szeretné, ha anyja szülné egy testvérkét. Hogy Lia volóban szereti és ennek folytán befolyásolhatja is anyját, s hogy kettőjük kapcsolata ekkor még olyan, mintha barátok lennének, igazolják a fejlemények is. Megszületik a húgocskája, Ani, s az újszülött létrejön a szeretet újabb, élő, tapintható és kölcsönös bizonyítéka. Lia még nagyobb rajongással szereti Anyut, aki »más volt, mint a többi anyu«.

De bekövetkezik a változás, a kislány számára eleinte félelmetes és ismeretlen, meghökkentő tényező-kön alapuló fordulat. Anyu, a csillogász, külföldi tanulmányútra megy, és ezzel kezdetét veszi az elidegenedés folyamata, ugyanis Liát éppen akkor hagyják magára, amikor még nem képes arra, hogy felmérje, mi van apuval, mi történik az iskolában, a rokoni környezetben és általában a felnőttek világában.

A szerző az események lavináját zúdítja a tizenhat éves lányra, akinek sejtelme sincs még arról, hogy milyen megpróbáltatásokkal és kísértésekkel kell megbirkóznia, hiszen még a hirtelen bekövetkezett egyedüllét okozta fizikai fájdalom emésztí. Eleinte azzal vigasztalja magát, hogy apu mégiscsak itthon van. Am minden hiába (az író nem egy rendkívüli képességekkel rendelkező, találatkőny, tapintatos, s a gyermeke lelki válságára rádöbbenő apát ábrázol, akit pedagógiai eszményképként állíthatna ifjú olvasói elé), mert apu csak egy átlagember, utazó tisztviselő, aki hivatali kötelezettségei ürügyén legerősebb szülői és emberi kötelezettségeinek gyakorlását is elmulasztja

lányával szemben, aki azonban az egyre nagyobb súllyal ránehezedő problémának terhe alatt sem roppan össze, s mindvégig pozitív hős marad.

Szinte már természetellenesen hatna következetesen erkölcsös, tántoríthatatlan jelleme, s az olvasó talán már-már gyanakodna is amiatt, hogy ennyi ingatag, visszataszítóan maradi, az anyagi javakért a fejlődés legszebb és legemberibb vívmányait is feláldozni kész rokon környezetében, továbbá a karrierizmus felé hajló, mogorva, közömbös, sőt élvhajhász pedagógus mellett miként képes Lia ekkora erőfeszítésre. Azonban a döntő pillanatokban, amikor a kétségbeesett kislány már-már feladja a küzdelmet, az író a negatív jellemekkel szembeállítja Alfa néni, a matematikatanárnő csupaszív lényét, és az igazságért a legbonyolultabb és kitalátatlan helyzetek közepette is merészen sikra szálló osztályfőnököt.

Elismerésre méltó Mirnics Zsuzsának az a törekvése is, hogy az olvasmányos és szórakoztató, olykor meghatóan kedves és izgalmas képsorok láncolatába mindig a döntő pillanatban iktassa be a tanulságos jeleneteket és oldja fel a lélektani feszültséget. A mű olvasmányos jellege még inkább kidomborodik azáltal, hogy az említett jelenetek nem mesterséges beállítottságú, idealizált pedagógiai és erkölcsi céltű mozai-kozok, hanem a mű ifjú szereplőinek az izlését, erkölcsi meggyőződését, kibontakozófélben levő egészséges világnézetét megörökítő események, amelyek — attól függően, hogy ellenzenves, vagy rokonszenves kortársak cselekedetének vetületét képezik-e — elmélkedésre, sőt ellenállásra, saját állásfoglalásra készítik az ifjú olvasót.

Sőt nemcsak a minden rosszat feloldó elmélkedés szükségességét sugallják, hanem mintegy próbatételnek, tűzkeresztségnek vetik alá a mesekönyvek birodalmából az élet valóságosabb területei felé tartó s lassanként felnőtté cseperedő fiatalokat.

Mire azonban az érzelem rádöbben a rideg valóságra, addigra, — mint Lia esetében is — a szenvedő lélek már átvészelte az elidegenedés tragédiájának minden velejáróját, a magány kínját, a szülői önző-

ségből való kiábrándulás fájalmát, a felnőttek gyengesége és tanácsatlansága okozta kudarcot. És ezek után vagy példamutató hőssé alakul át a való világ erkölcsi akadályait legyőző fiatal, vagy pedig, mint Lia unokanővére, Zsu, megalkuvó lesz és — ifjúkori eszményeit feladva — megelégszik az anyagi jóléten alapuló javakkal és átlagemberré válik.

Az is igaz, hogy az elhagyatottság tövises útjain még Lia erős jellemének kibontakozása sem mindig eszményi. Gyakran kényszerül arra, hogy hazudjon, képmutató legyen és apróbb csinytevéseket kövessen el. És mégsem visszataszító, amit művel, mert mindezt a rokonok, lelki válságainak okát nem ismerő tanárai ellene irányuló támadásainak elhárítása céljából, önvédelemből teszi. A környezetében élő felnőttek csak azt látják, hogy vétett az iskolaszabályok és a család tekintélye ellen, s az elidegenedés tragédiájá-

nak folyamata azzal teljesedik be, hogy Liát a legkevésbé érti meg a látogatóba hazatérő anyja, akiről kiderül, hogy elhanyagolja tanulmányait, s inkább kalandokba bocsátkozik.

A regény szinte szuggesztív erővel kényszeríti az olvasót arra, hogy feltegye a kérdést: mi legyen a magukra hagyott fiatalokkal? Azonban nemcsak fizikai értelemben vett magányról van itt szó, hanem a lélek árvaságáról is, hiszen nagyon sok fiatal a látszatra leggondosabb szülői felügyelet mellett is elhagyatottnak érzi magát.

Mirnice Zsuzsa regénye meghökentető tárgyilagossággal és alapos-sággal szemlélteti a magányból adódó sokféle problémát, s annak lélektani, szociális és egyéb következményét. Egyik-másik fejezete szinte vádbeszéd a szülői felelőtlenség, szüklátókörűség és a társadalmi közöny ellen.

ALMÁSI TIBOR

ESZMÉLÉS ÉS ÖNKERESÉS

SLAVKO MATKOVIĆ: *Cvetovi saznanja.*

Rukovet, Subotica, 1973.

ŽARKO RAFAJLOVIĆ: *Pege na sunčanom satu.*

Rukovet, Subotica, 1973.

Ahogy a szimultán fordító a beszélő és a hallgató közé ékelődik, s az üres hangfolyamat értelemmel gazdagítja, olyasféleképpen áll író és olvasó közé az, aki közvetít, méltat, értékkel, segíti az utóbbit, hogy útját az alkotás felé megtalálja, hogy válogatni tudjon, hogy gondolkodjék. Persze »az aranykulcsot a kert felé« ritkán találja meg, hiszen nem több meglepetésekre, titokzatos varázslatokra döbbenő Alicenél Cso-daországban.

Keresem tehát a kulcsot Slavko Matković és Žarko Rafajlović költészetéhez. A kötetek címe az első útmutató: *Az eszmélés virágai* és

Foltok a napórán. Néhány virág és néhány folt. Az első eszmélésből fakad, annak terméke; a másik folt, de furcsa módon nem napfolt, hanem napórán folt. Az eszmélésből más is sarjadt, de nekünk csak a virágokat mutatja, az említett folyamat legjavát. A napóra időmérő-eszköz. Ha foltok vannak rajta, nem kifogástalan, meghibásodott. Ezeket az árnyalatokat határozzák meg Žarko Rafajlović versei?

Mondom, a zár nyitját kutatom... Slavko Matković életrajzából megjegyzem, hogy képzőművész is. Nyomon vagyok-e, ha a versekben előforduló színeket számolom?

Biztosan nem. Pedig sok a kék és sok a sárga, zölden vihog a víz és zöldek álmai, a messzeség bíbor, sőt a költő még smaragd-kék szín-
nel is rajzol köröket. No, de vo-
nultnak szemem elé más irányból
kék lovak, zöld szegfűk és fekete
tulipánok.

Megállítanak az indiai nevek:
Krisna, Rinzáj, Vimalakirti. Távol-
keleti fuvallat? Indiai? Kínai? Ja-
pán? Kosztolányi japán-kínai vers-
fordításai ideilleszthetők párhuzam-
nak.

*noć se pretvara u dan
dan se pretvara u noć
i tako teče stvarnost
celog života*

*mudrost se skriva
u šaci peska
u belom cvatu
trešnje*

*nekoliko kapi rose
ostalo mi je na licu
a ptice su sletale
da piju da piju*

*(éjt nap követ
nappalt éjszaka
és így suhan a valóság
egész életen át*

*a bölcsesség
egy marék homokban rejlik
és a cseresznye
fehér virágjában*

*néhány csepp harmat
arcomon maradt
de a madarak rászálltak
hogy iganak belőle)*

Indulhatnék a nyomokon, ame-
lyekkel a kor, a mi világunk tar-
kázta Slavko Matković verseit:
Franz Kafka, Jan Palach, deter-
genses dobozok, műfelhők és mű-
anyag virág, bephenicol, Apollo
13...

*kada sam radio u ciglani
zvali su me čupavi
i psovali mi majku
iza leđa*

*(mikor a téglagyárban dolgoztam
kócosnak hívtak
és szidták az anyámat
a hátam mögött)*

És a gyermekkor, az örökösen
jelen levő, amely a folklór izeit és
színeit hozza olykor:

*u toplom salašu
čorbu smo kuvali
kroz prozor nam mahale
kiše*

*kada smo bili klinici
uvek smo pazili
da nam se žabe
ne upišaju u oči*

*(a szállás melegében
levest főztünk
az ablakon át meg integettek
az esők*

*taknyoskorunkban
nagyon vigyáztunk
hogy a békák
ne pisáljanak a szemünkbe)*

Végül a szétszórt gyöngyöket fű-
zöm egybe: verseket, amelyek töb-
bet mondanak annál, amit a leírt
szó mutat:

*na ikoni maloј
uglastoj — zlatnoj
crvi napravili
rupu duboku*

*iz malih lobanja
zubi su isпали
a onda je iznikla
trava*

*(a kis
szögletes aranyozott ikonba
a férgek
mély lyukat rágtak*

*a kis koponyákból
kihulltak a fogak
és aztán sarjadni kezdett
a fű)*

És ez a sokféleség mind befér
egy 39 oldalas kis kötetbe, anélkül,
hogy nagyobb egységekké, hosszabb
kötelménnyé állna össze? Verstör-
melék, mely képtelen kiteljesedni?
Vagy nem is akar több lenni indí-
tókarnál, emeltyűnél, mely a zsili-
peket fölrántja, s zuhogni kezd az
olvasóban a gondolattársítások vi-
ze? Csillámok, drágakövek erei, a-
metisztcsíkok, amelyek talán na-
gyobb kristályok felé mutatják az

utat. Így, ahogy vannak, szétfeszítve a sziklák szürkességét, sokszor nyomasztó hétköznapjainkat teszik fényesebbé.

Zarko Rafajlović költészete se nem talány, se nem meglepetés. Zárta, reteszei könnyen nyithatók. A tartalomjegyzékben a legérdekesebb címet keresem: *Felhő a madár farkán*. Odalapozok. A csalódás teljes. A »cégér« hamis. Ötletet harangoz be, a »csomagban« azonban ennek nyoma se. A vers közhelyekkel terhes. Ez jellemző több más darabra is a kötetből (*Istenek, Valaha régen, Ne nyúlj magadhoz*). A költő kifejezőeszközeiben még szegény, hogy régi igazságokat fogalmazzon újjá. Bizonyos témákhoz pedig csak akkor érdemes nyúlni, ha rostjainkban érezzük az új megfogalmazást, különben a »hozzászólás« ismétlés csupán, szóra sem érdemes, figyelmünkre meg éppenséggel nem tarthat igényt.

Szoborpéldával élek: Antoine Bourdelle *Ijásza*: az egész test pattanásig feszül, akár az íj idege a nyíl elröppenése előtt. Úgy érzem,

ilyen feszültséget kell belső életében elérnie a versnek is, mielőtt a tollhegyen spontánul vagy kínok közepe papírra vetül. Az egyedül járható út Žakro Rafajlović számára a magába szállás, az önkifejezés, a tiszta líra. Ezt több verse mondhatja velem: *Novemberben, Meddő órán, A békéről*.

*Mira ne može biti
sve dok postoje
Orlovi na grbovima*

(Nem lesz addig
Béke
Míg sasok állnak a címereken)

E kötetek sorsát is kutatom. Nem kerülnek-e csak barátok könyvespolcaira porosodni, ahelyett, hogy irodalmi esteken kelnének életre s az átlagember tudatában is megtennék gondolatalakító hatásukat?

Tenni kellene érdekükben valamit, hisz, Füst Milán szavát idézve: »idők és viharok folyamán oly gyönyörű szavak hanyatlottak már el előlünk a feledésbe«.

VIRÁG ÁGNES

AZ ÉLETJEL MINIATŰRÖK — szellemi életünk dokumentumai

1. LEVAY ENDRE: <i>ÚJ LELEKINDULÁS</i> (Tanulmány)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: <i>ZSOMBÉKOK</i> (Vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DÉSI ÁBEL: <i>KORTÁRSAIM</i> (Versciklus)	elfogyott
4. KOLOZSI TIBOR: <i>ÖRTÜZ FÉNYEBEN</i> (Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: <i>BOLYONGÓ PALETTA</i> (Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ÁRNY ZARÁNDOKA</i> (Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LEVAY ENDRE: <i>FELÁLOM UTÁN</i> (Monodrámá)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: <i>IBOLYA</i> (Ferenci Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: <i>A CSILLAGOS HOMLOKÚ</i> (Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: <i>A KULISSZÁK VILÁGÁBAN</i> (Önéletrajz)	elfogyott
11. BARANYI KÁROLY: <i>IKAROSZ SZARNYAN</i> (Önéletrajz)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ELSŐ MŰHELY</i> (Kosztolányi Dezső önképzőköri ével)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>A TIZENNYOLC NYÁRFA</i> (Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: <i>MÁGLYA</i> (Egy életrajz vajdasági fejezetel)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: <i>VERGÓDES</i> (Farkas Béla napja)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: <i>A SZÉN</i> (A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: <i>A BUJDOSÓ VISSZANÉZ</i> (Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: <i>»MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...«</i> (Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: <i>SZABADKAI DIÁKEVEIM</i> (A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LÁNG ÁRPÁD: <i>IDŐ ES MŰVÉSZET</i> (Aktívísta frások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: <i>NEGYVENNÉGY LEVÉL</i> (Költő családon belül)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: <i>A TUDÓS TANÁR</i> (Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár
23. KOLOZSI TIBOR: <i>ERZSÉBETLAKTÓL A MAGLAJIG</i> (Kizur István forradalmi életútja)	22 dinár
24. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>ÁPRILISTÓL NOVEMBERIG</i> (Dokumentumriport)	15 dinár
25. URBÁN JÁNOS: <i>HALÁLTÉPETT ÉLET</i> (Bakos Kálmán, a forradalmár)	8 dinár

Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) személyesen vagy utánvéttel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámára: Radnički univerzitet — Munkássegítem — Életjel — 66600-603-661
Postadíj: 2 dinár füzetenként.

Hamarosan megjelenik az Életjel könyvek 2. kötete

KOLOZSI TIBOR

SZABADKAI SAJTÓ

(1848—1919)

Szellemi életünk múltjának felmérésében az utóbbi esztendőben nem egy olyan munka hagyta el a sajtót, amely az eddig alig ismert, vagy teljesen ismeretlen tevékenységek eredményeit tárta fel. Ezekből a művekből kiderül, hogy a háborúk és hódoltságok során több évszázadon át pusztított és nem egyszer tövig lerombolt városnak, Szabadkának olyan kivételes értékű szellemi múltja van, amely éppen tragikus történelmi útja folytán rapszodikus és a maga nemében egyedülálló fejezeteket tartalmaz.

Ezeknek az értékes fejezeteknek két emlékrözeje van: a városi levéltár és Szabadka város sajtójának története.

Kolozsi Tibor több éven át végzett kitarató kutatómunkája során fedezte fel a rendkívüli értékű forrást: a szabadkai sajtó történetének eredőit. Hiszen eleddig csak a századforduló és a huszadik század napilapjait, hetilapjait, közlönyeit és folyóiratait ismertük, de a távolabbi múltba senki sem tekintett vissza, mintha a múlt század első felében — a forradalmas évek idején — itt nem történt volna semmi olyan kezdeményezés, amely egy lap, vagy közlöny megindításával egyszerre megindította volna a politikai, a társadalmi, a szellemi élet erjedését ebben a homokvidéki városban.

Pár éves gyűjtőmunkája során rengeteg adatot és anyagot gyűjtött össze, és hihetetlen szorgalmú munkájának köszönhető, hogy könyvében több mint száz kézíratos, nyomtatott napilapról, folyóiratról, társadalmi-politikai kiadványról, irodalmi és egyházi újságról ad alapos áttekintést. Ezek a lapok legnagyobb részt szerbhorvát és magyar nyelven jelentek meg. Értékes kötetében minden egyes kiadvány életrajzi adatai is megtalálhatóak: az olvasó megismerkedhet a lapok jellegével, szerkesztőivel, munkatársaival és azokkal a témakörökkel, amelyek több mint száz esztendővel ezelőtt városunk társadalmát foglalkoztatták.

Külön értéke ennek a gyűjteményes kötetnek, hogy a ma Jugoszláviában és külföldön fellelhető régi szabadkai újságok első oldaláról több mint száz fényképfelvételt közöl, s hogy mellékletében — tizenhat egyéb dokumentum mellett — negyvenegynéhány újságíró arcképével találkozhatunk.

Kolozsi Tibor terjedelmes kutatómunkájának igazi értéke ma még fel sem mérhető, de hisszük, hogy megjelenése után új megvilágításba helyezi Szabadka társadalmi, politikai, kulturális életét, s olyan termékenyítően hat, hogy kötete nyomán újabb és újabb művek születnek.